İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Yayınları

VAKIF VE YOKSULLUKLA MÜCADELE

Editörler
Prof. Dr. Mehmet Bulut
Dr. Cem Korkut
Safa Yıldıran

VAKIF ve
YOKSULLUKLA MÜCADELE

Editörler
Prof. Dr. Mehmet Bulut
Dr. Cem Korkut
Safa Yıldıran

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
İstanbul 2019

www.izu.edu.tr

VAKIF ve YOKSULLUKLA MÜCADELE
WAQF and ALLEVIATING POVERTY

Editörler/Editors:
Prof. Dr. Mehmet Bulut
Dr. Cem Korkut
Safa Yıldıran

1. BASKI
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI: 44
ISBN: 978-605-80439-4-7

İSTANBUL
ARALIK 2019

© 2019 İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Bu eserin tüm yayın hakları, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'ne aittir. Yayıncının yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz ve çoğaltılamaz. Eserden kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir

Bu kitapta yer alan tüm yazıların dil, bilim, etik ve hukuk açısından sorumluluğu yazarlarına aittir. Editörlerin ve İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'nin sorumluluğu bulunmamaktadır.

VAKIF ve YOKSULLUKLA MÜCADELE

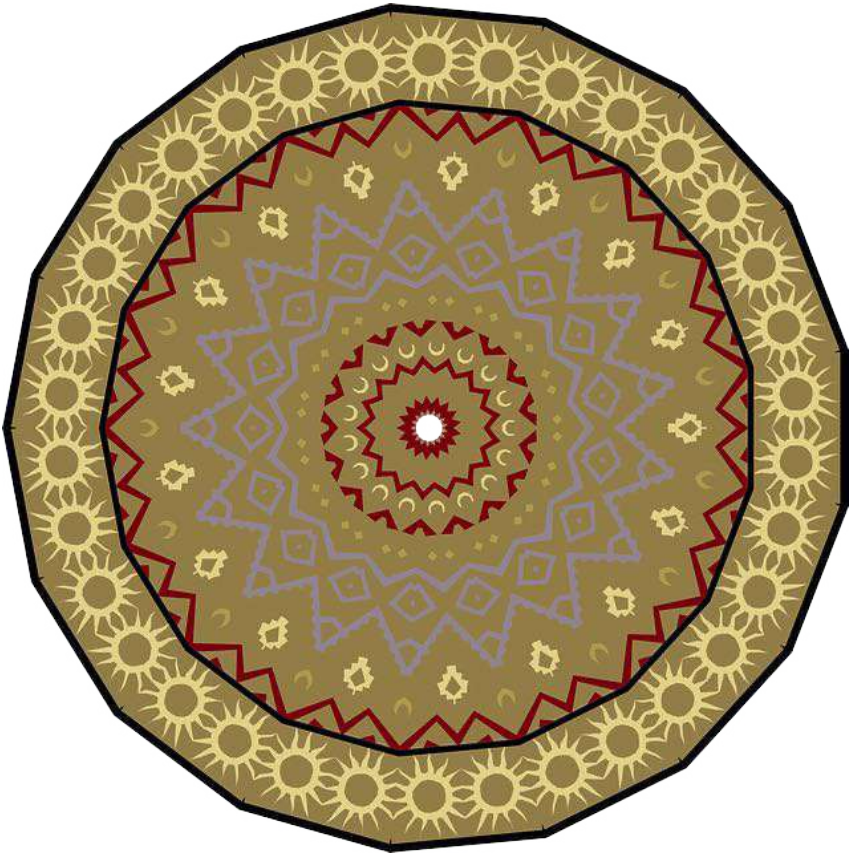

EDİTÖRLERDEN MESAJ

Yoksulluk, kişinin yaşam standardını iyileştirme imkânı bulamaması anlamına gelmektedir. Yoksulluğun sadece ekonomik sonuçları değil sosyal sonuçları da vardır. Bu nedenle yoksulluğa karşı mücadele sadece ekonomik boyutta değil, toplumsal boyutta da yapılmaktadır. Yoksulluğa karşı bu iki yönlü savaşı yapabilecek kurumlardan biri ve belki de en önemlisi vakıf kurumudur.

Vakıflar, kamu ve özel sektöre ek olarak üçüncü bir sektör olarak toplumsal hayatta rol oynamaktadır. Vakıflar sayesinde birçok kamu hizmeti gönüllü kuruluşlar tarafından sağlanmaktadır. Bu şekilde, kamu yükü de azalmaktadır. Diğer yandan vakıflar sosyal dayanışmayı arttırmaktadır. Vakıflar, yardımlaşma ve dayanışma temelli kurumlar oldukları için sosyal yapının korunmasında da rol oynamaktadır. Bu dayanışmanın neticesi olarak da yoksulluğun ortaya çıkardığı sorunların ağır etkisi nispeten iyileşmektedir.

Tarih boyunca vakıflar, özellikle İslam toplumlarında, toplumsal patlamaları önleyen bir iş birliği mekanizması oluşturdular. İslam'ın yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmeyi (infak etmeyi) teşvik eden bir din olması, vakıfları yoksullukla mücadele aracı olarak kullanmayı mümkün kılmaktadır.

Vakıfların kolektivist yapısı ve İslam'ın ve İslam ekonomisinin toplumun çıkarlarına öncelik veren özellikleri neredeyse bütünleşmiş durumdadır. Bu uyum sayesinde vakıflar, İslam dünyasında oldukça yaygın kurumlar haline gelmiştir. Hatta, toplumdaki girişimcilerin finansal ihtiyaçları bile vakıflar tarafından karşılanmıştır.

Ekonomik kalkınmaya dönüşmeyen ekonomik büyüme modern iktisat sisteminin en önemli problemlerinden birisidir. Modern çağda, maalesef, ekonomik büyüme sadece rakamlarla ifade edilen bir kavram haline gelmiştir. Niceliksel büyümeye rağmen insanların yaşam standartlarındaki düşüş, zenginler ve yoksullar arasındaki gelir adaletsizliği ve sosyal patlamalar bu durumun sık görülen işaretleridir. Elinizdeki bu kitapta tarihten günümüze vakıfların yoksulluğu azaltmada nasıl bir rol oynadığı ve modern sisteme potansiyel katkıları kapsamlı bir şekilde incelenmektedir.

Yasin Yılmaz, "Yoksulluğun Önlenmesinde Vakıfların Rolü" başlıklı bölümde İslam medeniyetinde vakıfların yoksullukla mücadeledeki rolünü tartışmaktadır. Tarihten verdiği vakıf örnekleri ile çalışmasını zenginleştiren Yılmaz, Kur'an-ı Kerim ve hadislerden alıntılar ile infak mekanizmasının yoksullukla mücadeledeki etkisine değinmektedir.

Mehmet Ünal ise "Vakfı Besleyen Manevi Dinamiklerden Olarak Kur'an'daki İnfak, Sadaka ve Zekât Kavramlarına Genel Bir Bakış" bölümünde infak kavramı çerçevesinde vakıfların gelir kaynaklarını incelemektedir.

"Hz. Peygamber'in Ganimet Dağıtımında Yoksulları Gözetmesi" başlıklı bölümde Cafer Acar, Hz. Peygamber'in yaşamı süresince katıldığı savaşlarda elde edilen ganimetlerin yoksullukla mücadele bağlamında dağıtılışından bahsetmektedir. Acar, her ne kadar ana amaç ganimet elde etmek olmasa da gazve ve seriyyeler sonucu elde edilen ganimetlerin Müslümanların yoksulluklarını gidermek konusunda rol aldığını söylemektedir.

Mehmet Çakırtaş ise "Emevîler Döneminde Yoksulluk Olgusu ve Ömer b. Abdülaziz'in Yoksullukla Mücadelesi" bölümünde Halife Ömer b. Abdülaziz'in yoksullukla mücadele politikalarına odaklanmaktadır. Çakırtaş, Ömer b. Abdülaziz'in yoksullukla mücadele politikasının adil bir vergi sistemi inşa etmeye, devlet harcamalarında şeffaflığı ve denetimi sağlamaya, devlet kaynaklarını toplum yararı için kullanmaya, lüks ve israftan uzak durmaya ve yetimler, yoksullar, borçlular gibi dezavantajlı sınıfları koruma ve gözetmeye dayandığını söylemektedir.

"İktisadi Bir Kontrol Mekanizması Olarak Hisbe Teşkilatı ve Vakıf Örneği" başlıklı bölümde Aydın Kudat ve M. Furkan Gündoğdu, hisbe teşkilatının tarihsel kökenlerine inerek denetim mekanizması işlevinin yoksullukla mücadeledeki etkisini incelemektedir.

Mustafa Özkan, "Hz. Muhammed'in Yoksullukla Mücadele Stratejisi" başlıklı bölümde Hz. Peygamberin vakıf üzerinden yoksullukla mücadelesinin mahiyeti üzerinde durulmaktadır. Özkan çalışmasında hadisler aracılığı ile Hz. Muhammed'in yoksulluğa ve

yoksullukla mücadele politikalarına yaklaşımına dikkat çekmektedir.

"Yoksullukla Mücadelede Şirketleşmenin Yeri ve Önemi" başlıklı bölümde Aydın Kudat ve Nurgül Yel konuyu farklı yönden ele almaktadır. Şirket tanımının kavramsal kökenlerini araştıran Kudat ve Yel, vakıfların iştirak ve dayanışma kültürünü besleyerek yoksullukla mücadelede üstlendikleri rolü tartışmaktadır.

Ahmet Yıldırım ise yoksulluğu dilencilik bağlamında değerlendirdiği "Yoksulluğun Sebep Olduğu İslam Kentlerinde Dilenci ve Dilencilik" başlıklı bölümde dilencilik kavramını çok boyutlu olarak tür, sebep ve sonuç bağlamında ele almaktadır. Yıldırım, dilenciliğin azaltılmasa için sivil toplum kuruluşlarına düşen rolü vurgulamaktadır.

"Yoksullukla Mücadele Kapsamında Toplumsal Kalkınmada Para Vakıflarının Değerlendirilmesi" başlıklı bölümde Aydın Kudat ve Cem Korkut, Osmanlıların finans sisteminin dayandığı temel kurum olan para vakıfları özelinde vakıfların özellikle Osmanlılarda yoksullukla mücadeledeki rolüne vurgu yapmaktadır. Kudat ve Korkut, para vakıflarının günümüz iktisadi şartlarına göre formüle edilmesinin Müslüman ülkelerde toplumsal kalkınmada etkili olabilecek bir politika olabileceğini savunmaktadır.

Yakup Özsaraç, "Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki Vakfiyelere Göre Afyonkarahisar'daki Vakıflar ve Para Vakıfları" başlıklı bölümde Osmanlı döneminde Afyonkarahisar'da kurulan vakıf örneklerinin kuruluş amaçları doğrultusunda yoksullukla mücadeledeki rollerini araştırmaktadır.

"Asırlarca Süren Bir Vakıf Örneği: Diyarbakır Örfioğu Vakfı" bölümünde yazar Şakir Diclehan, Diyarbakır'da halen faaliyetlerine devam eden ve kurucularının kendisinin de akrabası olduğu bir vakıf örneği üzerinde durmaktadır.

Fatih Kaplanhan ise "Vergi Teşviklerinin Vakıf Bağışlarındaki Rolü" başlıklı bölümde günümüzde vakıf özelinde sivil toplum kuruluşlarına yapılan yardımlar ile vergi bağlantısını analiz etmektedir. Kaplanhan bu bölümde özellikle yardımlar için

sağlanan vergi istisnalarının yoksullukla mücadeledeki rolünü vurgulamaktadır.

"Türkiye'de Yoksullukla Mücadelede Vakıfların Rolü" başlıklı bölümde İbrahim Halil Oğuz ve Demet Oğuz, Türkiye'de sosyal yardımların yoksulluk üzerindeki etkisini incelemektedir. Yazarlar, yoksulluk oranını, tüketici fiyat endeksi, kişi başına düşen reel GSYH ve toplam dış ticaret, sosyal yardımlaşmayı temsilen kullanılan sosyal harcamaların üzerindeki etkileri, kısa ve uzun dönemli etkilerini incelemek amacıyla ARDL sınır testi yaklaşımından faydalanılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre, sosyal yardımlardaki artışın hane halkı tüketim harcamalarını pozitif arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Aydin Kudat ve Bilal Yıldırım, "Yoksullukla Mücadelede Farklı Bir Yaklaşım: İslami Finans" başlıklı bölümde İslami finansın temel ilkeleri doğrultusunda geliştirilen enstrümanların üretim ve yatırıma katkısı sonucu yaratacakları istihdamın yoksullukla mücadeledeki rolüne odaklanmaktadır.

"Vakıf ve Yoksullukla Mücadele" başlıklı bu eser çok yönlü ve kapsamlı bir şekilde vakıflar özelinde infak mekanizmasının İslam toplumlarında yoksullukla mücadeledeki rolünü teori, pratik ve zihniyet bakımından ortaya koymaktadır. İslam toplumlarının kendi medeniyetine ait kurumlar çerçevesinde kalkınma hamlesine yönelmesi sadece İslam ülkeleri için değil tüm dünya için kurtuluş reçetesi olacaktır. Bu bağlamda yapılan çalışmalara bu eserin de katkı sunacağını düşünüyoruz.

Gayret bizden takdir ve tevfik Allah'tandır.

Editörler
İstanbul 2019

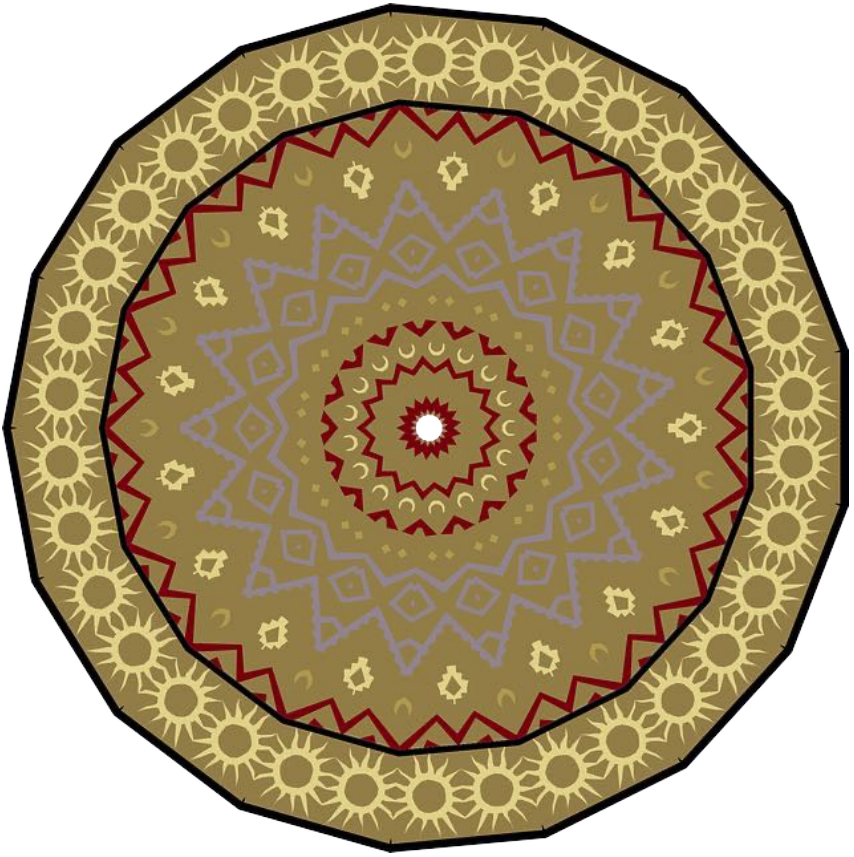

İÇİNDEKİLER

Editörlerden V

Yoksulluğun Önlenmesinde Vakıfların Rolü, Yasin Yılmaz 2

Vakfı Besleyen Manevi Dinamiklerden Olarak Kur'an'daki İnfak, Sadaka ve Zekât Kavramlarına Genel Bir Bakış, Mehmet Ünal 24

Hz. Peygamber'in Ganimet Dağıtımında Yoksulları Gözetmesi, Cafer Acar 40

Emevîler Döneminde Yoksulluk Olgusu ve Ömer b. Abdülaziz'in Yoksullukla Mücadelesi, Mehmet Çakırtaş 57

İktisadi Bir Kontrol Mekanizması Olarak Hisbe Teşkilatı ve Vakıf Örneği, Aydın Kudat & Muhammet Furkan Gündoğdu 71

Hz. Muhammed'in Yoksullukla Mücadele Stratejisi, Mustafa Özkan 88

Yoksullukla Mücadelede Şirketleşmenin Yeri ve Önemi, Aydın Kudat & Nurgül Yel 97

Yoksulluğun Sebep Olduğu İslam Kentlerinde Dilenci ve Dilencilik, Ahmet Yıldırım 123

Yoksullukla Mücadele Kapsamında Toplumsal Kalkınmada Para Vakıflarının Değerlendirilmesi, Aydın Kudat & Cem Korkut 145

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki Vakfiyelere Göre Afyonkarahisar'daki Vakıflar ve Para Vakıfları, Yakup Özsaraç 159

Asırlarca Süren Bir Vakıf Örneği: Diyarbakır Örfioğu Vakfı, Şakir Diclehan 175

Vergi Teşviklerinin Vakıf Bağışlarındaki Rolü, Fatih Kaplanhan 187

Türkiye'de Yoksullukla Mücadelede Vakıfların Rolü, İbrahim Halil Oğuz & Demet Oğuz 206

Yoksullukla Mücadelede Farklı Bir Yaklaşım: İslami Finans, Aydın Kudat & Bilal Yıldırım 221

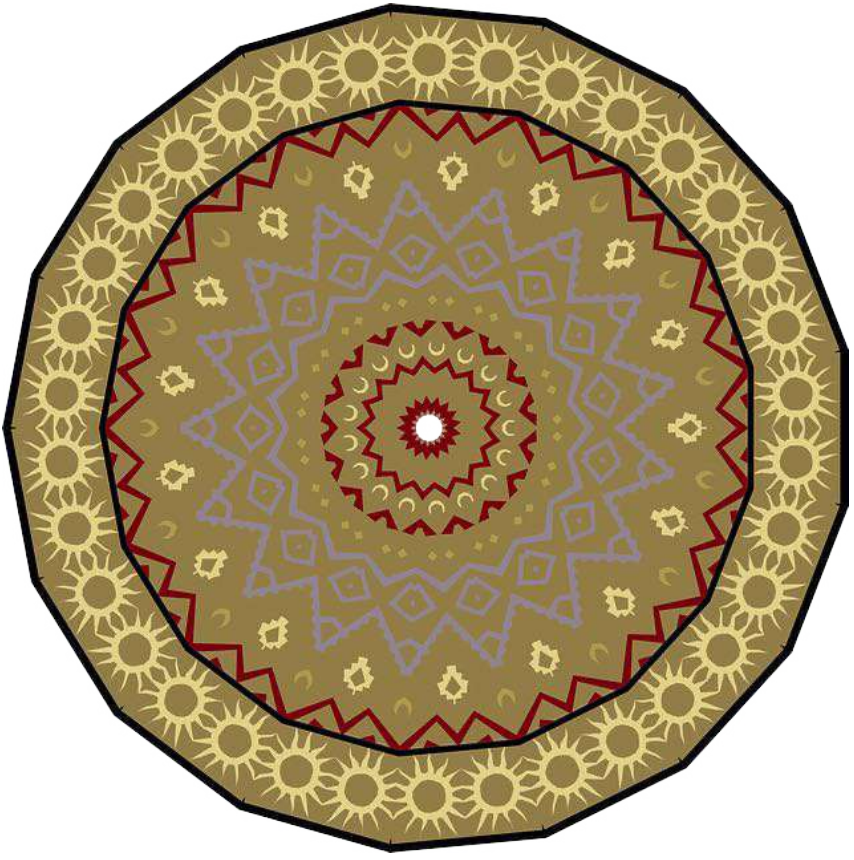

Yoksulluğun Önlenmesinde Vakıfların Rolü

Doç. Dr. Yasin Yılmaz
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Giriş

Dar anlamıyla insanın fizikî ihtiyaçlarını yeteri kadar karşılayabileceği maddi imkânlardan mahrum olduğu şeklinde tanımlanan yoksulluk, kavram olarak, "insanın kapasitesini kullanma ve geliştirmesi için fizikî ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yeterli kaynaklara sahip olmaması demektir. Toplumlara bakıldığı zaman insanların zekâ, sağlık, çalışma, güç ve ekonomik olarak aynı seviyede olmadıkları bir gerçektir. Bundan dolayı kimisi fakir, kimisi zengin, kimisi güçlü kimisi zayıf ve hayat standartlarında da farklı bir hayat yaşamaktadırlar.

Kâinatın yaratılmasından beri devam eden bu farklılıkları ortadan kaldırmak için, ilahî dinlerin de teşvikiyle, ahlakî ve insanî bir husus olan yardım devreye girmektedir. Yoksul durumda olan kişilere sosyal adaleti sağlama amacıyla yapılan yardımlar sayesinde, bireylerin mensup olduğu toplumlar yükseldiği gibi, insanların ihtiyaçlarının giderilmesiyle hem maddi hem manevi hem de psikolojik olarak rahatlamalar görülmektedir. Yardımlaşmanın istenilen seviyede olduğu toplumlarda ilmî gelişmeler artmış, servet çoğalmış, suç oranları düşmüş ve gelişmişliğin önemli göstergesi olan toplumun birliği güç kazanmıştır.

İslam medeniyetinde özellikle de Osmanlı'da yoksulluğun giderilmesi, yardımlaşma, toplumun birlik ve beraberliğinin sağlanmasında vakıfların büyük rolü olmuştur. Çünkü vakıflar fertlerden karşılık beklemeden, ihtiyaç sahiplerine insanî ve ahlakî

bir sorumluluk hissederek yardım etmişlerdir. Bunun sonucunda da İslam toplumlarında zengin-fakir arasında uçurum meydana gelmemiş ve toplumsal patlamalar olmamıştır.

Osmanlıda İslam dininin teşvikiyle dini inanç ve düşüncelerin güçlü olduğu kurumlar olarak siyasî çalkantıların, idarî istikrarsızlıkların dışında kalan vakıflar yoksulluğun önlenmesinde de aktif görev icra etmişlerdir. Bundan dolayı da İslam toplumlarında sınıf farklılıkları oluşmamıştır. Bu çalışmada İslam tarihinde yoksulluğun önlenmesinde vakıfların katkılarının nasıl/neler olduğu konusu üzerinde durulmaktadır.

İnsanlar dünyanın yaratılmasından itibaren zekâ, sağlık, çalışma ve güç gibi hayat ve geçim için gerekli hususlarda eşit seviyede olmamışlardır. Kimisi zengin, kimisi fakir, bazıları güçlü bazıları da zayıf durumda olup, bunlara paralel olarak hayat standartları farklı farklı olmuştur.[1] Diğer yandan her insanın varlıklı bir ailede dünyaya gelmesi mümkün olmadığı gibi, çalışıp kazanma becerilerini sergilemede de farklı yaratılmış, elde ettikleri bilgi, bulundukları ortam ve imkânlar hiçbir zaman aynı ve eşit olmamıştır. Bu da tarihî süreçte, her dönemde ve her toplumda yoksul insanların varlığını kaçınılmaz kılmıştır.[2]

Yoksulluk dünya tarihinde sürekli insanlığın kaderi olan bir problem olarak devam etmiştir/etmektedir. Bu durumun kaynağının kimi zaman sermaye sahiplerinin adaletsiz ve haksız paylaşım yapmaları olmuştur. Bunun neticesinde de toplumsal düzeni temelden sarsacak kadar tehlikeli boyutlara ulaşan sosyal krizler ve patlamalar meydana gelmiştir. Bundan dolayı milletler tarih boyunca bu problemi çözmek ve üstesinden gelmek için dini, siyasi ve ekonomik yol ve metotlarla büyük çaba sarf etmişlerdir. Yoksullukla mücadelede bazı toplumlar bizzat dini kurumları, bazıları sivil toplum kuruluşlarını devreye sokarak sosyal

[1] Berki, Ali Himmet, Vakıflar, II. Baskı, İstanbul 1946, 3; Yılmaz, Yasin. Kanuni vakfiyesi: Süleymaniye külliyesi. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008, 27.
[2] Ağırman, Cemal, "Yoksulluk Bağlamında İsraf." Köprü Dergisi, 2004, 88.

dayanışmayı sağlamak suretiyle sonuca ulaşmaya çalışmışlardır. Bunlar arasında en önemlisi de dinin ve dinin teşvikiyle ortaya çıkan, sosyal hayatın güçlendirilmesinde, zenginlerle fakirler arasında uçurumun azaltılmasında katalizör görevi yapan kurumlar olmuştur.[3]

Yoksulluk tanım ve ölçümünde hâkim yaklaşım, kökenleri 19. yüzyılın sonlarında İngiltere'deki gelir ve tüketim harcama kıstaslarının belirlenmesine yönelik yapılan çalışmalara dayalı mutlak yoksulluk sınırı yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre, yoksulluk, genellikle "*insanların ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli kaynağa sahip olamama durumu*" olarak veya buna benzer biçimlerde "*mutlak asgari refah düzeyinin altında kalma durumu*" ve "*hayatta kalabilmek için gerekli mal ve hizmetlere olan ihtiyaçların karşılanamaması durumu*" olarak tanımlanmaktadır.[4] Ancak, bu tanımlar içinde geçen "ihtiyaç", "refah" ve "kaynak" kavramlarının belirsiz oluşu yoksullukla ilgili yapılacak tanım ve ölçümleri güçleştirmektedir.[5]

Yoksulluğun tarih boyunca insanların karşı karşıya kaldığı en önemli problemden birisi olduğunu belirtmiştik. Tabakalaşan her toplumda ekonomik ve sosyal olarak en altta kalanlara yoksul denilmiştir. Diğer yandan yoksulluk, asgari yaşam standardının gerektirdiği seviyeye erişilememe ve temel ihtiyaçları karşılamaya yeterli gelirin ve imkânın olmaması durumudur.[6] İslamî ilkelere ters düşen başka bir sübjektif yaklaşıma göre "*yoksulluk, insanların kendileri için yeterli kabul edebilecekleri tatmin düzeyini sağlamaya yetecek*

[3] Güner, Osman. "Yoksulluk, Din ve Sivil Toplum." Köprü Dergisi, 2004, 88: 37-42.
[4] Şenses, Fikret. "Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk." İletişim Yayınları, İstanbul 2006, 62.
[5] Kaya, Ersin ve Reşat Özcan. Yoksullukla mücadelede Avrupa'nın ve Türkiye'nin sosyal yardım modeli. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 2009, 11-12.
[6] Dağdemir, Özcan. "Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk Sorunu ve Yoksulluğun Analizi: 1987-1994". Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1999, 17: 23-40; Özdemir, Beyhan. Yoksullukla mücadelede sivil toplum örgütlerinin rolü. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2014, 3.

gelire sahip olup olmadıklarına ilişkin beyanına bağlı kalma" olarak tanımlanmaktadır.[7]

Yoksulluk ve yoksul kavramlarının, anlamları ve kullanımları zamana, mekâna ve yaşanılan çevre şartlarına göre değişiklik gösterdiğinden, evrensel olarak yapılmış bir tanımı yoktur.[8] Toplum içerisinde tanımlanan bir kavram olan yoksulluk, sosyal yapı ve toplumun yaşam standartları bu tanımda büyük bir role sahiptir.[9] Yaygın tarife göre "*yoksulluk, asgari yaşam standardının gerektirdiği temel ihtiyaçların karşılanabilmesi için yeterli gelirin elde edilmemesi durumudur.*"[10] Yoksulluğun tarifinde geçen ihtiyaç kavramı, Kâmûs-i Türkî de; "*Bir şeye onsuz yapamayacak derecede bağlı olma, yokluk, yoksulluk, zaruret, insanın yaşaması için gerekli şeyler*"[11] olarak tarif edilmiş ve zaruri ihtiyaçlar anlamında kullanılmıştır. Bu tanım zaman zaman "hâcât-ı zaruriye" adıyla "me'kûlât", "melbûsât", "meskenet" ve "mahrûkât" olarak 4M şeklinde günümüz ifadesiyle yiyecek, giyecek, ev ve yakacak diye formüle edilmiştir. Geleneksel toplumda bu dört ihtiyacını karşılayamayanlar, yoksul olarak kabul edilmiş ve yardım edilmesi gereken insan olarak değerlendirilmiştir.[12] İktisat sözlüğünde ihtiyaç; "*herhangi bir mala bir maddeye karşı duyulan arzu, tatmin edilmediği zaman ıstırap ve acı, tatmin edildiğinde de haz veren his*"[13] şeklinde zaruri olan-olmayan ayırımından ziyade arzu ve isteklerin tatmini ön plana çıkarılmıştır.[14]

Yoksulluk sınırının belirlenmesinde, gelir düzeyinden mi, yoksa harcama seviyesinden mi ya da birey üzerinden mi yoksa hane halkı seviyesinden mi bakılması gerektiği gibi çok farklı problemlerin

[7] Dağdemir, Özcan, 1999, 25.
[8] Akyol, Esra Demirci. Osmanlı Devleti'nde Yoksulluğu Azaltma Stratejileri ve Bu Stratejilerin Sürekliliği ve Değişimi. Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu, 2011, 68.
[9] Akyol, Esra Demirci, 2011, 68.
[10] Dağdemir, Özcan, 1999, 25.
[11] Şemseddin Sami, Kâmûs-i Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, 76.
[12] Bozan, Mahmut. Yoksulluk algısına farklı bir bakış. Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2017, 8.15, 393.
[13] Öney, Ayhan. İktisadi ve ticari terimler sözlüğü. Turhan Kitabevi, 1978, 141.
[14] Bozan, Mahmut, 2017, 393.

olmasına rağmen, en yaygın durumu öncelikle birey olarak kişinin, asgari yaşam standardı için gerekli ihtiyaçlarını karşılayamamasıdır. İslam Hukuku'na göre farklı görüşler olsa da genel olarak "*nisap miktarı malı olmayan ve havâic-i asliyyesini karşılamayan kimselere fakir, hiç malı olmayan ve dilenmek zorunda kalan kimselere de miskin*" denilmiştir.[15]

İslam dinine göre yoksulluk ise Kur'anî kavramlar esas alınarak tanımlanmıştır. Bu doğrultuda yoksul-fakir ile yoksulluk-fakirlik kavramlarının Kur'an, hadisler ve lügatlerdeki anlamlarına bakmak gerekir. Yoksul kelimesinin karşılığı olan fakir kelimesi Arapçada "*delmek, kazmak kırmak*" anlamlarına gelen fakr kökünden sıfat olup asıl anlamı "*omurgası kırılmış kimse*" demektir. Bu durumdaki insan gibi bir işe güç yetirememesi, başkasına muhtaç olması sebebiyle maddi bakımdan sıkıntı içinde bulunan kimseye de fakir denildiği ifade edilir.[16]

Fakir kelimesi Kur'an'da fukara ile birlikte 12 yerde geçmektedir. Bunlardan iki ayette Allah'ın zengin, insanların ise fakir olduğu zikredilirken,[17] insanların gerçekte kendi kendilerine yetmeyip Allah'a muhtaç oldukları vurgulanmak istenmiştir.[18] Fakire yardım edilmesi, onun yedirilip korunması hususunun işlendiği diğer ayetlerde ise bu kelimeyle halk dilindeki yaygın kullanımına da uygun olarak zengin olmayan, maddi sıkıntı ve ihtiyaç içinde bulunan kimselerin kastedildiği söylenebilir.[19]

Kur'an'a göre insanlar ekonomik olarak eşit bir şekilde yaratılmamışlardır.[20] Bundan dolayı her toplumda yoksullar ve

---

[15] Ebu Ubeyd. Kitabü'l Emval. Çev. C. Saylık. İstanbul: Düşünce Yayınları, 1981, 562-563.
[16] İbn Manzur. "fkr." Lisanu'l-Arab, 1290; İsfehânî, Râğıb, "fkr", el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an, Beyrut: Dâru'l-Maârif, 1997.
[17] Fâtır Suresi, 15; Muhammed Suresi, 38.
[18] Eskicioğlu, Osman. "Fakir.", DİA, İstanbul 1995, 129-131.
[19] Eskicioğlu, Osman, 1995, 129.
[20] Nahl Suresi, 71; Bu ayette Yüce Allah, insanların rızık bakımından farklı şekillerde yaratıldıklarını beyan etmektedir. Nisa suresinde ise "Allah'ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da sizde olmayanı) hasretle arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri vardır, kadınların da kazandıklarından nasipleri vardır.

zenginler bulunmaktadır.[21] Diğer bir yandan baktığımızda toplumların düzenli ve ahenkli bir şekilde varlığını devam ettirmesi için bu farklılıklara ihtiyaç doğmaktadır. Çünkü herkes aynı standartta ekonomik güce sahip olsaydı, toplumda insanların faydalanacağı birçok işleri yapan çıkmayacak, bu durumda da insanın yaşaması zorlaşacaktı. Bu açıdan bakılacak olursa, önemli olan insanların ekonomik olarak farklılığı değil, çalışmasıdır. Kur'an'da insana çalıştığının karşılığının verileceği bildirilmekte ve çalışmaya teşvik edilmektedir.[22] Tembelliği hoş görmeyen İslam dini, insanların çalışmaları gerektiğini ve bunun karşılığını göreceğini belirtmektedir.[23] Aynı zamanda Allah yarattığı canlıların rızıklarını vereceğini taahhüt etmiştir.[24]

Osmanlı yazılı kaynaklarında fakir kelimesi sadece ihtiyaç sahibi değil, ayrıca alçak gönüllülük, dindarlık, ulu'l-emre bağlılık ve savunmasızlık anlamlarına gelmekteydi.[25] Osmanlı tarihî metinlerinde ise yoksul denilince genelde daha çok fukara ahali anlaşılmaktadır. Fakirler için "*Fakr u zarurete düçar olmak*" kavramı bir bütün olarak kullanılıyordu ve daha çok "*fukara-i ahâli*" şeklinde ifade ediliyordu. Bir bütün olarak kullanılan kavramın içerisine, geçici olarak yoksulluk çeken ya da beklenmedik olaylar neticesinde fakr u zarurete düşenler de dâhildi. Bunun dışında Osmanlı tarihî metinlerinde çokça görülen ve sürekli yoksulluk içerisinde bulunanlar için muhtacîn kavramı kullanılıyordu. Diğer bir

Allah'tan O'nun lütfunu isteyin: Şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir." buyurarak, insanların ekonomik olarak farklı şekillerde yaratıldığını beyan etmektedir. (Nisa, 4/32) Ayrıca, İsrâ suresinde, "Çünkü Rabbin rızkı dilediğine çok, dilediğine az verir. Şüphesiz ki, o, kullarından haberdardır, onları çok iyi görür." buyurmaktadır. (İsra, Suresi, 30) Zemahşerî ayetin tefsirinde, rızkı bol vermenin ya da az vermenin onun hikmet ve maslahata tabi olduğunu, bunun hazineler yanında olan Allah'ın "emri", yan işi olduğunu bildiriyor. (ez-Zemahşeri, el-Keşşâf, Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî 1997, C. II, 621.) Bu insanı çalışmaya teşvik etmekte, ancak kazancının tamamen Allah'ın elinde olduğunu ifade etmektedir. İnsan çalışmasının sonunda elde ettiğine kanaat göstermeli ve hırs sahibi olmamalıdır.

[21] Nisâ Suresi, 135.

[22] Necm Suresi, 39.

[23] Necm Suresi, 40.

[24] Hûd Suresi, 16.

[25] Kinberg, Leah. Compromise of Commerce: A Study of Early Traditions Concerning Poverty and Wealth. Der Islam, 1989, 66.2: 193-212; Kinberg, Leah. Compromise of Commerce: A Study of Early Traditions Concerning Poverty and Wealth. Der Islam, 1989, 66.2: 193-212, 2011, 68.

yardıma muhtaç grup için de bir felakete maruz kalmış insanlar anlamına gelen musabîn kavramı kullanılıyor idi.[26]

İslam Tarihi'nde İslam Devletlerinde Yoksulluğu Önleme Çabaları

İslam dini, dünya malına karşı aşırı hırslı olunmasını hoş görmez ve mallar ile evladın imtihan olduğunu ve bunlardan dolayı hüsrana uğramamalarını tavsiye eder.[27] Hz. Peygamber de bir hadisinde Müslüman'ın dinini mal, şöhret ve şeref sevgisinin bir sürüye bırakılan iki yırtıcı kurttan daha fazla bozacağını ifade etmektedir.[28] Başka bir hadiste de ölen kişiyi üç şeyin takip edeceğini, ancak bunlardan ikisi olan mal ve dostlarının kabirden geri döneceklerini, sadece yapılan amellerin onunla beraber gideceğini ifade etmektedir.[29] Ayetler ve hadislerde, dünya malı konusunda cimri olunmaması gerektiği ve ihtiyaç sahiplerine gerektiği zaman yardımda bulunularak Allah'ın rızasını kazanmak gerektiği vurgulanmaktadır. Kur'an'da mal hakkında hem övücü hem de yerici bazı ayet ile hadisler olduğuna göre, bunların bir araya getirilmesinden elde edilecek sonuç şudur ki, insan maldan doğacak fayda ve zararları tam manasıyla bilir de ona göre hareket ederse bu davranışı onun için iyi neticeler doğurabilir. Fakat nereden ve nasıl kazandığını, nereye harcadığını dikkate almadan haram ve helal arasında bir ayırım gözetmeden bütün gücünü mal elde etmeye yöneltirse işte bu durum da o kimse için bilhassa manevi açıdan büyük sıkıntılara sebebiyet verebilir.[30]

Yoksulluk problemi Müslümanlar arasında İslam Tarihi'nde Hz. Peygamber, Raşid Halifeler ve daha sonraki dönemlerde de mevcuttu. Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir elde edilen ganimetleri, zekâtları ve öşürleri ihtiyaç sahibi olan yoksullara dağıtırdı. Özellikle

[26] Özbek, Nadir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, 50.
[27] Münafikûn Suresi, 9; Tegâbun Suresi, 15; Alak Suresi, 6-7.
[28] Ahmed b. Hanbel. Müsned, Mısır 1313, C. III, 459-460.
[29] Buharî. Sahih-i Buhârî "Rikak, 42", İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
[30] Küçükkalay, Hüseyin. "Kur'an-ı Kerim ve Fakirlik Probleminin Çözümü." Diyanet İlmi Dergi, 1995, 31.4, 28.

Hz. Ömer dönemiyle beraber İslamî fetihler sonucunda Mekke ve Medine'ye bol miktarda ganimet (mal) gelmekteydi.[31] Hz. Ömer bunları zekât, öşür, cizye, haraç ve ticaret vergilerini bir havuzda toplayarak başta yoksullar olmak üzere Tevbe Suresi'nde[32] belirtilen ihtiyaç sahiplerine dağıtırdı.

İslam Tarihinde, İslam devletlerinde yoksulluğu önlemek ve onları kalkındırmak için bazı gelir kaynaklarından havuz oluşturulmuş ve oradan ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştır. Hz. Peygamber döneminden itibaren gelir kaynakları toplanırdı ve yoksullar tespit edilerek onlara yardımda bulunulurdu. İslam devletlerinde gelir kaynaklarının başında ilahi bir emir olarak İslam'ın şartlarından birisini de olan zekât gelirdi. Kur'an-ı Kerim'de zekâtın verilmesiyle ilgili, namazla beraber zikredilen çok sayıda ayetin varlığı konunun ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Bu ayetlerde genellikle *"Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin"* teması emir sığasında verilerek, insanın önce namazla bireysel olgunluğa ulaşması daha sonra da zekâtla toplumsal barışın sağlanması hedeflenmiştir.[33]

Ayetler yanında Hz. Peygamber'in de zekâtın verilmesi hususunda Müslümanların dikkat etmesi ile ilgili ve karşılığında büyük sevap olduğunu bildiren çok sayıda hadisi bulunmaktadır. Hz. Peygamber bu hadislerinde yeni oluşturmaya çalıştığı toplumda yoksullara destek vererek, sosyal barışı sağlamak istediği ortaya çıkmaktadır. Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun zekât konusundaki hadislerine dayanarak, zekât vermeyenlerle savaşması da konunun ehemmiyetini ortaya koymaktadır.[34] Kur'an-ı Kerim'de zekâtın kimlere verileceği de açık

[31] Acar, Cafer. "Risalet Döneminde Ganimet ve Yağmacılık Bağlamında Üç Kavram; Nühbe, Gulul, Seleb." Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2017 12/13, 5.
[32] Tevbe Suresi, 60.
[33] Rûm Suresi, 38-39; Lokmân Suresi, 1-5; Bakara Suresi, 110; Ahzâb Suresi, 33; Müzzemmil Suresi, 20.
[34] İbn Hacer. Fethu'l-Barî; Buharî. Kitabu İstitabeti'l-Murteddîn.

olarak belirlenmiş ve özellikle fakirler, miskinler, yolcular ve borçlular gibi ihtiyaç sahipleri ön plana alınmıştır.[35]

İslam Tarihi'nde devletin gelirlerinden birisi de ganimetler idi. Bunların dağıtımı ile ilgili Enfâl Suresi'nin 41. ayetinde "… *ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir*…" denilerek ayette yoksullar da dikkate alınmıştır. Buradan da anlıyoruz ki İslam Dini yoksulların kalkınması ve yoksulluğun yok edilmesi için tüm hal çarelerini ortaya koymuştur.[36]

Bunların dışında İslam Dini yoksullukla mücadelede değişik kaynakları kullanarak bunların minimize edilmesi için çalışmıştır. Düşmanla savaşmadan elde edilen "fey" denilen malların bir kısmı da yoksul, yetim, yolda kalmış ve miskinlere verilirdi.[37] İslam Devleti'nin bayrağı altında tıpkı Müslümanlar gibi canları, malları, ırz ve namusları korunarak yaşayan gayrimüslimlerden alınan ve meşruiyeti kitap,[38] sünnet[39] ve icma ile sabit olan "cizye"den de yoksullara pay ayrılırdı. Ayrıca İslam devletlerinde orucun bitmesiyle vacip olan "Fıtır Sadakası", "kefaretler", "sadakalar"[40] ve "vakıflar" tarih boyunca yoksulluğun önlenmesinde büyük rol oynamışlardır. Ayrıca İslam Dini ekonomik hayattaki olumsuz hususları kaldırarak da yoksulluğun önlenmesi için çalışmıştır. Bu doğrultuda geçimi kolaylaştırmak, bütün halk tabakalarının ihtiyaçlarını gidermek ve toplumu ekonomik olarak zor durumda bırakacak olan karaborsacılığı[41] ve faizi[42] yasaklamıştır.

---

[35] Tevbe Suresi, 60.
[36] Küçükkalay, Hüseyin, 1995, 35.
[37] Haşr Suresi, 6-9.
[38] Tevbe Suresi, 29.
[39] El-Cessâs, Ebu Bekr. Ahkâmu'l-Kur'an, İstanbul 1338, C. III, 90; Küçükkalay, Hüseyin, 1995, 36.
[40] Kur'an-ı Kerim'de zekât kelimesi sadaka ile ifade edilse de burada kastedilen zekât ve fıtır sadakası dışında zorunlu olmayan ve Müslümanların Allah'ın rızasını kazanmak için yoksullara ve diğer ihtiyaç sahiplerine yaptıkları yardımlardır. Bakara Suresi, 261-265; Al-i İmrân Suresi, 92; Nisâ Suresi, 14; Buharî, Sahih. "Ezan, 36".
[41] İbn Mâce, Sünen, "Ticarât 6", İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 33.
[42] Bakara Suresi, 275, 278-279.

Osmanlıda Yoksulluğu Önleme Çalışmaları

Osmanlı Devleti'nde de yoksullukla mücadelede daha önceki İslam devletlerinde olduğu gibi, zekât, fıtır sadakası ve sadakanın etkin olduğunu görüyoruz. İslam kültürünün bir parçası kabul edilen zekât ve sadaka yoksulluğu azaltma yöntemleri arasında bulunuyordu. Zekâtın ihtiyaç sahiplerine verilmesi, İslam'da mü'minlere kesin olarak emredilmişti. Bundan dolayı Osmanlı devleti bunu devlet tarafından toplanarak yoksullara dağıtılan bir vergi haline getirmişti. Sadaka ise zorunlu bir sorumluluk olmayıp, vereni Allah'a yakınlaştıran ve O'nun rızasını kazanmada önemli bir adım olarak görüyordu.

Osmanlı Devleti, İslamî sorumlulukları devlete karşı sorumluluk haline getirmiş ve zekât ve sadaka gibi gelirlerin dağıtıcı rolünü üstlenerek yoksullukla mücadele etmiştir. Kur'an ayetleri ile Hz. Peygamber birçok hadisinde zengin olanların ellerindeki mallardan bir kısmını yoksullara dağıtmasını emreder. Bundan dolayı da hayırseverlik diye bir kavram ortaya çıkmış ve bu fiilin insanı Allah'a yakınlaştıracağını belirtmiştir.[43] Tarihî kaynaklar ve belgeler bu şekilde bir mücadeleye giren Osmanlı Devleti'nde özellikle Ramazan gibi kutsal aylarda yapılan yardımlarla yoksulların borçlarının ödendiği ve onlara yeteri kadar mal ve paranın verildiği aktarılmıştır.

Osmanlıda Yoksulluğun Önlenmesinde Vakıfların Rolü[44]

Bireyin ihtiyaçlarını gidermek için ortaya çıkan vakıflar, zamanın ilerlemesi ve ilginin artması üzerine milletlerin sosyo-kültürel yapısı, ihtiyaçları, eğilimleri, devlet idarecilerinin ve varlıklı kişilerin verdiği öneme göre gelişerek hayatın birçok alanında olduğu gibi yoksullukla mücadelede de yer almıştır. Milletlerin sosyal yapısının sağlam ve bireylerin mutlu olmasına büyük katkı sağlayan vakfın fiil

[43] Akyol, Esra Demirci, 2011, 69.

[44] Vakfın öneminin vurgulandığı bölümler çalışmanın daha iyi anlaşılması için yazara ait daha önce yayınlanmış bir eserden alınmıştır. Yılmaz, Yasin. Örfîzâde Vakfı, Ankara 2012, 6-10.

olarak sözlük anlamı "*hapsetmek ve alıkoymak*"tir. Hukukî anlamı, "*bir şeyin intifa' (faydalanma) hakkının (veya mülkiyetinin) kamu yararına (Allah'ın kullarına) tahsis edilerek, devamlı olarak başkalarının temellükünü (mülk edinmesini) engellemek ve durdurmaktır*."[45] Vakfeden kimseye *vâkıf*, vakfın konusu olan şeye *mevkuf* veya mahall-i vakıf, vakfın gelirinden istifade edenlere de *mevkufun aleyh* denilmiştir.[46]

İnsanları vakıf kurmaya iten en önemli sebep ise, insanın sahip olduğu mal, mülk, para, altın ve değerli eşyaların yokluğa mahkûm ve dünya hayatının geçici olmasıdır. İnsan bu dünyada ne kadar çok mal, mülk ve geniş imkânlara sahip olsa da ömür denilen vakıanın sınırlı olması ve "*her nefis ölümü tadacaktır*"[47] hükmüne göre bir gün bitmesidir. Hâlbuki insanın fıtratında uzun müddet yaşamak,[48] bu dünyadan ayrıldığında insanlara bir eser bırakarak hayırla anılmak,[49] öldükten sonra da Allah'ın rızasını kazanmış bir kul olmak isteği yatmaktadır.[50]

Buna, insanın tâbi olduğu dinî düşüncenin yardımlaşmaya çağırmasıyla, fertteki vicdanî olan "*ihtiyaç halinde olan insanlara yardım ederek manevi haz duyma hissini*" de ilave edebiliriz. Çünkü ihtiyaç içerisinde çırpınan birisinin imdadına koşmak, vicdanî sorumluluk hisseden insanı manevi olarak rahatlatmaktadır. Zaten bu düşünce insanın yaratılışında var olan bir temayüldür. Fertlerin vicdanî sorumluluğunun gereği olan bu his,

---

[45] İbn Manzur. Lisanu'l-Arab C. III, 969-970; Zebîdî, Muhammed Murtaza, Tâcu'l-Arûs Şerhu'l-Kâmus, Beyrut 1966, VI, 369.
[46] Ömer Hilmi, Ahkâmu'l-Evkâf, İstanbul 1307, 2; Ali Haydar, Tertibu's-Sunûf fî Ahkâmi'l-Vukûf, Dersaadet 1337-1340, 6; İbnü'l-Hümam. Fethü'l-Kadir, Mısır 1319/1901, C. V, 37; İbn-i Abidin. Reddü'l-Muhtar ala'd-Dürri'l-Muhtar, Mısır 1966, C. IV, 337.
[47] Âl-i İmran Suresi, 185; Enbiyâ Suresi, 35.
[48] Arsebük, Esat. Medenî Hukuk I, Başlangıç ve Şahsın Hukuku, AÜHF, 1938, 297.
[49] Yazır, M. Hamdi. Ahkâm-ı Evkâf, Mekteb-i Mülküye Derslerinden, İstanbul 1327, 2-9; Yazgan, Turan. "Sosyal Siyaset Açısından Vakıflar.", IV. Vakıf Haftası (1-7 Aralık 1986), Ankara 1987, s. 253-258.
[50] Köprülü, Fuat. "Vakıf Müessesesi'nin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü.", Vakıflar Dergisi 1942, II: 1-35; Berki, Şakir. "Vakfın Lüzumu, Faydaları ve Vakıfları Teşvik.", Vakıflar Dergisi 1962, V: 19-21.

hayat merhalelerinde dinî inanç ile birleşince övülen güzel bir vasıf olarak ortaya çıkıyor.[51]

Bunun şuurunda olan kişiler, insan ömrünün bir gün biteceğini, bu dünyada sahip olunan her şeyin ahiret hayatını kazanmak için verildiğini bilerek, ellerindeki malları ebedileştirme düşüncesiyle vakıf kurmaya yönelmişlerdir. Dünya ahiretin bir tarlası olduğundan[52] bu dünyada ahiret için yatırım yapma ihtiyacı duymuşlardır. Bunun yanında insanları vakıf kurmaya iten en önemli diğer bir sebep de İslâm dininin insanlar öldükleri zaman amel defterlerinin kapanmayacağı düşüncesini vererek insanları hayırda yarışmaya çağırmasıdır.[53] Çünkü Hz. Peygamber'in insanlara faydalı eser bırakan kişinin amel defterinin kapanmayacağını[54] söylemesi, insanları yardımlaşmaya ve hayra, özellikle de bunu vakıf yoluyla gerçekleştirmeye yöneltmiştir.

Diğer yönden insanlar zekâ, sağlık, çalışma ve güç gibi hayat ve maişet için gerekli olan hususlarda aynı derecede değillerdir; kimisi zengin, kimisi fakir, kimisi güçlü, kimisi zayıftır ve hayat standartları da farklı farklıdır. İşte toplumdaki bu farklılıkları ortadan kaldırmak için, ilahî kökenli dinlerin de teşvikiyle, ahlakî ve insanî bir husus olan yardım devreye girmektedir. Bu yardımlar sayesinde toplum yükselmekte ve insanların ihtiyaçlarının giderilmesiyle hem maddî hem manevî hem de psikolojik olarak rahat etmektedirler. Yardımlaşmanın istenilen düzeyde olduğu toplumlarda bilimsel gelişme artmakta, servet çoğalmakta, caniler ve suçlular azalmakta ve gelişmişliğin en önemli göstergesi olan toplumun birliği kuvvet kazanmaktadır.[55]

---

[51] Berki, Ali Himmet, 1946, 3.
[52] Aclûnî, İsmail b. Muhammed. Keşfü'l-Hafâ ve Muzîlû'l-İlbâs, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye,1997, I, 364.
[53] Vâkıa Suresi, 10-11.
[54] Müslim. Sahîh-i Müslim, "Vasiyyet, 14", İstanbul: Çağrı Yayınları 1992; Ebu Dâvud. Sünen, "Vasayâ, 2880", İstanbul: Çağrı Yayınları 1992; Tirmizî. Sünen, "Ahkâm 1376", İstanbul: Çağrı Yayınları 1992; Nesâî. Sünen, "Vasayâ, 3649", İstanbul: Çağrı Yayınları 1992; Ahmed b. Hanbel, Müsned, İstanbul: Çağrı Yayınları 1992, C. II, 316, 350, 372.
[55] Berki, Ali Himmet, 1946, 4.

Sonuç olarak vakfın kurulmasına sebep olan etkenler ne olursa olsun, kavram olarak vakıf, insan, irade beyanı ve mal üçlüsünün bir araya gelmesinden ortaya çıkan, yazılı bir statüye sahip, topluma hizmeti amaç edinen dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel boyutları bulunan kendine mahsus bir alandır diyebiliriz.

Vakıf, karşılıklı yardımlaşma esasına dayanan medenî bir müessese olarak, ekonomik açıdan toplumdaki sınıflar arasında barışı sağlayarak, insanların her sahada ilerlemelerine engel olan isyan, ihtilâl ve anlaşmazlıkların ilacı olmuştur.[56] Çünkü vakıf, sınıflar arasındaki uçurumu ortadan kaldırıp yakınlaşmayı tesis eden sosyal bir yardımlaşma kurumudur. İslâm dini tabakalar arasındaki uçurumu kaldırmak, zengini fakirin yardımına koşturmak için zekât müessesesini farz kılmıştır.[57]

Hz. Peygamber de "*Zekât İslâm'ın köprüsüdür*" diyerek, zekâtın tabakalar arasında barışı sağlamadaki rolünü vurgulamış,[58] insanları hayır yapmaya teşvik etmiştir.[59] İslâm dini zekâtı mecburi kılarken insanları devamlı olarak hayra, yardımlaşma, dayanışma[60] ve hatta bu yolda yarışmaya çağırmıştır.[61] Bunun en güzel tezahürü de vakıf kurmakla olmuş ve Müslümanlar insanlara vakıflar yoluyla yardımcı olmuşlardır. Ancak vakıf müessesesi, özellikle Müslüman toplumlarda doğrudan doğruya İslâm dininin nassların (Kur'an ve sünnetin) teşvik ettiği dinî-ahlâkî esaslarından doğmuştur.[62] Ancak

[56] Akgündüz, Ahmet, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, İstanbul: OSAV Yayınları 1996, 41.
[57] Bakara Suresi, 43, 83, 110, 177, 277; Nisâ Suresi, 77, 162; Mâide Suresi, 12, 55; A'râf Suresi, 156; Tevbe Suresi, 5, 11, 71; Meryem Suresi, 31, 55; Enbiyâ Suresi, 73; Mu'minûn Suresi, 4; Hac Suresi, 74; Neml Suresi, 3; Nûr Suresi, 37, 56; Lokman Suresi, 4; Ahzâb Suresi, 33; Fussilet Suresi, 7; Mücadele Suresi, 13; Müzzemmil Suresi, 20; Beyyine Suresi, 5.
[58] Suyûti, Celâleddin Abdurrahman. el-Câmiü's-Sağîr, Mısır 1938, IV, 71; Aclûni, 1997, 439; Berki, Ali Himmet, 1946, 3.
[59] Buharî, "Rikak 49,51"; "Tevhid, 36, 24"; "Zekât, 9"; Merakıb, 25; Edeb, 34; Müslim, "Zekât, 67"; "Sıfatu'l-Münafıkîn 56"; Tirmizî, "Kıyamet 1"; Canan, İbrahim. Kütüb-i sitte tercüme ve şerhi. Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, II, 548-549; III, 400-401.
[60] Bakara Suresi, 83.
[61] Bakara Suresi, 148; Mâide Suresi, 48; Fâtır Suresi, 32.
[62] Köprülü, Fuat 1942, 2.

vakıf kurumunun sadece Müslümanlarda değil, diğer din mensuplarında da mevcut olduğunu unutmamak gerekir.

İslâm devletlerinde, özellikle de Osmanlı Devleti'nde İslâm'ın bu yöndeki teşviki vakıf şeklinde kurumsallaşmıştır. Vakıflar bundan dolayı İslâm Devletlerinde, dinî inanç ve düşüncelerin güçlü olduğu kurumlar olarak siyasî çalkantıların, idari istikrarsızlıkların dışında kalmışlar ve bu sayede toplum hayatında istikrar ve devamlılığın sembolü olmuşlardır.[63] Vakıflar toplum içerisinde gelir dağılımı eşitsizliğinden doğacak sosyal patlamaların, önünü kesmiş kitlelerin gruplaşarak toplum hayatını sarsacak olumsuz davranışlar sergilemesini önlemiş; sosyal adalet ve hizmet dağılımında büyük görevler ifa etmiştir. Bu hizmetleri şahsî servetleri sosyalleştirip kamu hizmetine sunarak, sırf ahlâkî ve insanî bir vazife anlayışıyla yapmışlardır. Geliştirilen bu vakıf sisteminin bir sonucu olarak bizim toplumumuzda sınıf farkı oluşmamıştır.[64]

Müslüman olan, zengin ve sorumluluğunu bilen birisi, hayatta olduğu gibi, öldükten sonra da hayır işlemeye devam etmek için vakıf kurmuştur. Dinî ve sosyal kişiliği, içtimaî yardım terbiyesi de almışsa, servetini eğlence yerlerinde, şans oyunlarında kullanmaktan kaçınarak, gereksiz yerlere sarf edeceklerine vakıf yapmayı tercih ederek israfa sebebiyet vermeden servetini sosyal yardım uğruna bağışlamışlardır. İslâm dininde israf, âyetler ve hadislerle yasaklandığından, Müslüman halkın ve zenginlerin, servetlerini israf etmeyip vakfetmek suretiyle yardıma tahsis etmeleri farz kadar kuvvetli bir görev kabul edilmiştir.

Vakıflar gerçekleştirdiği bu hizmetlerle sosyal bünyede istikrar ve huzur ortamını sağladıktan sonra, medeniyet ve kültür eserlerinin artmasıyla eğitim ve imar faaliyetlerinde de etkin rol oynamışlardır.[65] Hatta bugün sosyal devletin görevleri arasında

[63] Yalçın, Aydın. Türkiye iktisat tarihi. Ayyıldız Matbaası, 1979, 184.
[64] Öztürk, Nazif. Mense'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983, 1-2.
[65] Yazır, M. Hamdi, 1327, 10-13.

bulunan sosyal ve insanî görevleri, tarih boyunca, "hizmetten yararlananların katkısı olmaksızın" vakıf müessesesi yapmıştır.[66] Bundan dolayı İslâm Devletlerinde bir "vakıf medeniyeti" oluşmuş ve vakfın çok yönlü hizmeti şöyle formüle edilmiştir:

Vakıflar hayatın her alanına o kadar girmişler ki "Vakıflar sayesinde bir adam vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakıf mallarından yer içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir mektepte hocalık eder, vakıf idaresinden ücretini alır, öldüğü zaman vakıf bir tabuta konularak vakıf bir mezarlığa gömülürdü."[67]

Osmanlı Devleti'nde yoksullukla mücadelede büyük pay sahibi olan kurumlardan birisi de vakıflardır. İslam toplumlarında zenginlerin mallarını vakfederek gelirlerini ihtiyaç sahiplerine vermeleri açısından yoksullukla mücadelede en önemli örnek olup, bunların modern zamanlara kadar da varlılarını sürdürdüklerini görüyoruz. Osmanlı Devleti'nde başta padişahlar ve hanedan üyeleri olmak üzere en yüksek makamlarda ve önemli görevlerde bulunanlardan en mütevazı alanlarda çalışanlara kadar birçok şahıs vakıf kurmuştur. Bu vakıflar sayesinde de medreseler ve kütüphaneler gibi ilim ve eğitim kurumları; hastaneler, hanlar, hamamlar ve kervansaraylar gibi sağlık ve sosyal yardım kurumları, su tesisatı ve zarif çeşmeler, sebiller, köprüler ve yollar gibi bayındırlık eserleri yapmışlar; bunların estetik durumuna da önem vererek güzel sanatlara hizmet etmişlerdir. Padişahlar bunları devlet başkanı sıfatıyla değil de hayırsever bir fert olarak yapmışlardır.[68]

Osmanlı padişahları, hanedan üyeleri ve yüksek seviyeli devlet memurları özellikle eğitim, kültür ve sağlık alanlarında çok sayıda

[66] Köprülü, Fuat. "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihî Ehemmiyeti.", Vakiflar Dergisi, 1938, I, 2; Öztürk, Nazif, 1983, 1; Akgündüz, Ahmet, 1996, 42; Korkut, Cem; Bulut, Mehmet. XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması. ADAM Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, 7.2, 168.
[67] Arsebük, Esat. Medeni Hukuk I Başlangıç ve Şahsın Hukuku. CI, İstanbul, 1938, 279.
[68] Onar, Sıddık Sami. İdare hukukunun umumi esasları. İstanbul Tercüme ve Neşriyat Bürosu, 1952, 511.

vakıflar kurmuşlardır. Bu vakıfların çalışma şartlarını yazdırdıkları vakfiyeler ile hukukî bir temele dayandırmışlardır.[69] Vakfiyeleri sayesinde bir bakıma dokunulmazlık zırhına bürünen vakıflar uzun yıllar hizmet vererek varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bunların yanında bazı kişiler hem hayratın hem müessesât-ı hayriyeye verdikleri desteğin devam etmesi hem de çocuklarının geleceğinin teminat altında olması için vakıf kurmuşlardır. Bu kurulan vakıflar da bulundukları çevrede kültürel ve medenî gelişmelere katkıda bulundukları gibi ya doğrudan ya da çalıştırma yoluyla insanların maişetine yardımcı olarak yoksulluğun önlenmesine de katkıda bulunmuşlardır.[70] Sosyal vasfı itibariyle vakıfların dikkate değer en önemli yönlerinden birisi de imaretlerdir. Vakıfların gelirlerinden imaretlerde çalışan hizmetlilerin[71] ücretleri ödendiği gibi, vâkıfların vakfiyelerinde koyduğu şartlara göre vakıf hizmetlilerine, mektep ve medrese talebesine, tekke ve zaviye dervişlerine, yörenin yoksullarına/fakirlerine, yolculara, hapishanede bulunan mahkûmlara vs. sabah çorbası, öğle ve akşam yemekleri dağıtılabilmesi için gerekli erzakın masrafları karşılanıyordu.[72] Bir batılı müşahit, XVIII. asırda sadece İstanbul'da "*otuz binden fazla insanın*" yemeklerini imaretlerde yediğini bildirmektedir.[73]

Osmanlıda yoksulluğun önlenmesine katkıda bulunan vakıfların başında, özellikle padişah, sadrazam, vezirler ve diğer devlet

[69]Fatih Mehmed II Vakfiyesi (861, 867, 875/1456), VUM Neşriyatı, İstanbul 1938; Hafsa Sultan Vakfiyesi (929/1522), VGMA, nr. 58; Haseki Gülnuş Sultan Vakfiyesi (1090/1679), VGMA, nr. 143; II. Bayezid Vakfiyesi (892/1486), VGMA, nr, 185; Nurbanu Sultan Vakfiyesi (990/1582), VGMA, nr. 121/1426; Şehid Sadrazam (Sokollu) Mehmed Paşa Vakfiyesi (981/1573-74), VGMA, nr. 149; Kanunî Vakfiyesi (964/1557), VGMA, Eski Tasnif nr. 135, yeni tasnif, nr. 52; vd.

[70] Abdurrahman b. Numan Vakfı Vakfiyesi, VGMA, Dolap no: 50.

[71] Bunlar; tabbâh, şâgird-i tabbâh, şeyh-i imâret, habbâz, şagird-i habbâz, vekil-harc, nakîb, anbârî, kilârî, fodla kâtibi, kâtib-i kiler, kâse-keşân, hammâl, nakkâl, kantarî-imâret, hîme-keş, hîme-şiken, keyyâl, nakkâd, siracî, saka, gendüm-kûb, ferrâş, bevvâb, meremmâtî, mezbele-keş vd. (Bkz. Fatih ve Kanunî Vakfiyeleri)

[72] Acar, Cafer. "Harcama Alanlarına Göre Amasya Vakıfları / 1850-1900", Uluslararası Amasya Sempozyumu Amasya 4-7 Ekim 2017; Acar, Cafer. "Harcama Alanlarına Göre Kıbrıs Vakıfları / 1850-1900, Uluslararası Osmanlı Dönemi Kıbrıs Vakıfları Sempozyumu, Kıbrıs 29-30 Nisan 2017.

[73] Yediyıldız, Bahaeddin. "Vakıf", İslam Ansiklopedisi, C. XIII, 171.

adamları gelmektedir. Bunlar ellerindeki mallarını kurdukları vakıflar kanalıyla karşılığını Allah'tan bekleyerek ihtiyaç sahiplerine planlı olarak dağıtmışlardır. Fatih Sultan Mehmet'in kurduğu vakıflar için yazdırdı vakfiyesinde yoksulların doyurulması, ihtiyaçların giderilmesi için şartlar koymuştur.[74] Kanuni Sultan Süleyman'ın Süleymaniye Külliyesi için yaptığı vakıflar için yazdırdığı vakfiyede insanları hayra ve yardımlaşmaya çağıran çok sayıda ayet kullanmıştır.[75] Bu ayetlerde Kur'an'ın özellikle yoksulluğu önlemede yardımlaşmaya çağırması dikkat çekicidir.[76] Kanuni Sultan Süleyman başta ihtiyaç sahibi kişiler yardımcı olarak yoksulluğu önlemek, eğitim ve kültür hizmetleri için 217 köy, 34 mezraa, 3 mahalle, 7 değirmen, 2 dalyan, 2 iskele, 1 çayırlık, 2 çiftlik, 6 köy mahsulü, 2 ada ve 3 hisse vakfederek gelirlerini Allah'ın rızasını kazanmak için harcamıştır.[77]

Kanuni Sultan Süleyman vakıftan yararlanacaklar için belli şartlar koymuş ve bunların bir plan dâhilinde ihtiyaç sahiplerine verilmesini istemiştir. Özellikle imarette pişirilen yemekten, önce tekke ve zaviyelerdeki fakirlere verilecek sonra orada hazır bulunan diğer fakirlere dağıtılacaktır. Vakfiyede bununla ilgili şöyle şart koşulmuştur; "*Yabandan kimesneye bakrac ile aş ve etmek virilmeye, illâ meğerki virilen kimesne fakir olub asla cihet-i maaşı olmayub ehl-i olub yahud sâdâtdan olub fakir olub ve yahud a'mâ ve kariz ve fakir olup kemal-i ihtiyacı var idüğü ma'lûm ola. Bu takdirde bakrac ile aş ve etmek virile. Amma sâyir fukaraya nice virülür ise bunlara dahi ol tarîk ile virile.*"[78] Vakfiyedeki şartlardan anlaşıldığı kadarıyla yoksullara imarette pişirilen yemeklerden verilmekte ve oraya gelemeyecek kadar gücü olmayanlara da bakraçla yemek ve ekmek verilmektedir.

[74] Fatih Mehmet II vakfiyeleri, Cumhuriyet Matbaası, 1938.
[75] Yılmaz, Yasin, 2008, 41-45.
[76] Bakara Suresi, 110, 261; Âl-i İmrân Suresi, 92.
[77] Yılmaz, Yasin, 2008, 58.
[78] Yılmaz, Yasin, 2008, 76-77.

Sonuç

Tarih boyunca var olan yoksulluğun önlenmesinde, değişik zamanlarda farklı çözüm yolları aranmıştır. İslam Tarihi'nde de ilk dönemlerden itibaren yoksullukla mücadelede çok büyük adımlar atılmıştır. Öncelikle Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de indirdiği birçok ayette zengin olanları ihtiyaç içinde olan yoksullara yardım etmeyi emretmektedir. Bu doğrultuda zekât, sadaka ve vakıflar büyük görev icra ederek, İslam devletlerinde yoksulluğun önlenmesinde aktif görev yapmışlardır. Konu ile ilgili Kur'an ayetlerine baktığımızda, zekâtın farz ve faizin haram kılınmasıyla, İslam'ın sosyal adaleti bütün kurumlarıyla gerçekleştirmek istediği anlaşılmaktadır. Çünkü Kur'an, varlıklı kimseleri Allah'ın emrettiği farzların yanında, onları kendi istekleriyle yapacakları yardımlaşmaya çağırmaktadır.

Bunlar arasında Allah rızasını hedef edinen böylece ilahi hoşnutluk ve yakınlığı kazandırmayı hedefleyen vakıfların yoksulluğun önlemesindeki asla göz ardı edilemez. 188 yerde hayır kelimesi ve müştaklarından bahsederek hayra vurgu yapan Kur'an-ı Kerim'in bu mesajına en uygun olan vakıflardır. Yaratılıştan itibaren insanların ekonomik yönden aynı seviyede olmamasından dolayı İslam dininin temel kaynakları olan Kitap ve Sünnet vakıflar yoluyla yardımlaşmayı emretmiştir. Bütün İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de vakıflar yoksulluğun önlenmesinde aktif rol almışlardır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde vakfiyesi bulunan 52 bin ya da 62 bin vakfın büyük kısmının hayrî vakıf statüsünde olduğu ve bunların da yoksulların ihtiyaçlarını karşılamak için kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum da Osmanlı Devleti'nde yoksulluğun önlenmesinde ilk sırada vakıfların olduğunu görüyoruz.

Kaynakça

Acar, Cafer. "Harcama Alanlarına Göre Kıbrıs Vakıfları / 1850-1900, Uluslararası Osmanlı Dönemi Kıbrıs Vakıfları Sempozyumu, Kıbrıs 29-30 Nisan 2017.

Acar, Cafer. "Harcama Alanlarına Göre Amasya Vakıfları / 1850-1900", Uluslararası Amasya Sempozyumu Amasya 4-7 Ekim 2017.

Acar, Cafer. "Risalet Döneminde Ganimet ve Yağmacılık Bağlamında Üç Kavram; Nühbe, Gulul, Seleb." Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2017 12/13: 1-16.

Aclûnî, İsmail b. Muhammed. Keşfü'l-Hafâ ve Muzîlû'l-İlbâs, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997, I.

Ağırman, Cemal, "Yoksulluk Bağlamında İsraf." Köprü Dergisi, 2004, 88.

Ahmed b. Hanbel, Müsned, Mısır 1313, C. II-III.

Ahmed b. Hanbel, Müsned, İstanbul: Çağrı Yayınları 1992, C. II.

Akgündüz, Ahmet, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, İstanbul: OSAV Yayınları 1996.

Akyol, Esra Demirci. Osmanlı Devleti'nde Yoksulluğu Azaltma Stratejileri ve Bu Stratejilerin Sürekliliği ve Değişimi. Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu, 2011, 67-74.

Arsebük, Esat. Medeni Hukuk I Başlangıç ve Şahsın Hukuku. CI, İstanbul, 1938.

Berki, Ali Himmet, Vakıflar, II. Baskı, İstanbul: 1946.

Berki, Şakir. "Vakfın Lüzumu, Faydaları ve Vakıfları Teşvik.", Vakıflar Dergisi 1962, V: 19-21.

Ali Haydar, Tertibu's-Sunûf fî Ahkâmi'l-Vukûf, Dersaadet 1337-1340.

Arsebük, Esat. Medenî Hukuk I, Başlangıç ve Şahsın Hukuku, AÜHF, 1938.

Bozan, Mahmut. Yoksulluk algısına farklı bir bakış. Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2017, 8.15: 389-410.

Buharî. Kitabu İstitabeti'l-Murteddîn.

Buharî. Sahih-i Buhârî "Rikak, 42", İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Canan, İbrahim. Kütüb-i sitte tercüme ve şerhi. Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.
El-Cessâs, Ebu Bekr. Ahkâmu'l-Kur'an, İstanbul 1338, C. III.
Dağdemir, Özcan. "Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk Sorunu ve Yoksulluğun Analizi: 1987-1994". Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1999, 17: 23-40.
Ebu Dâvud. Sünen, "Vasayâ, 2880", İstanbul: Çağrı Yayınları 1992.
Ebu Ubeyd. Kitabü'l Emval. Çev. C. Saylık. İstanbul: Düşünce Yayınları, 1981.
Eskicioğlu, Osman. "Fakir.", DİA, İstanbul 1995, 129-131.
Fatih Mehmet II vakfiyeleri, Cumhuriyet Matbaası, 1938.
Güner, Osman. "Yoksulluk, Din ve Sivil Toplum." Köprü Dergisi, 2004, 88: 37-42.
İbn Hacer. Fethu'l-Barî.
İbn Mâce. Sünen, "Ticarât 6", İstanbul: Çağrı Yayınları.
İbn Manzur. "fkr." Lisanu'l-Arab, 1290.
İbn-i Abidin. Reddü'l-Muhtar ala'd-Dürri'l-Muhtar, Mısır 1966, C. IV.
İbnü'l-Hümam. Fethü'l-Kadir, Mısır 1319/1901, C. V.
İsfehânî, Râğıb, "fkr", el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an, Beyrut: Dâru'l-Maârif, 1997.
Kaya, Ersin, ve Reşat Özcan. Yoksullukla mücadelede Avrupa'nın ve Türkiye'nin sosyal yardım modeli. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 2009.
Kinberg, Leah. Compromise of Commerce: A Study of Early Traditions Concerning Poverty and Wealth. Der Islam, 1989, 66.2: 193-212.
Korkut, Cem; Bulut, Mehmet. XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları Ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması. ADAM Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, 7.2: 167-194.
Köprülü, Fuat. "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihî Ehemmiyeti.", Vakiflar Dergisi, 1938, II: 1-6.
Köprülü, Fuat. "Vakıf Müessesesi'nin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü.", Vakıflar Dergisi 1942, II: 1-35.
Küçükkalay, Hüseyin. "Kur'an-ı Kerim ve Fakirlik Probleminin Çözümü." Diyanet İlmi Dergi, 1995, 31.4: 27-47.

Müslim. Sahîh-i Müslim, "Vasiyyet, 14", İstanbul: Çağrı Yayınları 1992.
Nesâî. Sünen, "Vasayâ, 3649", İstanbul: Çağrı Yayınları 1992.
Onar, Sıddık Sami. İdare hukukunun umumi esasları. İstanbul Tercüme ve Neşriyat Bürosu, 1952.
Ömer Hilmi, Ahkâmu'l-Evkâf, İstanbul 1307.
Öney, Ayhan. İktisadi ve ticari terimler sözlüğü. Turhan Kitabevi, 1978.
Özbek, Nadir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
Özdemir, Beyhan. Yoksullukla mücadelede sivil toplum örgütlerinin rolü. MS thesis. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2014.
Öztürk, Nazif. Mense'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983.
Suyûti, Celâleddin Abdurrahman. el-Câmiü's-Sağîr, Mısır 1938, IV.
Şemseddin Sami, Kâmûs-i Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.
Şenses, Fikret. "Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk." İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
Tirmizî. Sünen, "Ahkâm 1376", İstanbul: Çağrı Yayınları 1992.
Yalçın, Aydın. Türkiye iktisat tarihi. Ayyıldız Matbaası, 1979,
Yazgan, Turan. "Sosyal Siyaset Açısından Vakıflar.", IV. Vakıf Haftası (1-7 Aralık 1986), Ankara 1987: 253-258.
Yazır, M. Hamdi. Ahkâm-ı Evkâf, Mekteb-i Mülküye Derslerinden, İstanbul 1327.
Yediyıldız, Bahaeddin. "Vakıf", İslam Ansiklopedisi, C. XIII: 153-172.
Yılmaz, Yasin. Kanuni vakfiyesi: Süleymaniye külliyesi. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008.
Yılmaz, Yasin. Örfîzâde Vakfı, Ankara 2012.
Zebîdî, Muhammed Murtaza, Tâcu'l-Arûs Şerhu'l-Kâmus, Beyrut 1966, VI.
ez-Zemahşeri, el-Keşşâf, Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî 1997, C. II.

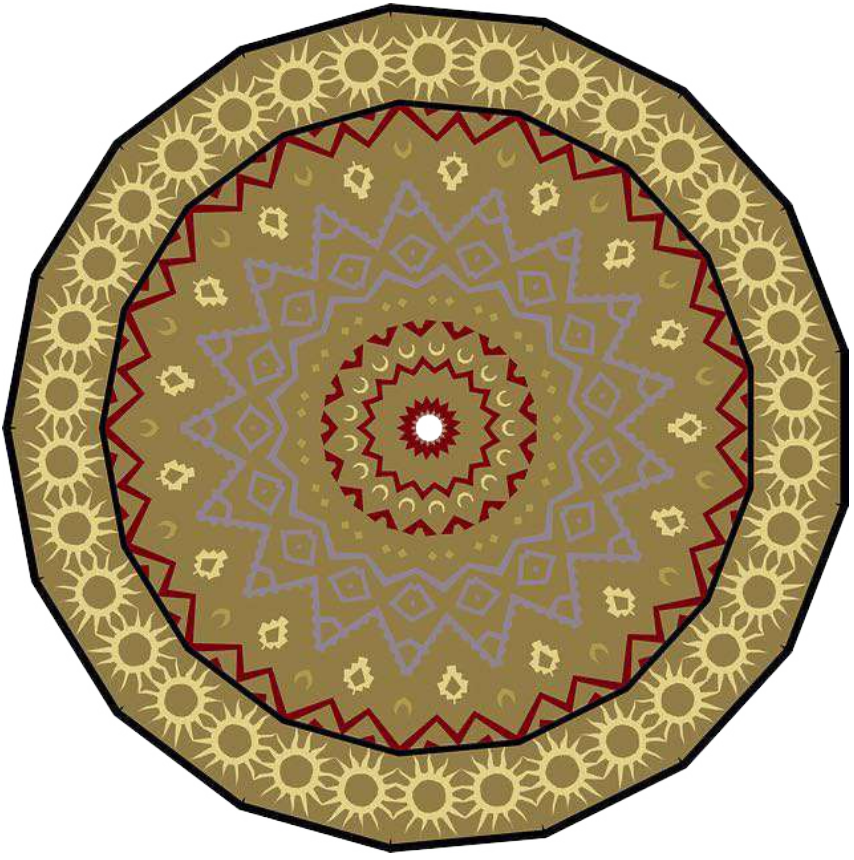

Vakfı Besleyen Manevi Dinamiklerden Olarak Kur'an'daki İnfak, Sadaka ve Zekât Kavramlarına Genel Bir Bakış

Prof. Dr. Mehmet Ünal
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Giriş

Bir malı mâliki tarafından dinî, ictimaî ve hayrî bir amaç nedeniyle kendi mülkünden çıkartarak kamu yararı için adaması olarak tanımlanabilecek olan vakıf, bizi "biz" yapan değerlerin başında gelir. İslam tarihi bunun destansı örnekleriyle doludur. Asrı saadetten günümüze kadar ulaşan camiler, kervansaraylar, hamamlar ve sebiller bunun örneklerindendir. Peki, bu erdemli davranışı tetikleyen İslam'ın ana kaynağı Kur'an'da buna dair referanslar var mıdır? Belirmek gerekir ki Kur'ân-ı Kerîm'de direkt "vakıf" kavramını doğrudan çağrıştıracak bir ifade yer almamaktadır. Ancak ayetlerde Allah yolunda harcama yapmaya, fakir, muhtaç ve kimsesizlere infak ve tasaddukta bulunmayı teşvik edilmiş; müminler iyilik yapmaya ve yardımlaşmaya teşvik edilmiştir. Tüm bu teşvik ve tavsiyelerin Müslüman toplumlarda vakıf anlayışın oluşmasında ve gelişiminde bir temel oluşturduğunda kuşku yoktur. Bu çalışmada, Kur'an'da yetmişe yakın ayette işlenen "infak" ve onunla kimi ayetlerde benzer anlamlarda kullanılan "sadaka" ve "zekât" kavramlarını incelenerek, her üç kavram arasındaki ortak anlamlar ve nüanslar ele alınmıştır. Vahyin indiği 23 yıllık süreç dikkate alınarak bu kavramların kullanım seyri, farz olan "zekât" kavramı yanında Vakıf Medeniyetine medar olan bu kavramların anlam yelpazesini ortaya konulmuştur.

Belirtmek gerekir ki, vahyin başlangıcından itibaren Kur'an, yetimi, öksüzü, miskini kollayıp gözetmeye önem vermiş; bu konuda duyarsız ve sorumsuz insan tiplerini eleştirilmiştir.[1] Birçok ayetlerde mağduriyeti ve yoksulluğu öne çıkan kimselere özveride bulunma; malını başkasıyla paylaşma[2] övülürken erdemli mümin olanın da sevdiği şeylerden vermesiyle gerçekleşeceği[3] zikredilmiştir.

Biz bu makalede vakfı besleyen dinamiklerden "infak", "sadaka" ve "zekât" kavramlarını anlam alanlarını incelenmiştir.

İnfak ve Anlam Alanı

Nafaka (نَـفَـقَ – يَـنْـفُقُ) (stoklar, erzaklar) bitmek, tükenmek manasında kullanılır. Nafaka, kendisi için harcama yapılan şeyi ifade eder. Aynı fiilden if'al babında kullanılan infak ise, yine (parayı عَلَي için) harcamak, sarf etmek (vakti) geçirmek gibi anlamlara gelir.[4] Terim olarak, Allah'ın hoşnutluğunu elde etmek amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması, ihtiyaç sahibi kimselere aynî ve nakdî destekte bulunması" olarak tanımlanabilir.[5] Hemen belirtelim ki bu harcama, malla ve mal dışında başka şeylerde de gerçekleşebilir.[6]

Elbette âyetlerde, infakın, vacip olanı da vardır tatavvu (nafile) olanı da vardır. İnfakın ve ondan türeyen nafakanın asıl anlamı, kişinin malından değişik şekillerde harcayarak yaptığı bir çıkartmadır.

---

[1] Örneğin Fecr suresinde yetimi yedirme ikram etmeyen, miskini doyurmayan kimseler eleştirilirken (Ayet: 17-18); bir sonraki sûrede de (Beled) sarp yokuşa karşılık gelen "akabe"yi aşabilmenin köleyi azat etmekten, darlık ve sıkıntı zamanında yetimi, miskini doyurmaktan geçtiğine vurgu yapılır. (Beled Suresi, 14-16)

[2] Haşr Suresi, 9.

[3] Al-i İmran Suresi, 92

[4] İbn Manzur, "Nefaqa", Lisanu'l-Arab, XIV, 1290, 242-243.

[5] el-Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhanımed b. Ali Ebu'l-Hasen el-Huseyni, (thk. İbrahim el-Enbârî), *et-Ta'rifât*, Beyrût, 1407/1987, 62.

[6] İsfehânî, Râğıb. el-Müfredât. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1997, 502.

Damegânî nafakanın beş ayrı kullanımının olduğunu söyler.[7] Bu farklı anlamları şöyle sıralar:

1. İnfak, kimi ayette zekât anlamındadır. Bunun örneği, takva sahibi kulların vasıflarının anlatıldığı Bakara sûresinin 2. âyetinde "…Onlar kendilerine verilen rızıktan infak ederler/وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ.. " ifadelerinde bulunmaktadır.

2. İnfak, kimi ayette nafile sadaka anlamındadır. Bunun örneği Âl-i İmran sûresi 134. âyetinde yer alan "… Darlıkta ve bollukta infak ederler /الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ" ifadelerinde [8] bulunmaktadır.

3. İnfak, bir kısım ayetlerde ise savaş vb. zamanlarda din uğrunda yapılan harcama ve gayret anlamındadır. Bakara sûresi 195. âyette yer alan "(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever." İfadelerinde bu anlamın kastedilmiş olması muhtemeldir. Evet, burada Allah yolundaki tüm çabalar (taat) kastedilmektedir.[9]

4. İnfak bir kısım ayetlerde ise kişinin eşine/eşlerine yapacağı nafaka türünden olan harcama ve masraflar anlamındadır ki kişinin kendinden hamile iken boşadığı eşine dair hukuki durumunun ele alındığı Talak suresinin 6. ayetinde yer alan " عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ"وَإِنْ كُنَّ أُولَاتِ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا /…Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin." ifadelerinde bu anlam bulunmaktadır.

[7] Damegânî, el-Vücûh ve'n-Nezâir, II. 435.
[8] Hadid Suresi, 7; Münafikûn Suresi, 10
[9] Benzer durum, Hadid Suresi 10. ayette bulunmaktadır "… Neden siz Allâh yolunda harcamayasınız ki? Göklerin ve yerin mirâsı zaten Allâh'ındır. Elbette içinizden (Mekke'nin) feth(in)den önce (Hak yolunda) harcayan ve savaşan(lar, ötekilerle) bir olmaz. Onların derecesi, sonradan infâk eden ve savaşanlardan daha büyüktür. Bununla beraber Allâh hepsine de (gerek fetihten önce gerek fetihten sonra infâk eden ve savaşan Müslümanlara) en güzel sonucu va'detmiştir. Allâh, yaptıklarınızı haber almaktadır."

5. İnfakın bir diğer anlamı ise kişinin imar faaliyeti türünden yapığı faaliyetleri ifade eder ki, Kehf sûresinin 42. ayetinde yer alan "...فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَي ما أَنْفَقَ فيـــهاَ/ Bunun üzerine bağına yaptığı masrafa/harcamalara karşı, avuçlarını ovuşturmaya durdu." İfadelerinde bu anlam bulunmaktadır.

6. İnfak fakirlik anlamına da gelmektedir. Nitekim bu anlam İsrâ suresinin 100. âyetinde yer alan " قُلْ لَوْ اَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّى اِذًا لَاَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ/ De ki: "Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, o zaman da tükenir (de fakir oluruz) korkusuyla cimrilik ederdiniz." ifadelerinde bu anlamın verildiği söylenmiştir.

Görüldüğü gibi Kur'an'ın yer verdiği tüm bu ayetlerde "infak" kavramı ayetlerin metin ve bağlamına göre farklı anlamlara gelebilmekte ve buna göre yorumlanmaktadır. Tüm bu örnekler, infakın, nafile bir sadaka anlamına geldiği gibi farz olan bir zekât anlamında da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yukarıdaki anlamlara bakıldığında bir madde de "fakir düşmek" anlamı dışında genelde "infak", harcama yapmak, tüketmek anlamıyla öne çıkmaktadır. Bu anlamda, Yüce Rabbimiz yanında mümin ve kafir tüm insanlar için de ayetlerde kullanılmıştır. Fakat kelimenin Kur'an'da daha çok öne çıkan anlamı, müminlere ait bir özellik olarak öne çıktığı görülmektedir. Nitekim buna vurgunun yapıldığı kimi ayetlerde öne çıkan mesajlardan birkaçını buraya almak yerinde olacaktır.

İnfak, müminlere ait vasıflardandır. "(Onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar"[10]; "Namazlarını özenle kılarlar, kendilerine verdiğimiz şeylerden bir kısmını Allah yolunda harcarlar."[11]; "Ve onlar rablerinin rızasını elde etmek için sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda gizli-açık harcayan, kötülüğü

[10] Bakara Suresi, 3.
[11] Enfal Suresi, 3.

iyilikle savan kimselerdir. İşte dünya hayatının güzel sonu (cennet) sadece onlarındır".[12]

Bu veriler, infakın bizim dindarlığımızı öne çıkartan temel meziyetlerden birisi olduğunu göstermektedir. Bu da hayatımızın tümünü kuşatmaktadır. Hz. Peygamber'in hadislerinde infakın ve sadakanın kapsamı o kadar geniş tutulmuştur ki, bilinen zekât, sadak-ı fıtr, kefaret ve adak gibi ameller dışında sıla-i rahim,[13] borçluya mühlet vermek gibi manevî yardımlar da bu kapsam içinde görülmüştür. Bunun dışında güzel söz söylemek,[14] yoldan eziyet veren şeyleri kaldırmak,[15] kişilere yol göstermek, selam vermek ve verilen selamı almak, tebessüm etmek[16] gibi farlı çabalar bile bu güzel amellerin arasında değerlendirilmiştir.

İnfak etmek, malın asıl sahibinin Allah olduğunun bininciyle hareket etmektir. Kur'an'da malın ve mülkün sahibinin Allah olduğunu vurgulanarak şöyle buyrulur: "Göklerin ve yerin tamamı zaten Allah'a kalacak olduğu halde ne diye hâlâ Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz?"[17]

Bir başka ayette Yüce Rabbimiz, kıyamet günü gelmeden önce infak etmeye şöyle bizleri şöyle çağırır: "Ey iman edenler! Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın. İnkâr edenler zalimlerin ta kendileridir"[18].

Mümin kul bu bilinçle hareket ettiği zaman ve malın da zaten gerçekte Yüce Rabbimize ait olduğunu hissettiğinde, O'nun rızası doğrultusunda vermek kendisine zor gelmeyecektir.

---

[12] Ra'd Suresi, 22; Nahl Suresi, 76; Hac Suresi, 35; Kasas, Suresi, 54; Secde Suresi 16; Fatır Suresi, 29
[13] Nesaî, Zekât, 82 et-Tirmizî, Zekât, 26 İbn-i Mâce Zekât, 28.
[14] Buharî, Edeb, 34, Sulh, 11; Müslim, Misafirun, 84, Zekât, 56; Ebu Davud, Tatavvu, 12.
[15] Ahmed b. Hanbel, II, 328.
[16] Tirmizî, Birr, 36 (1967); Ebu Davud, Edeb, 68, (4947).
[17] Hadîd Suresi, 10.
[18] Bakara Suresi, 254.

Her ibadette olduğu gibi infakta da samimi olmak önemlidir. Bu nedenle riya ve gösteriş için harcama yapanlar kınanmıştır. Bu anlamda Kur'an, "li vechillah" kavramını kullanır. Yani yaptığı işi Allah'ın zatı ve rızası için yapmış olmak gerekmektedir. İnsan sûresinde "Ebrar" olan cennet sakinlerinin dünyadaki hallerini anlatırken, onların miskini, fakiri ve esiri doyururken, "Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz." dediklerini aktarır.[19]

İnfak eden kimsede Yüce Rabbimiz, duyarlı bir gönül istemektedir. Gerçekten infak ederken merhamet ve duyarlılık hissiyle hareket etmek önemli bir mümin halidir. Malın emaneten biz de olduğunu bilen,[20] dünyanın faniliğini hisseden kul için artık malın kıymeti, Rabbimizin verdiği değer kadar olacaktır. Böyle bir bilinç ve şuur, ancak dünyayı ve geliş gayesini yürekten hissedebilmeyle, Hz. Peygamber'in gönül sofrasında olgunlaşmayla gerçekleşmiştir. Unutulmaması gereken şey, verilenler karşılıksız kalmayacaktır. Fazlasıyla bize ödenecektir.[21] Bu belki bu dünyada, belki ukbada ama mutlaka gerçekleşecektir. Burada ekilen şeylerin biçim zamanı ahirettedir. İyilikler orada en azından on katıyla mükafatlandırılacaktır.[22]

Sadaka ve Anlamı

"Sadaka" kelimesi, lügatte kizbin (yalan) zıddı olarak (s-d-k) sıdk(doğruluk) kökünden türetilmiştir.[23] Sıdk, 'doğruluk, şecaat, selâbet ve kemal' anlamındadır.[24] Sadaka kelimesi, (ki çoğulu isim olarak sakakât olarak gelir) Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için ihtiyaç sahiplerine yapılan gönüllü veya dinen zorunlu maddî yardımları, bu çerçevede para ve eşyayı ifade etmek anlamında

[19] İnsan Suresi, 9.
[20] Hadîd Suresi, 10.
[21] Sebe Suresi, 39.
[22] En'am Suresi, 160.
[23] İbn Manzur, IV, 2417.
[24] İbn Manzur, IV, 2417.

kullanılmıştır.[25] Kelimenin kökeninde yer alan sıdk ile daha sonradan iyilik ve hayır yapma anlamına gelen manası ile elbette yakın bir ilişkisi de bulunmaktadır. Sadakayı verirken kişinin bu mali ibadetlerindeki sadakatini eyleminde göstermesi amaçladığından "sadaka" teriminin bunda kullanılması söz konusu olabilmiştir. Nitekim ayette "Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et…" (Tevbe: 103) ifadeleriyle bu anlam kastedilmiştir.[26]

Rağıb sadakayı kişinin malından Allah'a kurbiyyet amacıyla zekât gibi çıkarttığı şeyler olarak tanımlar.[27] Ancak, sadaka daha çok nafile cinsinden tatavvu' olarak yapılan şeyler için kullanılırken zekât daha çok vacip olan mali ibadetler için konu edilmiştir.[28]

Hamdi Yazır bu konuda şöyle der: "Sadaka'nın aslı olan "s-d-k" maddesi, bu tertip üzere bir sıhhat ve kemal manasına mevzudur. Bu maddenin sıdk, sadîk, sâdık gibi bütün müştaklarında bu mana vardır. Hatta mehire sadâk denilmesi de nikâhın bununla tekemmül etmesindendir. Zekâta sadaka denilmesi iki veçhiledir: Birisi malın temizlenmesi ile sıhhat ü kemaline sebep olması, diğeri de imanda sıdk-u kemale delâlet etmesidir. Her sadakada bu manalar (da) bulunmaktadır."[29]

Kur'ân-ı Kerîm'de sadaka kelimesi değişik anlamlarda olmak üzere beş yerde tekil (el-Bakara 2/196, 263; en-Nisâ 4/114; et-Tevbe 9/103; el-Mücâdile 58/12), sekiz yerde çoğul (el-Bakara 2/264, 271, 276; et-Tevbe 9/58, 60, 79, 104; el-Mücâdile 58/13) şekliyle geçer. Ayrıca sadaka verenleri öven üç âyette (Yûsuf 12/88; el-Ahzâb 33/35; el-Hadîd 57/18) "mütesaddikīn, mussaddikīn" ve "mütesaddikāt, mussaddikāt" kullanılmıştır.[30] Gerek müfred gerekse de cemi kalıbıyla zikredildiği tüm bu âyet ve bu âyetlerin

[25] Duman, Ali. Sadaka. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2008, 35: 383-384.
[26] İsfehânî, Râğıb, 278.
[27] İsfehânî, Râğıb, 278.
[28] İsfehânî, Râğıb, 278.
[29] Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, 1984, II, 933.
[30] Duman, Ali, 383-384.

yer aldığı sûrelerin tümüyle Medeni olduğu anlaşılmaktadır. Bu âyetlere bakıldığında en genel anlamıyla hem farz hem de nafile türünden her türlü maddi harcamayı ifade ettiği ve bazı ayetlerde ise sadece ya zekâta veya nafile bağışa karşılık geldiği; kimi ayetlerde ise kamu harcamaları veya fakirler için oluşturulan fonda toplanan bir tür vergi anlamını taşıdığı, bazen de ihramdan çıkmak durumunda kalan kişinin ödemesi gereken kefaret bedeli gibi anlamlarda da kullanılmıştır.[31]

Sadakanın bu farklı anlamlarını daha net bir şekilde maddeler halinde şöyle görmemiz mümkündür:

1. İslâm'ın beş şartından ve farz ibadetlerden birini oluşturan sadaka (zekât): Nitekim Tevbe sûresi 60. âyette Yüce Rabbimiz, "Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir." bu anlam bulunmaktadır.

2. Bedenin zekâtı olmak üzere ramazan ayının sonunda yerine getirilmesi vâcip olan sadaka-i fıtır: Bu anlam hadislerde yer almaktadır. Nitekim bir hadiste "Resülullah sadaka-i fıtrı müslümanlardan büyük-küçük, kadın-erkek, her bir hür ve köle üzerine bir sa' hurma veya bir sa' arpa olarak farz kıldı."[32] buyrulmuştur.

3. Kişinin kendi iradesiyle üstlendiği yükümlülük anlamındaki nezir gereğince hayır yolunda yapılması vâcip olan harcama (adak sebebiyle tasadduk): Nitekim Ka'b b.

[31] Öztürk, Mustafa. "Sadaka" Kavramının Kur'an'daki Anlam Çerçevesi-Semantik Bir Tahlil Denemesi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001, 12-13, 482.
[32] Buhâri, Zekât 70, 71, 73, 74, 76, 78; Müslim, Zekât 13, (984); Muvatta, Zekât 51, 53, 55, (1, 283); Tirmizi, Zekât, 35, (676); Ebü Dâvud, Zekât 19, (1611, 1612, 1613, 1614, 1615); Nesâi, Zekât 30, 31, 32, 33, 34, 41, (5, 47); İbnu Mâce Zekât 21.

Malik tevbesinin kabulü nedeniyle Hz. Peygamber'e gelip Yâ Rasulallah! Allah'a ve Resulüne teslim edilmiş halis bir sadaka olmak üzere, tövbemin kabulü karşılığında bir şükür ve teşekkür olarak, malımın tamamından sıyrılıp çıkacağım!" diyerek söz verdiğini bir nezir olarak ifade etmiştir. Hz. Peygamber de buna karşılık, "malının bir kısmını kendine koy! Bu senin için daha hayırlıdır."diye cevap vermiştir.[33]

4. Belirli suç veya hataların telâfisi amacıyla Allah hakkı olarak ifası farz olan fidye ve kefâret kapsamındaki sadakalar: Nitekim Bakara, 196 da bu anlam hac ve ümreye ait bir keffaret olarak "sadaka" kapsamında yer alır. Ayette geçen "…Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin…" ifadelerinde buna işaret edilir.

5. Tatavvu sadakası (gönüllü bağış)[34]: Yukarıdaki maddelerden ve açıklamalardan da anlaşılacağı üzere "sadaka" kavramının geçtiği tüm ayetlere toplu olarak bakıldığında, kelimenin ihtiva ettiği anlamlar içerisinde, son maddede yer alan nafile nitelikli mali harcama ve bağışları ifade eden anlamın daha baskın bir karakter arz ettiğinin altını çizmemiz gerekir. Konu hakkındaki hadisler dikkate alındığında ise zekâtın müterâdifi ve gönüllü olarak yapılan malî bağışlar anlamında kullanılmasının ötesinde, manevi bir anlam boyutu kazandığı ve bu çerçevede mü'minin Allah rızası için yaptığı hemen her amel ve davranışın sadaka kapsamına girdiği görülmektedir. Nitekim "infak" maddesi ile alakalı verdiğimiz örneklerde buna temas etmiştik. Ancak kelimenin ıstılahta (fıkıh ıstılahı) tarifine bakıldığında, anlam alanının daraltıldığına ve söz konusu

[33] Müslim, Tevbe, 9.
[34] Duman, Ali, 383-384.

kelimenin ihtiva ettiği anlamlardan yalnızca birinin, yani "gönüllü (nafile) olarak yapılan infak ve bağış" anlamının yaygın ve yerleşik bir kabul gördüğüne şahit olmaktayız. Bunda konu ile alakalı hadislerde "sadaka" kelimesinin ve muhtelif türevlerinin farz olan zekâttan daha ziyade nafile ile örtüşen bir anlam çerçevesi içerisinde kullanılmış olmasının temel etkenlerden olduğu söylenebilir.[35]

Zekât ve Anlam Alanı

Zekât, sözlükte Allah'ın verdiği bereket nedeniyle malın bereketlenip artması ve çoğalması anlamındadır ki, bu dünyevî işlerde olabileceği gibi uhrevî konularda da söz konusu olabilir. Zekâtin bir diğer anlamı ise temizlenmek demektir. Kişi malından zekât vermekle hem onun bereketlenmesini sağlamış olmakta hem de böylece nefsindeki mala dair olan kötü duygulardan kendisini arındırmış olmaktadır. [36]

Kur'an'da "zekât" kelimesi, fiil formunda 'zekâ' formunda çeşitli türevleri ile 23'ü Mekkî, 36'sı Medenî surelerde olmak üzere 58 ayette 59 defa geçmektedir. 'Zekât' formu ise 32 ayette yer almakta bunlardan ikisi temizlenme, arınma, 30'u ise sosyal yardımlaşmayı ve vergi müesseseni ifade eden zekât anlamında kullanılmıştır. Yine 26'sında zekât, namazla birlikte, namaz (salat) dan hemen sonra zikredilmiştir. Yine 32 yerde geçen 'zekât' formunun 13'ü Mekke'de 19'u ise Medine'de inmiştir. [37]

Zekât kelimesini, Dâmegânî'ye göre Kur'an'da yedi farklı anlamda kullanılmıştır: Bunlar, kelime-i tevhid (lâile illallah), zekâtın bizzat kendisi, ıslah, sadaka-ı fıtr, kendini günahtan soyutlama, helal ve sadaka. Bunları şu şekilde sıralanabilir:

---

[35] Öztürk, Mustafa, 483.
[36] İsfehânî, Râğıb, 213.
[37] Demir, Şehmus. Kur'an'da Zekât Kavramının Etimolojik Ve Semantik Analizi. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2007, 28, 13-14.

1. Zekât bazı ayetlerde kelime-i tevhîd anlamındadır: Bu anlam, Fussilet sûresinin 6. âyette (وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ لاَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ) yer alan müşriklerin zekât vermemelerinden kastın kelime-i tevhid-i söylememeleri olduğu söylenmiştir. Benzer anlam, Abase sûresinin 7. âyetinde (وماَ عَلَيْكَ الَّا يزَّكَّيَ) yer alan "الَّا يزَّكَّيَ" ifadesinin " ان لا يُوَحِّدَ " "tevhidi kabul etmeme" [38] manasında olduğu ileri söylenmiştir.[39]

2. Zekât, farz olan "zekât" farizası anlamındadır: Bu anlam ayetlerde genel itibariyle "وَآتُوا الزَّكَاةَ" formuyla yer almış ve müminlere emredilen zorunlu mali yükümlülük anlamında kullanılmıştır.

3. Zekât kimi ayette ıslah etmek, kişinin halini düzeltmesi manasınadır: Nitekim "وَمَن تَزَكَّى فَإِنَّمَا يَتَزَكَّى لِنَفْسِهِ"[40] ayetinde kendini (nefsini) ıslah ederek düzeltmek manası bulunmaktadır.

4. Zekât, bazı ayetlerde ise kişinin kendini temize çıkartması manasında kullanılmıştır: Bu anlam " أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنفُسَهُمْ بَلِ اللهُ يُزَكِّي مَن يَشَاء وَلاَ يُظْلَمُونَ فَتِيلاً/ Kendilerini temize çıkaranlara ne dersin? Hayır, Allah dilediğini temize çıkarır ve kimseye kıl payı kadar haksızlık edilmez."[41] ayetinde bu anlam vardır.

5. Zekât kimi ayette ise fıtır sadakası manasına kullanılmıştır: Nitekim bu anlam, A'la sûresinde "قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّي /Doğrusu, mutluluğa ermiştir (malından vererek) temizlenen" [42] bu almamda kullanılmıştır.

6. Zekât, "daha helal/temiz ve yerinde" anlamına da gelir: Bu anlam, Kehf sûresi 13. âyette (فَلْيَنظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا) yer alan

[38] Damegani, II, 249.
[39] Bakara Suresi, 43, 83, 110, 277; Nisa Suresi, 77; Tevbe Sureis, 5, 11; Hac Suresi, 41, 78; Nur Suresi, 56; Mücadele Suresi, 13; Müzzemmil Suresi, 12.
[40] Fatır Suresi, 18; Tevbe Suresi, 103.
[41] Nisa Suresi, 49; Bakara Suresi, 174; Al-i İmran Suresi 77; Kehf Suresi, 74.
[42] A'la Suresi, 14.

"ازكي" ifadesi, "daha helal ve daha güzel olan" manasında kullanılmıştır.

7. Zekâtın bir anlamı da sadaka ve ilahi mevhibe anlamında kullanılmıştır olmasıdır: Meryem sûresinde Hz. Yahya'nın Hz. Zekeriyye (a.s)'ye ihtiyarlık yaşında bahşedilmesine vurgu yapılırken "Hem de tarafımızdan bir merhamet ve hediye-sadaka/وَحَنَانًا مِّن لَّدُنَّا وَزَكَاةً olarak …" İfadeleriyle bu anlamın işlendiği anlaşılmaktadır.[43]

Önceki maddelerde ele aldığımız, infak ve sadaka gibi zekâtta - bu maddelerde de görüldüğü gibi- farklı ayetlerde farklı bağlamlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tüm bu kavramlar İslam öncesi döneme ait cahiliye döneminde çeşitli anlamlara gelse de zekât bu anlamlar arasında manasında yer alan "temizlenmek" ve "artmak" anlamı ile ciddi bir mana değişikliğine uğramadığı anlaşılmaktadır.

Bu çerçevede bakıldığında Kur'an-ı Kerim'de 'zekâ' kelimesi ve çeşitli türevleri, 23'ü Mekkî, 36'sı Medenî surelerde olmak üzere 58 ayette 59 defa geçmektedir. 'Zekât' formu ise 32 yerde geçmektedir. Bu kelimelerden 30'u, sosyal yardımlaşmayı ve vergi müessesesini ifade eden zekât anlamında kullanılırken, 26'sında zekât, namazla birlikte, namaz (salât) dan hemen sonra zikredilmiştir. Yine, 32 yerde geçen 'zekât' formunun 13'ü Mekke'de 19 ise Medine'de indirilmiştir.[44]

Zekât, sadaka, infak ve benzeri kavramlar Mekke döneminde mali bir mükellefiyet ve sorumluluk yüklese de bu daha çok vicdani bir mahiyet arz etmiştir. Zira ilk nazil olan bazı surelerde (Maun, Beled, Fecr gibi) yoksulun doyurulması, yetimin gözetilmesi ahlaki ilkelerde buna açıkça vurgu yapıldığı görülmektedir. Ancak bu kavramların ilk kullanıldığı Mekkî ayetlerde Medine döneminde gündeme

[43] Damegâni, II. 249-251. Meryem Suresi'nde ilgili ayette yer alan zekât kelimesine "pak olmak, manevi temizlik gibi anlamlar da verilmiştir.
[44] Demir, Şehmus, 9-30.

gelecek mali bir sorumluluk gibi bir icbarî bir mahiyet arz etmemiştir. Medine dönemine geldiğimizde ise bu kavramlardan zekât, mali bir ibadet olarak kimlere ne ölçüde verileceği, hangi mallardan olduğu gibi hususlar özellikle Hz. Peygamber'in tatbikatı ile şekillenmiş bir zorunlu ibadet formuna bürünmüştür. Sadaka ve infak ise ucu açık bir ibadet tarzı olarak her ahval ve şartta müminlere teşvik edilen erdemli mümine ait bir vasıflardan olarak yerini almıştır.

Burada gerek zekâtın gerekse sadaka ve infakın bize kazandıracağı elbette birtakım kazanımların olduğunda kuşku yoktur. Vakfı besleyen dinamiklerden olan tüm bu erdem gerektiren hareketler bizi, cimrilikten koruyacaktır. Rabbimizin nimetine karşı bir şükür anlamına gelen bu gayretimizle destek olduğumuz kimseler vesilesiyle Rabbimize sevgide bir ziyadeleşme olacaktır. Bu sayede malımızın temizleneceğinde ve artacağında da kuşku yoktur. Tüm bu infak çabaları sayesinde toplumda meydana gelmesi muhtemel olan sosyal çatışmalar da önlenmiş olacak ve güven içinde bir yapıya kavuşmuş olacağızdır. Tarihten günümüze milletimizi ayakta tutan da bu meziyetli tavırlar ve onların sahipleri değil midir?

Sonuç

Kısaca vermeye çalıştığımız her üç kavramın ortak olduğu hususlar şöyle özetlenebilir: İnfak, malın elden çıkarılması ve harcanmasını ifade eder. İnfakın farz, vacip ve mendup olan kısımları olsa da İslami literatürde daha çok nafile harcamalar için kullanılmıştır. Bu bağlamda, zekât, sadaka, yardım ve vakıf yapmak gibi hayır alanlarının tümüne karşılık gelen bir anlam genişliğini ifade eder. Hatta mecaz yoluyla maddi harcamalar dışında ilim öğretmek ve benzeri manevi tüm çaba ve emekler için de kullanılmıştır. Sadaka da infakta örtüşen bir anlam yelpazesine sahiptir ve gönüllü (nafile) bağış ve harcamaya karşılık gelmektedir. Bu anlamda infak ile örtüşür. Kelimenin zekât için kullanıldığı da olmuştur. Bununla beraber, gerek Kur'an'da gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde sadaka, farz olan zekâttan daha ziyade nafile için kullanılmıştır.

Zekât ise artma ve çoğalma anlamlarını ihtiva eden bir kelime olup ayetlere namaz ile birlikte kullanılmıştır. Kelimenin farz olan mali sorumluluk yanında, sadaka-ı fıtr, kişinin kendisini günahtan arındırması ve soyutlamaması anlamlarında da kullanılmıştır. Fakat kavramsal anlamda daha çok İslam'ın beş temel esasından birisi olarak mal sahibi zengin Müslümanların yılda bir kez olmak üzere vermeleri gereken mali mükellefiyeti ifade etmek için kullanılması meşhur olmuştur. İnfak, sadaka, zekât ve benzeri kavramlar Mekke döneminde mali bir mükellefiyet yer alsa da sınırları belli bir fariza olarak Medine dönemine dair ayetlerde yer aldığını anlaşılmaktadır. Her üç kavram birbirinin yerine kullanılmış olsa da sadaka ve infak nafile ibadetlere dair anlamıyla öne çıkarken; zekât ise İslam'ın beş şartından birisi olan mali sorumluluk kullanılmasıyla meşhur olmuştur.

Kaynakça

el-Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhanımed b. Ali Ebu'l-Hasen el-Huseyni, (thk. İbrahim

Damegânî, el-Vücûh ve'n-Nezâir, II.

Demir, Şehmus. Kur'an'da Zekat Kavramının Etimolojik Ve Semantik Analizi. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2007, 28: 9-30.

Duman, Ali. Sadaka. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2008, 35: 383-384.

el-Enbârî), et-Ta'rifât, Beyrût, 1407/1987.

İbn Manzur, "Nefaqa", Lisanu'l-Arab, XIV, 1290.

İsfehânî, Râğıb. el-Müfredât. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Öztürk, Mustafa. "Sadaka" Kavramının Kur'an'daki Anlam Çerçevesi-Semantik Bir Tahlil Denemesi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001, 12-13: 457-487.

Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, 1984, II.

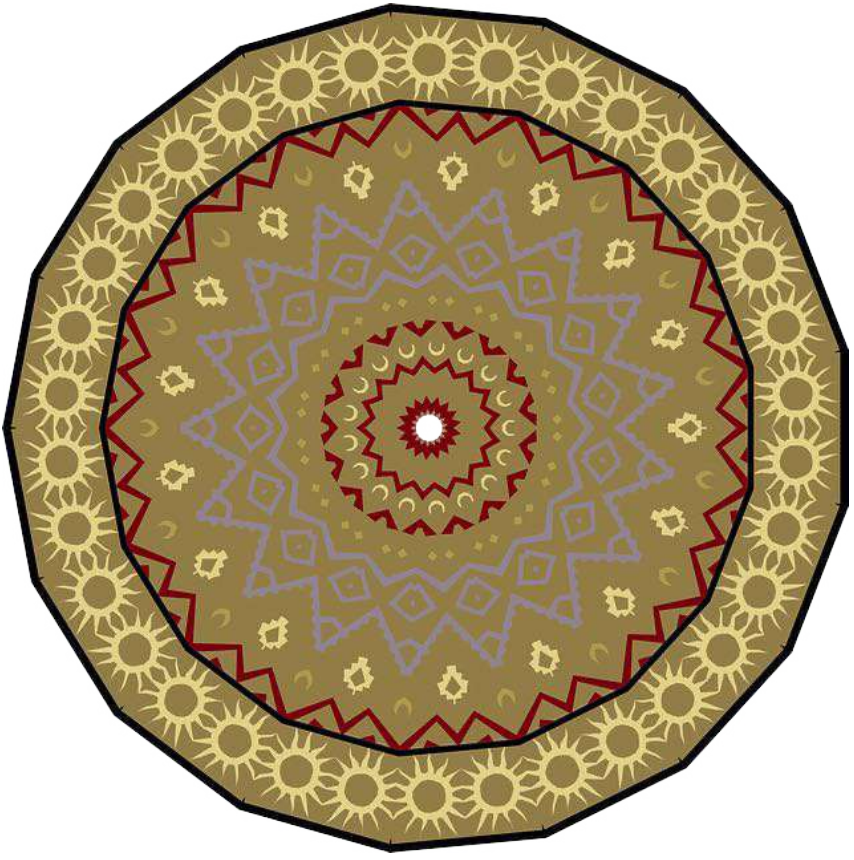

Hz. Peygamber'in Ganimet Dağıtımında Yoksulları Gözetmesi

Doç. Dr. Cafer Acar
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Giriş

Yoksulluk insanlık tarihinin temel meselelerinden biridir. Tarihin her döneminde birey ve toplum ölçekli organizasyonların tamamında yoksulluk, üzerine bir politika geliştirilmesi zorunlu konulardan olmuştur. Tarihten günümüze her devletin ve toplumun yoksullarına yönelik bir çabası ve gayreti olmuştur. Hatta sosyal devlet kavramının uzantılarında doğal olarak yoksulluk meselesi vardır.

Gerek Kur'an-ı Kerim gerekse onun mübelliği[1] Hz. Muhammed de şüphesiz ki yoksulluk meselesini özel bir gündem olarak ana konular arasına almıştır. Bu tebliğde Hz. Peygamber'in fakirlikle mücadele konusunda özellikle ganimet faktörüne işaret edilmeye çalışılacaktır.

Ganimet, Hz. Peygamber dönemi gazve ve seriyyelerinin sonuçları bağlamında önemli bir başlıktır. Ganimetlerin ekonomik olarak bir değer haline dönüşmesi onun paylaşılmasını da zaman zaman sorun haline getirmiştir. Hz. Peygamber ganimet dağıtımında özellikle mağdur ve yoksullara yönelik bazen re'sen tedbirler almıştır. Bu tasarrufu kimi sahabeler nezdinde rahatsızlığa neden olsa da o bu çabasının sebebini izah etmiştir. Farklı sebeplerle de ilişkilendirilmesi mümkün olan ganimet dağıtımında şüphesiz ki Hz. Peygamber yoksulluk olgusunu ön plana almıştı.

[1] mübelliğ / مُبَلِّغ: Tebliğ edici, bildirici.

İslam; insana, Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan muhtaç olan diğer insanlara infak etmelerini[2] Hz. Peygamber döneminden itibaren farz kılınan zekât, elde edilen ganimetlerin yoksullara öncelikli dağıtımı, sadaka ve vakıflar yoluyla teşvik etmiştir. Özellikle sayısı İslam tarihi boyunca artan vakıflar kanalıyla ihtiyaç sahibi olan insanlara yardımda bulunulmuştur. Böylece İslam inancının bir tezahürü olarak kurumsallaşan ve hayatın her alanında kendini gösteren vakıflar, İslam medeniyetinin en önemli kurumlarından birisi olmuştur. Özellikle İslam toplumları arasında Osmanlılarda vakıflar, sadece hayır işleri değil, toplumu güçlü merkezi otoriteden korumak, İslam medeniyetinin zengin mirasını günümüze aktarılmasını sağlamak ve bölgesel kalkınmayı finanse etmek gibi birçok hizmet sağlamıştır.[3]

Hz. Muhammed, peygamber olarak gönderildiği toplumda sürekli yoksulları gözetmiş ve onların durumlarının düzelmesi için büyük çaba sarf etmiştir. Zekâtın farziyeti ve Hz. Peygamber'in uygulamaları toplumda sosyal ve ekonomik tabakalar oluşmasına engel olmuştur. Ayrıca sonraki İslam toplumlarında da faizin yasak olması, infak ve sadakanın vakıf kültürü ile kurumlaşması zengin ile fakir arasında uçurum meydana gelmesini önlemiş ve İslam toplumlarında yoksulluk temelli sosyal patlamalar ortaya çıkmamıştır. İslam medeniyeti rızaya bağlı ve paylaşmasını iyi bilen muhtaç, mağdur insanların imdadına koşan ve "*komşusu aç iken kendisi tok olan bizden değildir*"[4] ilkesini benimsemiştir.[5]

Hz. Muhammed'in barış içerisinde yaşayacak bir toplumu oluştururken temel hareket noktası, "iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak"[6] olmuştur. Bunu gerçekleştirirken ferdin ve toplumun

[2] Bakara Suresi, 3.
[3] Yılmaz, Yasin. "Vakıf Kurumunun Dayandığı Temel Referanslar ve Zürrî Vakıfların Vakıf Sistemindeki Yeri." Dini Araştırmalar, 2014, 17.44, 44; Bulut, Mehmet; Korkut, Cem. "A Look at Cash Waqfs as Islamic Financial Institutions and Instruments." Critical Issues and Challenges in Islamic Economics and Finance Development. Palgrave Macmillan, Cham, 2017, 85-86.
[4] Ahmed b. Hanbel. Müsned, İstanbul: Çağrı Yayınları,1992, I, 349.
[5] Yazır, M. Hamdi. Ahkâm-ı Evkâf, Mekteb-i Mülküye Derslerinden, İstanbul 1327, 10-13.
[6] Âl-i İmran Suresi, 104, 113-114; Tevbe Suresi, 71; Lokman Suresi, 17.

psikolojik ve sosyal durumlarına göre tedrici olarak hareket etmiş, akılları ikna ve kalpleri tatmin yolunu seçmiştir. Hz. Peygamber, toplumun sosyal ve ekonomik durumunu da göz önünde bulundurarak barışı sağlamaya çalışmıştır.[7]

Hz. Peygamber'in temel amacı insanların dünyada barış içerisinde yaşamalarını sağlamak idi. Nihai hedefi de tüm insanlığın barış ve huzurunu temin etmek olan İslam dini, insanlara ve özellikle Müslümanlara barışın esas alınmasını emreder. Çünkü barış hem hayatın hem de fıtrî bir din olan İslam'ın aslından ve gereklerindendir. Dinin gayelerinden ilki olan, dinin kesinlikle yapılmasını gerekli gördüğü hususlar olan can, mal, din, akıl ve nesli korumayı ifade eden *zarûrât-ı dîniyye*yi gerçekleştirmek ancak barış ortamında mümkün olur. Barışı korumada en önemli hususlardan birisi de sınıf farklılıklarını ortadan kaldırmaktır.[8] Ancak barışın sağlanamadığı zamanlarda *zarûrât-ı dîniyye*yi korumak için Müslümanlar savaşmak zorunda kalmıştır. Yapılan bu savaşlarda düşmandan ele geçirilenlere ise ganimet denilmiştir.

Ganimet, savaşlar neticesinde ele her türlü mala verilen bir isim olmuştur. Ganimet, tarih boyunca bir devlet geliri olarak kabul edilmiştir. Ganimet her ne kadar savaşların sonucu olarak karşımıza çıksa da nedenleri bağlamında düşünülebilecek tarihsel örneklere rastlamak da mümkündür. Sonuç bağlamında gündeme gelen bu olgunun bir amaç haline gelmesi Hz. Peygamber'in hiçbir zaman tasvip etmediği ve meşru görmediği bir durum olarak gözlenmektedir. Meşru bir savaşın sebepleri meşru bir zeminde oluştuktan sonra meşru görülen bir ganimetin değerinden ve kazandıracaklarından bahsetmek ise her zaman mümkündür. Ayrıca Hz. Peygamber'in uygulaması da bu şekildedir.[9] Yani

[7] Yılmaz, Yasin. "Hz. Peygamber Dönemi Eğitimine Genel Bir Bakış." Dini Araştırmalar, 2012, 15.40, 206.
[8] Yılmaz, Yasin. "Barış'ın İslam'ın Temel Kaynakları ve İslam Tarihi'ndeki Yeri." FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 2017, 10, 383.
[9] Acar, Cafer. "Risalet Döneminde Ganimet ve Yağmacılık Bağlamında Üç Kavram; Nühbe, Gulul, Seleb." Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature

ganimet hiçbir zaman gazve ve seriyyelerin temel amacı olmamıştır.

İnsanoğlu, karşılıklılık ilkesi üzerine bir fıtrata sahiptir. Özellikle semâvî dinlerde insanların yaptıklarının ve tercihlerinin dünyada ve ahirette bir karşılığının olduğu bu fıtrata binaen yaratıcı tarafından ifade edilmiştir. Dünyevi mükâfatlar bağlamında düşünülebilecek hususlardan biri de meşru gerekçelerle oluşmuş savaş şartlarında ele geçebilecek ganimetlerdir. Hem Kur'an'-ı Kerim'de Allah hem de Hz. Peygamber bu anlamda vaatlerde bulunmaktadır. Bu durumun uzantıları Raşid halifeler döneminde de görülebilmektedir.[10] İnsan da bu tür mükâfatları talep eden bir ruh haline sahiptir. Bedir Harbi'nde Müslümanların bu yöndeki eğilimleri Kur'an'-ı Kerim'e de yansımıştır.[11] Hz. Peygamber'de Bedir savaşından önce askerlere yaptığı bir konuşmada, manevi kazançtan, sevap ve sabırdan bahsetmiş, Allah'ın rızasından başka bir karşılık isteyerek yapılan işlerin kabul edilmeyeceğini, yapılan iyi işlerin Hz. Peygamber, gazve ve seriyyeler öncesi yapmış olduğu dualarda, müminler için ganimet bağlamında düşünülecek talepleri içeren dualar yapmıştır.[12]

Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde konu ile ilgili uygulama tanımları özetlenecektir.

Radh

Kırmak, yırtmak anlamına gelen bu kavramın anlamlarından biri fakirlere ganimetten pay vermektir.[13] Genel olarak da ganimetten pay ayırmanın anlamını ifade ettiği için kullanılmıştır. Hz.

---

and History of Turkish or Turkic, 2017 12/13, 1; Acar, Cafer. Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi, Bursa: Emin Yayınları, 2017, 22.

[10] Cafer Acar, Dört Halife Dönemi Fetihlerinin Arka Planı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

[11] Enfal Suresi, 7-8.

[12] Ayar, Ali Rıza; Güneş, Hüseyin. "Hz. Peygamber'in, Savaş Öncesinde, Zafer Sonrası Elde Edilecek Ganimetlere Dikkat Çekmesi." Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16, 218.

[13] Özdemir, Mehmet Nadir. Hz. Peygamber Döneminde Ganimet Uygulamaları. Otto Yayınları 2016, 27.

Peygamber'in Hayber ganimetlerini dağıtırken bazı kadınlara bu yönüyle yardım etmesi de yine bu kelime ile ifade edilmiştir.[14] Böyle bir kelimenin kavramlaştırma olarak müstakil bir başlık haline getirilmesi anlamlıdır.

Humus

Beşte bir anlamına gelen bu kelime ile ganimetin beşte birinin kamu malı olarak ayrılması kastedilmektedir. Siyer müelliflerine göre ilk humus, Bedir öncesi Abdullah b. Cahş seriyyesinde elde edilen ganimetlerden ayrılmıştır. Abdullah, bu seriyyede ele geçen ganimetlerin tahmisini yapıp humusunu Hz. Peygamber'e ayırmıştır. Hâlbuki humusa dair ilk ayet Enfal Suresi ile nazil olmuştur.[15] Bu da humus uygulamasının cahiliye döneminde de varlığına dair bir işaret olabilir.[16]

Fey

Diyanet İslam Ansiklopedisine bu kavramı yazan Mustafa Fayda, fey kavramına dair özetle şunları yazmıştır: "Fey kelimesi fiil olarak Kur'ân-ı Kerîm'de iki ayrı âyette üç defa "*geri dönmek, vazgeçmek*" anlamında[17], üç âyette de "*ganimet olarak vermek*" mânasında[18] geçmektedir. Kelime hadislerde hem sözlük hem de terim anlamlarında kullanılmıştır (bk. Wensinck, *el-Muʿcem*, "fyʾe" md.). Feyin "*geri dönmek*" ve "*gölge*" şeklindeki sözlük anlamlarıyla terim anlamı arasında bazı âlimlerce ilgi kurulmaya çalışılmıştır. Kudâme b. Ca'fer, gayri Müslimlerden alınan mallara fey denmesini toplanan malların veya gelirlerinin Müslümanlara geri dönmesiyle açıklar (el-Ḫarâc, s. 204). Kâfirlerin mallarına, dünya malının gölge gibi geçici olduğunu ifade etmek üzere fey dendiğini ileri sürenler de olmuştur."[19] Bu tanıma rağmen

[14] Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî. er-Ravdu'l-ünüf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li. İbn Hişâm (thk. Ömer Abdüsselam). Beyrut: Daru ihyai't-türasi'l-Arabî 2000, 7, 115.

[15] Enfal Suresi, 68-69.

[16] İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr (thk. Servet Ukkaşe) Kahire, 1992, 2, 10-11.

[17] Bakara Suresi, 226; Hucurât Suresi, 9

[18] Ahzâb Suresi, 50; Haşr Suresi, 6, 7

[19] Fayda, Mustafa. Fey. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1995, 12: 511-513.

Müslümanların, herhangi bir savaş vermeksizin elde ettikleri ganimetlere fey denilmiştir. Ancak bunlar dağıtımı açısından ganimet hükmünde kabul edilmemiş tasarrufu tamamen Hz. Peygamber'e verilmiştir. O da fakirlere ve yolda kalmışlara bu ganimetleri tahsis etmiştir. Medine toplumunda fakirlikle mücadele bakımından fey olgusunun önemli bir katkısı olmuştur.

Hz. Peygamber'in Gazve Duaları

Müslümanların on üç yıllık Mekke tecrübesinden sonra bütün varlıklarını terk ederek Medine'ye hicret etmeleri tarihi bir vaka olduğu kadar, hicrete karar veren muhacirler açısından da büyük bir fedakârlıktır. Zira tüm dünyalık varlıklarını, evlerin barklarını kaybetmişlerdir. Mallarına Mekkeliler el koymuştur. Bu muameleye Hz. Peygamber de dâhil olmuştur. Medine'ye hicret eden Müslümanlar, fakir, miskin bir halde gelmişler ve tamamen muhtaç bir durumda idiler. Ensar onları sahiplendi ve yurt ve yuvalarını paylaştılar. Muhacirler bir fakirler topluluğu olarak Medine'de yer ve yurt edinmeye çalıştılar. İşte bu Müslümanların fakirleşmesine, evlerini ve barklarını kaybetmelerine neden olan Mekkeli müşrikler doğal olarak bir savaş halinin ortaya çıkmasına neden olmuşlardı. Gerek cahiliye hukuku açısından gerekse Müslümanlar açısından Mekkeli müşriklerin yaptıkları bir savaş ortamını doğurmaya yetecek kadar yük taşıyordu. Dolayısıyla Mekkeli müşrikler ile Müslümanlar arasında hukuken harp hali mevcut hale gelmişti. Bundan mütevellit, Müslümanlar Medine'ye yerleşip artık Hz. Peygamber'in liderliğinden yeni bir toplumsal yapının oluşumunu asgari düzeyde gerçekleştirdikten itibaren kendi bölgelerini korumaya dönük tedbirler almaya başlamış ve özellikle Mekkeli müşriklere ait kervanların bölgede rahat dolaşamayacaklarını ortaya koymuşlardı. Hz. Muhammed meşru zeminde başlamış bu savaş halinin süreçlerini ve sonuçlarını değerlendiriyor Müslüman muhacirleri evsiz ve yurtsuz bırakan bu insanlardan yaptıklarının adeta hesabını soruyordu. Müslümanlara ait seriyye ve gazveleri organize ederken elde edeceklerine dair umut ve beklentileri dualarına yansıyordu.

Bu başlık altında, Hz. Peygamber'in ganimet ve zenginliğe dair takribi beş vakada bu yönde duası kaynaklara ve araştırmalara yansımıştır. Bedir, Hendek, Hudeybiye, Hayber, Mute ve Zatu's-selasil gazvelerinde müminlerin yoksulluktan kurtulması ve maddi imkânlarının zenginleşmesi için dua örnekleri görmek mümkündür:

1. Bedir'de Hz. Muhammed dört şey istemiş ve duasını şöyle yapmıştı: "Allahım onlar yaya ve yalındırlar binek ver. Çıplaktırlar giydir. Açlardır doyur, fakirlerdir zenginleştir."[20]

2. Hendek Harbi'nde ise temsili olarak parçalanan bir kayanın kıvılcımlarından müminlere ümit ve umut aşılamıştır. Hire, Rum diyarı ve San'a ülkesine dair müminlerin gelecekte elde edebilecekleri imkânlara işaret etmiştir.[21]

3. Hudeybiye ise daha kuvvetli bir örnek olarak önümüzde durmaktadır. Ayetle Allah, müminlere çok miktarda ganimet vaat edilmiştir. Bu da zahmetler içinde Hudeybiye sürecini tamamlayan Müslümanlara böylelikle müjdeler verilmiştir.[22]

4. Hayber'de ise Hz. Peygamber, sebat etmeleri ve gayret göstermeleri halinde Müslümanların ganimet elde edeceklerini müjdelemiştir.[23]

[20] Vakidî, Muhammed b. Ömer. Kitabü'l-Meğâzî (thk. M. Jones). Beyrut, 1966, 16; İbn Sa'd 1992, II, 20; Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistanî. Sünen (thk. Muhammed Avvame), İstanbul: Çağrı Yayınları 1993, II, 72.
[21] Vâkıdî, 1966, II, 450.
[22] Fetih Suresi, 20.
[23] Diyârbekrî, Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî. Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs, Beyrut: Daru Sadır, t.y., II, 45-46.

5. Mute harbine gidenlere de Allah Resulü, ganimetle dönmeleri duasını yapmıştır.[24]

6. Zatu's-Selasil gazvesine giden Amr b. el-As, kendisi için dua eden ve ganimetten bahseden Hz. Peygamber'e böyle bir beklentisinin olmadığını söyleyince Allah Resulü şu cevabı vermiştir: "Zenginliğin faydalısı, insanlara faydalı olanda ne güzel de olur"[25]

Risalet dönemi gazve ve seriyyelerinde ganimetin Müslümanların bir sonuç bağlamında gündemlerinde olduğu ve Hz. Muhammed'in de bunu teyit ettiği anlaşılmaktadır.

Risalet Döneminde Ganimet Elde Edilen Gazve ve Seriyyeler

Hz. Peygamber'in hayatında gazve ve seriyyeler, Medine'ye hicretten sonra görülmektedir. O döneme kadar Müslümanların müşriklere karşı topluca bir karşı duruşu vaki değildir. Medine'ye hicretle birlikte Müslüman toplum artık yeni bir sosyal yapı olarak hem siyasi hem de sosyal yapılanma süreçlerini tamamlamış ve oluşan hukukunun korunması için gereken tedbirleri almaya başlamıştı. Bunun için de yapılan ilk girişim, savaş hali söz konusu olan Mekkeli müşriklerin hedefe alınmasıydı. Nitekim ilk seriyye ve gazveler Müslümanları yurt ve yuvalarından eden bu pervasız güruha karşı olmuştur. Mekkeli müşriklere ait kervanlar hedefe alınmış ve bu sürecin sonunda ortaya çıkan büyük savaşlar olmuştur. Bedir gazvesi böyle bir süreci temsil etmektedir.

Genel olarak Hz. Peygamber dönemi gazve ve seriyyelerinin sayısı farklı mülahazalar nedeniyle değişik rakamlarla ifade edilmiştir. Genel kanaat 27 gazve olduğu yönündedir. Altmış kadar da

[24] Vâkıdî, 1966, II, 756; İbn Sa'd 1992, II, 128.
[25] İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. el-İsabe fi Temyizi's-Sababe, Kahire 1970, IV, 653; El-Halebî, Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed. es-Siretü'l-Halebiyye: İnsânü'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn. Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006, III, 198.

seriyyeden bahsedilmektedir. Toplamda 47 kadar gazve ve seriyyede ganimet ele geçirilmiştir[26].

Ganimetlerin Dağıtımı ve Yoksullar

Ganimet dağıtımında fakirlerin gözetilmesi bir vakıa olarak Hz. Peygamber döneminde var olmuştur. Hatta fakirler için ayrılan bu paya *radh* dendiği ifade edilmiştir.[27] Buna dair kullanım örnekleri incelenmeye değerdir. Hayber'de Hz. Muhammed'in yardımcı kadınlara feyden verdiği ancak pay (*sehm*) vermediği ifade edilmiştir.[28] Aslında bu detaya girmeden Humus meselesinin ele alınması bile ganimetteki fakirlerin hukukuna dair ayrıntıyı fark etmemize yetebilir.[29]

Hicret eden muhacirler esas itibariyle hicretle fakirleşmiş insanlardı. Hz. Peygamber, Medine ve civarında Müslümanların hukukunun korunmasına dönük askeri tedbirler muvacehesinde Kureyş kervanlarını hedefe almış ve oralardan ele geçen mallarla fakir mücahitlerin desteklenmesine özen göstermiştir. Hatta başlangıç yılarında bu kabil seriyyelere ve gazvelere özellikle muhacir Müslümanlar öncülük ediyor ve ganimetlerden de yararlanıyorlardı. Nitekim bu operasyonlar bağlamında ilk ganimet hicretten yaklaşık on yedi ay sonra Batnı Nahle seriyyesinde ele geçmişti. Kervanın yükü kuru üzüm ve bazı yiyecek maddeleri idi.[30] Batn-ı Nahle seriyyesi adeta bir milat olmuştu. Zira ardından Bedir Harbi olmuş ve Müslümanlar gerçekten Kureyş'i kalbinden vurmuştu. Ganimete dair ayetler de bu süreç sonunda nazil olmuştur.[31] Ayetle ortaya konan temel ilke ganimetlere dair yetkinin kamu yararında kullanılmak üzere tahsis edilmesidir ki bu yetkinin "Allah ve Resulüne verilmesi" ifadesi ile Hz. Peygamber'in uhdesine tahsisini ifade etmektedir. Humus bölümü ise özel amaçlı olarak Hz. Peygamber'e tahsis edilmişti.

[26] Özdemir, Mehmet Nadir, 2016
[27] Özdemir, Mehmet Nadir, 2016, 27.
[28] Süheylî, 2000, VII, 115.
[29] Enfal Suresi, 41.
[30] İbn Sa'd 1992, II, 7.
[31] Özdemir, Mehmet Nadir, 2016, 48.

Hz. Peygamber ganimetler konusunda hassas davranırdı. Ganimet dağıtımından sonra "Güçlü olanlarınız zayıf olanlara versin" şeklinde tavsiyede bulunurdu.[32] Bedir sonrası ele geçen ganimetlerle ilgili yaşanan kargaşada da aslında Müslümanların ihtiyaç içinde olmaları nedeniyle ortaya koydukları taleplerinin de burada bir rolü vardı. Ayetle ganimetlerin nasıl dağıtılacağına dair hükümler ortaya konmuş oldu. Nitekim burada ele geçirilen ganimetler vesilesiyle Müslümanlar önemli oranda rahatlama imkânı bulmuşlardı.[33] Bedir ganimetleri, savaşa katılmayanlara da pay olarak verildi. Hatta bazı savaşçılara ihtiyaçlarına binaen olsa gerek fazla pay verildiği kaydedilmiştir.[34] Savaşa katılmayıp izinli olanlara ve şehit düşenlere de pay verilmişti. Müslümanlar bu harp neticesinde deve, yiyecek maddeleri ve giysiler gibi temel ihtiyaçlarını elde etme imkânı bulmuştu.

Müslümanların bundan sonraki seriyye ve gazvelerinde elde ettikleri en önemli ganimet deve ve koyun sürüleri idi. Bunlar Müslümanların zenginleşmesine önemli oranda katkı sağlamıştır. Beni Mürre seriyyesinde, sefere katılan her askere on deve ve yüz de koyun pay olarak düşmüştür.[35]

Beni Kaynuka Yahudilerinin Medine'de çıkardıkları huzursuzluk nedeni ile anlaşma şartlarını uymadıklarından birlikte yaşama haklarını kaybetmişler ve Hz. Peygamber onları kalelerinde kuşatmıştı. Bütün varlıklarını bırakarak Medine'den sürgünle cezalandırıldılar. Onlardan geriye hayli savaş malzemesi kalmıştı. Ayrıca altın ve gümüş gibi malların da kaldığı düşünülebilir. Zira onlar kuyumculukla geçiniyorlardı. Bu da Müslümanların güçlenmelerine ve özgüvenlerini kazanmalarına olumlu katkı sağlamıştır. Zira yoksulluğun insanlarda oluşturduğu zayıf psikoloji

[32] Ebû Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. Kitabu'l-Emval (thk. Seyyid b. Receb Ebû Enes), Beyrut 2007, 326; Özdemir, Mehmet Nadir, 2016, 51.
[33] Mahmudov, Elşad. Sebep ve Sonuçları Bakımından Hz. Peygamber'in Savaşları. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010, 98.
[34] Özdemir, Mehmet Nadir, 2016, 52.
[35] Vâkıdî, 1966, II, 724.

başa çıkılması gereken önemli bir mesele olarak değerlendirilmelidir.

,

Karede seriyyesi neticesinde elde edilen meblağ ise daha dikkat çekicidir. Bu seriyye neticesinde Müslümanlar yüz bin dirhemlik bir kazanç elde etmişlerdi.[36] Hicretin 3. yılına gelindiğinde artık Medine'de muhacir Müslümanların durumlarını önemli oranda düzelttiklerini düşünmek mümkündür. Katan seriyyesi de bu yönüyle önemli görülebilir. Beni Esed kabilesine yönelik bu sefer, Uhud sonrası Medine'yi tehdit eden bu kabileye karşı yapılmıştı. Bu seferde hiçbir savaş olmadan kabileye ait bir çobanın elindeki bütün at, deve ve koyunlar ganimet olarak ele geçirilmiş ve paylaştırılmıştır.[37]

Müslümanların yüklü miktarda ganimet aldıkları seferlerden biri de Beni Nadir gazvesidir. Savaşsız bir şekilde Yahudilerin sürgün edilmesi ile sonuçlanan bu hadise neticesinde ele geçen ganimetler Allah tarafından fey olarak isimlendirilmiştir. Bu gazve neticesinde ele geçen malların tasarrufu tamamen Hz. Peygamber'in uhdesine verilmiştir.[38] Harcama alanları ile ilgili olarak ise özellikle fakirlerin, yetimlerin, yolda kalan muhtaçların zikredilmesi ayrıca şayan-ı dikkattir. Hz. Muhammed bu malları özellikle muhacirler arasında taksim etmiştir. Hicretin dördüncü yılında gerçekleşen bu gazve ile hicretle her şeyini kaybetmiş Müslüman muhacirler ciddi bir rahatlama imkânı elde etmişlerdir. Beni Nadir ganimetlerinden Ensar'dan yoksul olduğunu ifade eden iki kişiye de pay verilmiştir.[39] Konuyla ilgili değerlendirme yapan kaynaklar, bu gazvede savaş olmaması nedeniyle alınan mal ve ganimetin sadece fakirlere verildiği kaydı düşülmüştür.[40] Yine bu bölgede ele geçen toprakların bir kısmı muhacirlere ikta olarak

[36] Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. Târîhu't-Taberî, Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1967, II, 492.
[37] Vâkıdî, 1966, I, 342.
[38] Haşr Suresi, 9.
[39] İbn Sa'd 1992, 45.
[40] İbn Sa'd 1992, 45; Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed. İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî. Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1990, 125.

verilmiştir.[41] Böylece Ensar'ın misafiri olarak yaşamaya devam eden Müslümanlar, Beni Nadir Yahudilerinin sürgünü sonrası ikamet edecek mekân ve arazi sahibi olma imkânına sahip olmuşlardır.[42] Bu durum Medine için bir ekonomik değişim zemini de oluşturmuştur.

Hz. Peygamber, ganimetler söz konusu edildiğinde özellikle ihtiyaç sahibi olduğunu beyan ederek yardım talep edenleri humustan hile ile desteklemiştir. Ancak fakir olmadıkları ve çalışma güçleri olan kimselerin bu yöndeki taleplerini geri çevirmiştir.[43]

Fakirler açısından ganimet meselesinin zirve yaptığı hadise Hayber fethidir. Kimi müfessirler Fetih Suresi'nde vaat edilen ganimetlerin[44] Hayber ganimetleri olduğunu ifade etmiştir.[45] Hayber ganimetleri, otuz altı parçaya bölünmüş on sekiz hisse Hz. Peygamber'in uhdesinde kalmıştır. Bu hissenin harcama kalemleri arasında ihtiyaç sahipleri yani fakir fukara da vardır. [46] Nitekim buradan elde edilen gelirler, yetimlere, fakirlere, dilencilere verilmiştir. Ganimetlerden sonradan pay isteyen Beni Sehm kabilesinden kimseler için ise dua etmiştir. Bu duada, onların zayıflıklarına işaret ederek, *Allah'ım onlara kaleler aç, yiyeceklerini artır, insanlarını doyur, etlerini ziyade kıl* diye dua etmiştir.[47]

Ganimet meselesinin dağıtım boyutu ile ilgili olarak ne kadar büyük zorlukların olduğu Huneyn gazvesi neticesi daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ganimet konusunda tecrübesi zenginleşen Müslümanlar, ganimete dair taleplerini artırmışlardır. Özellikle

[41] Vâkıdî, 1966, I, 379.
[42] Özdemir, Mehmet Nadir, 2016, 73.
[43] Derveze, İzzet. Kur'an'a göre Hz. Muhammed'in hayatı (çev. Mehmet Yolcu). İstanbul, 1995, III, 190; Hamidullah, Muhammed. Hz. Peygamber'in savaşları (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1981, 164; Özdemir, Mehmet Nadir, 2016, 78.
[44] Fetih Suresi, 1-16.
[45] İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kureşî. el-Bidaye ve'n-Nihaye (thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrut 1997, IV, 285.
[46] Belâzurî, Fütûhu'l-Büldân (çev. Mustafa Fayda). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, 7.
[47] Taberî, 1967, III, 10.

Mekke fethi sonrasında henüz İslam'ı kabul etmiş veya etme sürecinde olup ganimet elde etmek isteyen çok sayıda insanın da bu gazvede Müslümanlara refakat ettiği ifade edilmiştir.[48] Sefer sonrası kimi insanlar Hz. Peygamber'in yakasına yapışmışlardır. *müellefe-i kulub* denilen kesim bu gazvede ortaya çıkmıştır. Ensar bu gazvede de ganimetlerden pay almamıştır. Bu durumda şikâyetçi de olmuşlar ancak Hz. Peygamber onları teselli ederek kendisinin de Ensar'dan olduğunu vurgulamıştır.[49]

Ganimetlerin dağıtımı bağlamında söylenebilecek son söz şudur. Hz. Peygamber ganimet ve fey gibi her türlü gelirde ihtiyaç sahiplerini asla ihmal etmemiştir. Hatta bu konuda Fedek'te bazı arazileri yolda kalmışlara vakfetmiştir. Genel olarak duruma ve ihtiyaca göre fakir fukaranın zor durumlarını göz ardı etmemiştir. Bu siyaset zamanla Medine'de Müslümanların zenginleşmesine ve fakirliği azalmasına vesile olmuştur. Kendisine mal tahsisinde bulunmamış nafakasının temini ile yetinmiştir.

Sonuç

Fakirlik, insanlığın ortak sorumluluk alanını teşkil etmektedir. Devletler ve toplumlar fakirlikle mücadele konusunda her daim inisiyatif alma zorunluluğu hissetmiştir. İslam toplumunun şekillendiği dönemlerde de yoksulluk önemli bir sorun olarak temayüz etmiştir. İlk Müslümanların imkânlar bakımından çoğunlukla zayıflar ve yoksullar olduğu da düşünülürse Hz. Peygamber'in bu konuda sürekli bir gayret ve fedakârlık içinde olduğu gayet anlaşılabilirdir.

Müslümanların Mekke'de yaşam alanlarının daralmasıyla birlikte hicret yurdu olarak Medine'yi tercih etmeleri, fakirlik açısından yepyeni bir krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Medineli Müslümanların fedakârlığı bu krizi bir nebze olsun sakinleştirmiş olsa bile Medine'ye hicret eden Müslümanlar tüm varlıklarını Mekke'de bırakarak hicret etmişlerdir. Bu sebeple ihtiyaçları oldukça fazlaydı.

[48] Özdemir, Mehmet Nadir, 2016, 112.
[49] Taberî, 1967, III, 82.

İşte böyle bir zeminde ortaya çıkan gazve ve seriyyelerin sonuçları bağlamında ganimet olgusu Müslümanların yoksulluklarını gidermek konusunda bir rol almışa benzemektedir. Ganimetle ilgili hükümler arasında yer alan humus ise Hz. Peygamber'in takdiriyle özellikle fakir ve fukaraya harcanmıştır. Bu doğrultuda Hz. Muhammed'in yoksullukla mücadelede elde edilen ganimetleri de bir politika aracı olarak kullandığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

Acar, Cafer. "Risalet Döneminde Ganimet ve Yağmacılık Bağlamında Üç Kavram; Nühbe, Gulul, Seleb." Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2017 12/13: 1-16.

Acar, Cafer. Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi, Bursa: Emin Yayınları, 2017.

Ahmed b. Hanbel. Müsned, İstanbul: Çağrı Yayınları,1992, I.

Ayar, Ali Rıza.; Güneş, Hüseyin. "Hz. Peygamber'in, Savaş Öncesinde, Zafer Sonrası Elde Edilecek Ganimetlere Dikkat Çekmesi." Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16: 215-234.

Belâzurî, Fütûhu'l-Büldân (çev. Mustafa Fayda). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Bulut, Mehmet; Korkut, Cem. "A Look at Cash Waqfs as Islamic Financial Institutions and Instruments." Critical Issues and Challenges in Islamic Economics and Finance Development. Palgrave Macmillan, Cham, 2017. 85-96.

Derveze, İzzet. Kur'an'a göre Hz. Muhammed'in hayatı (çev. Mehmet Yolcu). İstanbul, 1995.

Diyârbekrî, Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî. Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs, Beyrut: Daru Sadır, t.y.

Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistanî. Sünen (thk. Muhammed Avvame), İstanbul: Çağrı Yayınları 1993.

Ebû Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. Kitabu'l-Emval (thk. Seyyid b. Receb Ebû Enes), Beyrut 2007.

Fayda, Mustafa. Fey. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1995, 12: 511-513.

El-Halebî, Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed. es-Siretü'l-Halebiyye: İnsânü'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn. Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006.

Hamidullah, Muhammed. Hz. Peygamber'in savaşları (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1981.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. el-İsabe fi Temyizi's-Sababe, Kahire 1970.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kureşî. el-Bidaye ve'n-Nihaye (thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrut 1997.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr (thk. Servet Ukkaşe) Kahire, 1992.

Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed. İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî. Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1990.

Mahmudov, Elşad. Sebep ve Sonuçları Bakımından Hz. Peygamber'in Savaşları. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.

Özdemir, Mehmet Nadir. Hz. Peygamber Döneminde Ganimet Uygulamaları. Otto Yayınları 2016.

Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekī. er-Ravdu'l-ünüf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li. İbn Hişâm (thk. Ömer Abdüsselam). Beyrut: Daru ihyai't-türasi'l-Arabî 2000.

Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. Târîhu't-Taberî, Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1967.

Vakidî, Muhammed b. Ömer. Kitabü'l-Meğâzî (thk. M. Jones). Beyrut, 1966.

Yazır, M. Hamdi. Ahkâm-ı Evkâf, Mekteb-i Mülküye Derslerinden, İstanbul 1327.

Yılmaz, Yasin. "Hz. Peygamber Dönemi Eğitimine Genel Bir Bakış." Dini Araştırmalar, 2012, 15.40: 203-221.

Yılmaz, Yasin. "Vakıf Kurumunun Dayandığı Temel Referanslar ve Zürrî Vakıfların Vakıf Sistemindeki Yeri." Dini Araştırmalar, 2014, 17.44: 43-66.

Yılmaz, Yasin. "Barış'ın İslam'ın Temel Kaynakları ve İslam Tarihi'ndeki Yeri." FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 2017, 10: 375-397.

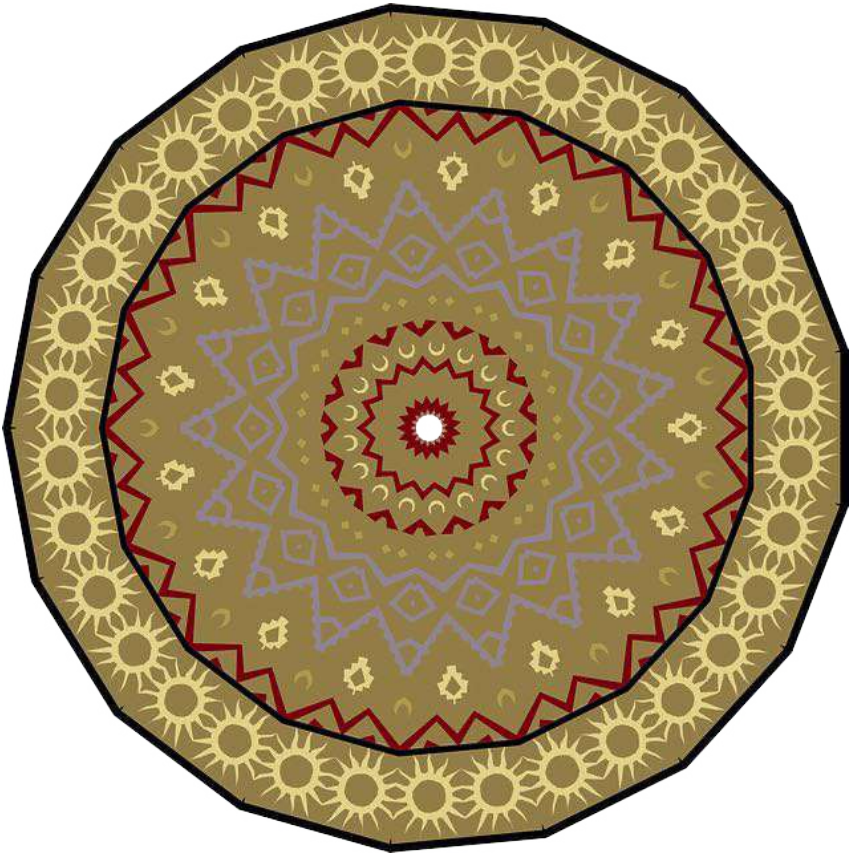

Emevîler Döneminde Yoksulluk Olgusu ve Ömer b. Abdülaziz'in Yoksullukla Mücadelesi

Dr. Mehmet Çakırtaş
Sağlık Bakanlığı

Giriş

Yoksulluk bugün olduğu gibi geçmişte de bir insanlık sorunu olarak varlığını sürdürmüştür. Yoksullukla mücadele tarih boyunca İslam toplumlarının ana meselelerinden biri olmuştur. Zira yoksulluk, siyaseti ve tüm siyasi işleyişleri etkileyen sonuçlar doğurabilmektedir. Bu yönüyle yoksullara yönelik politikaların geliştirilmesi diğer İslam devletlerinde olduğu gibi Emevîlerin de gündeminden düşmemiştir.

Emevîler dönemi ekonomik unsunlar, devletin bekası bağlamında değerlendirilmiş ve yüksek vergilerin toplanması bunun beraberinde getirdiği fakirleşme kimi halifeleri döneminde politika değişikliğine zorlamıştır. Özellikle yeni Müslüman olanların vergiye tabi olma durumlarındaki farklılaşma devlet gelirlerinde ciddi düşüşlere neden olma riski doğurmuş ve bazı devlet adamları Müslümanlığın resmî tanınması işleminde öteleme yöntemine başvurmuşlardır.

Devlet gelirlerinin kendi kendine yeterli olduğu dönemlerde özellikle yoksullara yönelik koruyucu yaklaşımların olduğu söylenebilir. Yoksullukla mücadele konusunda Ömer b. Abdülaziz dönemi bu yönüyle şayan-ı dikkattir. Örneğin bu dönemde sonrasında diğer Müslüman topluluklarda da görülecek şekilde şehirlerin inşasında özellikle cami merkezli yapıların yoksullukla

mücadele bağlamında ihtiyaç sahiplerinin iaşe ve ibatelerini karşılayacak şekilde tasarlandığı söylemek mümkündür.

Kavramlar ve Tarihsel Arka Plan

İnsanlık tarihi boyunca sosyal bir olgu olarak yoksulluğun varlığına şahit olunmuştur. Yoksulluk, gerek aile ve toplum içi ilişkilerde gerekse siyaset ve devlet işlerinde ilgi dâhilinde tutulması gereken bir husus olmuştur. Yoksullukla ilgili standartlar oluşturulmaya çalışılmış ve alt sınırlar belirlenmeye çalışılmıştır. İslam tarihinde Hz. Peygamber'in konuyla ilgili koyduğu prensipler, Müslümanlar için zenginlik ve fakirliğin birbirinden ayrıldığı zeminini oluşturmuştur. Bu zemine ise nisab denmiştir. Nisab miktarının zenginliğe geçişi de ifade etmesi yönüyle zekât ve sadaka verme mesuliyetini de beraberinde getirdiğinden bir ara sınıftan yani orta sınıftan bahsedilebilecek bir uygulamanın da varlığına şahit olmak mümkündür. Nisab miktarında 200 dirhem esas alınmışken, gerek Hz. Peygamber'in gerekse Hz. Ömer'in uygulamalarında 50 dirhem sınırının varlığını öğrenilmektedir.[1] Ebu Ubeyd'in kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, fakirlere 50 dirhemde fazla verilmemesi, 50 dirhemlik varlığı olana da zekât veya fıtır sadakası verilmesi uygun görülmemiştir.[2]

Emevîler döneminde ekonomi tarım ve hayvancılık üzerine inşa edilmişti. Halk bu işlerle uğraşır; devlet de en önemli gelirini bu faaliyetler neticesinde elde edilen kazançtan aldığı vergi ile elde ederdi. Geniş fetih hareketleri neticesinde ele geçen araziler ıslah edilerek devletin uygun gördüğü kişilere dağıtılmıştı. Ne var ki bu toprağı işlemek için ise çok sayıda işçiye ihtiyaç vardı. O dönemde bu işçi talebini karşılamanın yolu kölelik sistemi idi. Toprağın işlenmesi için köle temini yoluna gidildi ve bu durum köle talebinde artışa sebep oldu ve ülkedeki köle sayısı epey arttı.[3] Emevîler döneminde yoksullar zümresini, özellikle köleler ve mevali

[1] Altınay, Ramazan. Erken İslâm toplumunda zenginler ve fakirler. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2006, 6.3: 197-222.
[2] Altınay, 2006, 199.
[3] Demircan, Adnan. Emeviler. İstanbul: Beyan Yayınları 2015, 119-121.

dediğimiz Arap olmayan Müslümanlar oluşturuyordu. Bu insanların geçim kaynakları devletin gelir kaynaklarını oluşturduğundan alınan vergi miktarı aynı zamanda toplumda gelişebilecek fakirlik probleminin devlet vergi sistemi ile ilişkisini ortaya koyuyordu. Köleler herhangi bir mal sahibi olmadıklarından ve geçimleri de efendilerine ait olduğundan nispeten karınlarının doymuş olduğu düşünülebilir. Ancak mevali tabakasının durumuna dair kaynaklarda yeteri kadar veri olduğunu söylemek mümkün değildir. Buna gayrimüslim fakirleri de eklemek mümkündür.

Fetihlerin İslam toplumunu aşama aşama mali bakımından zengin bir aşamaya taşıdığı anlaşılmaktadır.[4] İslam toplumunun devlet gelir kaynakları bakımından Dört halife döneminden Emevîler dönemi boyunca giderek düşüş gösterdiği gözlenmektedir. Bunun üzerinde İslamlaşmanın payı olduğu iddia edilmektedir.[5] Hz. Ömer döneminde 120 milyon dirhemlik devlet geliri Emevîler dönemine gelindiğinde 40 milyon dirheme kadar düşmüştü.[6] Bu durum doğal olarak Emevîlerin her türlü ekonomik faaliyetin gözden geçirmesine vesile olmuştur. Devlette çalışan görevli maaşların ödenmesi ve yoksulların desteklenmesi gibi hususlar da incelenen başlıklar arasındadır.

Cahiliye döneminden İslam'a geçişin yaşandığı Arap toplumunda sosyal sınıflar çok katı olmasa da belirgin bir şekilde vardı. Kureyşli olmak, Arap olmak ve de mevali olmak gibi durumlardan bahsedilebilir.[7] Devlet imkânlarından yararlanmadaki sıralamayı da yansıttığını düşündüğümüz bu tasnif, karşı hareketleri de doğurmuştur. Şuubiye ve Tesviye hareketleri bu bağlamda zikredilmelidir. Bu durum, yoksulluğun toplumdaki sınıfsal ve siyasal etkilerini göstermesi yönüyle kayda değerdir.

---

[4] Acar, Cafer. Dört Halife Dönemi Fetihlerinin Arka Planına Dair Bazı Mülahazalar. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2017, 6.3: 2049.
[5] Erkoçoğlu, Fatih. Emevî Devleti'nin Dönüm Noktası ve Abdülmelik b. Mervân. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, 401.
[6] Erkoçoğlu, Fatih, 2011, 399.
[7] Altınay, Ramazan. "Giriş", Emeviler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı, İlahiyat Yayınları Ankara 2003, 20.

Emevîler döneminin belirgin şahsiyetlerinden Ömer b. Abdülaziz'in toplumsal dayanışma ve adalet yönündeki faaliyetleri dikkat çekmektedir. Ömer b. Abdülaziz, ikinci halife Hz. Ömer'in uygulamalarını ölçü almıştır. Onun uyguladığı vergi sistemi, toplumda yoksulların sayısını oldukça düşürmüştür. Hatta Yahya b. Said'in anlattığına göre, Ömer b. Abdülaziz onu Afrika'nın zekâtını toplamak ve dağıtmak üzere görevlendirmiş o da zekâtı topladığını ancak dağıtacak fakir bulamadığını belirtmiştir.[8] Benzer bir örnek de Zeyd b. Hattab'tan da nakledilmiştir.

Emevîler döneminde devlet gelirlerinin özellikle İslamlaşma faaliyetleriyle düşmesi beraberinde fakirliği körüklemiştir demek bir genelleme olur. Buna paralel olarak halkın güçlendiği tezi ortaya atılabilir. Ömer b. Abdülaziz döneminde vergi sisteminin halkı destekleyen şekilde güncellenmesi fakirliğin ortadan kaldırılması bağlamında olumlu bir resim ortaya çıkarmıştır. Buradan vergi sistemindeki adalet ve iyileştirmelerin pozitif olarak topluma döndüğü söylenebilir. Burada devletin halka dönüşleri iyi yönetmesi de önemlidir diyebiliriz.

Emeviler Döneminde Yoksullukla Mücadele

Fakirliğe dair değerlendirmeler bağlamında en dikkat çekici örnek Ömer b. Abdülaziz'de görülmektedir. O, ev, hizmetçi, binek ve serecek yaygının olmasını bir hak olarak değerlendirmiştir. Ramazan Altınay yaptığı çalışmada zenginlik ölçüsüne dair kıymetli bilgileri bir araya getirmiştir. Buna göre Velîd b. Abdülmelik''in adamlarından birisi, bir adama, geçimi için ayda kaç paraya ihtiyacı olduğunu sormuş, o da 50 dirhem olarak bildirmiştir.[9] Hilâfete geçtikten sonra sade yaşantısıyla tanıdığımız Ömer b.

[8] Ebû Yûsuf. Kitâbu'l-Harâc, (Trc. Mütercimzâde Muhammed Atâullâh Efendi; Sadeleştiren: İsmail Karakaya), Ankara 1982, 221; Akkoyunlu, Adil. Ömer b. Abdülaziz, İstanbul: Çıra Yayınları 2016, 98.

[9] Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm. Kitâbu'l-Emvâl, (thk. Muhammed Halîl Hirâs), Kâhire 1981; Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. Ensâbu'l-Eşrâf, I-XIII, (thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî), Beyrut 1996, VIII, 88.

Abdülaziz'in günlük geçimi için iki dirhemin yettiği belirtilmektedir.[10] Yine, Emevîler dönemi şairi Ukayşir'in de günde üç dirheme geçindiğini, bir dirheme binek kiraladığını, bir dirheme içki aldığını ve bir dirheme de karnını doyurduğu kaydedilmiştir.[11]

Hayat standartlarının bu derece basit ve kolay şekilde oluşma imkânı bulduğu İslam toplumlarında fetihlerle birlikte yeni bir soluk gelmiş ve zenginlik tabana yayıldığı gibi refah da artmıştır.[12] Özellikle ticareti iyi bilen Arap seçkinleri, yıllık aldıkları maaş ve ganimet payları ile elde ettikleri gelirleri daha da artırmasını bilmişlerdir. Bu durum devlet yönetimine de sirayet etmiş olacak ki büyük merkezlerde görkemli bina ve sarayların yapılması mümkün olmuştur. Camilerin ihtişamı da buna eklenmelidir. Bu süreçlerin gelişmesinde Hz. Osman dönemi ikta sisteminin payına da işaret edilmiştir.[13] Zenginliğin Müslümanlar arasında yayılmasına paralel olarak paylaşımın yoksulları da bir şekilde etkilediğini düşünmek gerekir. Özellikle yoksullukla mücadele konusunda cömertçe yapılan yardımların varlığı reddedilemez. Cömertlik konusunda Abdullâh b. Ömer de şöyle demektedir: "Uhud Dağı altın olarak benim olsa, sayısını bilsem, zekâtını versem, bundan hoşnutsuzluk duymaz, beni aldatacağından korkmazdım."[14]

Hz. Ömer dönemine dair bazı bilgilerden onun fakir ve miskinlerin gözetilmesine dair valilerine sürekli tembihatta bulunduğu anlaşılmaktadır.[15] Bu, mevaliyi de kapsayan bir politika olmuştur. Ancak bunun Emevîler döneminde yeterince karşılık bulamadığı da kaydedilmiştir.

[10] İbnü'l-Esîr, İzzeddin. İslâm Tarihi-el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi, I-XII, (trc. Komisyon), İstanbul 1985, V, 60.
[11] İsfehânî, Ebu'l-Ferec. Kitâbu'l-Eğânî, I-XXIV, (thk. Komisyon), Beyrût, XI, 264-265.
[12] el-Kettânî, Muhammed Abdülhay. et-Terâtibu'l-İdâriyye. İz Yayıncılık, İstanbul, 1990, III, 198-204.
[13] Altınay, Ramazan, 2006, 201.
[14] el-Kettânî, Muhammed Abdülhay, 1990, I, 9.
[15] Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. Resâilü'l-Câhız, I-IV, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Beyrut 1991, "Medhu'tTicâre ve Zemmü Ameli's-Sultân", Resâil, II, 31.

Emevîler döneminin ilk dönemlerinde her ne kadar devletin kurucusu Muâviye'nin, maaş alanlara, devlet hazînesinde fazla mal-para birikince, aldıklarından daha fazlasını verdiği rivâyet edilirse de[16] genel olarak Emevîler döneminde kendi iktidarlarını destekleyenler ve askerler dışındaki fakirler yeterince gözetilmemiştir. Bu durum toplumda zenginler ve yoksullar arasında ekonomik uçurumların oluşmasına sebep olmuştur.[17] Bu yüzden toplumun bazı kesimleri, düzenli maaşları ve ganimetten aldıkları pay sayesinde maddi bakımdan iyi bir durumda bulunurken, geniş halk kitlesi geçim sıkıntısıyla yüz yüze gelmiştir. Bu sosyal huzursuzluk karşısında yönetimin bu insanları rahatlatacak önlemleri almamakta ısrar etmesi devletin yıkılışının önemli sebeplerinden birini oluşturmuştur.[18] Özellikle devlet gelirlerinin düşmesi vergileri artıran maliye politikalarını beraberinde getirmiştir. Örneğin, Muâviye bazı bölgelerde cizye vergisinin artırılması talimatını vermiştir.

Emevîler döneminde zenginliğin toplumun ortak değeri olması gerekliliğine dair bir çıkış Ömer b. Abdülaziz tarafından gelmiştir. O, "Ey Mervânoğulları! Ümmetin malının yarısı sizin elinizdedir. Hiç olmazsa bunun yarısını, beytü'l-mâla iâde edin".[19] demiştir. Kaynaklarda diğer Emevî halîfelerinin bazı istisnâları hâriç, hep kendi destekçilerinin maaşlarını artırma, muhâliflerinin maaşlarını kesme yönünde bir siyâset izledikleri ifade edilmiştir.[20] Emevîler'in son dönemlerinde (Mervân b. Muhammed dönemi) Mekke'yi istilâ eden hâricî liderlerinden Hamza da Emevîler döneminde zenginin daha zengin, fakirin ise, daha fakir hale geldiğini belirtmektedir.[21] Bunun bir genelleme olarak ifade edilmesini doğru bulmak da mümkün değildir. Emevîler'in hepten halkı ve özellikle de yoksul ve

[16] Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm, 1981, 234.
[17] Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. Fütûhu'l-Buldân (trc. Prof. Dr. Mustafa Fayda), Ankara 1987, 309-310, 673-674.
[18] Yiğit, İsmail. Emevîler. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XI, İstanbul, 1995, 103.
[19] Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. 1996, VIII, 130, 177.
[20] Altınay, Ramazan, 2006, 299; Zeydan, Corci. İslam Medeniyeti Tarihi (çev. Zeki Megamiz). İstanbul: Doğan Güneş Yayınları, 1971, I, 119.
[21] Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. 1996, IX, 292.

yardıma muhtaçları unuttuklarını söylemek doğru değildir. Bütün ülkeyi kapsamasa da Velîd b. Abdülmelik, Şam'da engelli insanlara bağışlarda bulunmuş, yürüme engellilere ve körlere de bir yardımcı tahsis etmiştir.[22]

Hz. Ömer döneminde İslâm'da önceliği olan muhâcirlere 5.000 dirhem, Ebû Süfyân'a ise 2.000 dirhem maaş bağlanmıştı. Muâviye ise iktidara gelince, en yüksek maaşı 2.000 dirheme düşürdü. Bunu, babasının şerefini artırmak için yaptığı söylenmektedir.[23] Hz. Ömer'in maaş bağladığı süt çağındaki çocuklar, Muâviye döneminden, genel olarak bütün çocuklar ise Abdülmelik b. Mervân döneminden itibaren bu haklarından mahrûm kılındılar.[24] Yine Emevî halîfeleri[25] ve valilerinden bazıları, halka ağır ve haksız vergiler yüklemişler[26] ve insanların maaşlarını kesmişlerdir.[27] Ehl-i zimme ile yapılan anlaşmalara yeterince bağlı kalmayanlar da vardır. Bunlardan birisi Haccâc'tır.[28] Annesi Hıristiyan olan Irak genel valisi Hâlid b. Abdullâh el-Kasrî'nin ise Müslüman olmayanları koruyup, Müslümanlara eziyet eder, vergi memurlarını onlardan tayin eder, Müslüman kadınlara, ehl-i zimme'nin musallat olmasına ve onlara tecâvüz etmesine göz yumduğu kayıtlara geçmiştir.[29] Emevî halîfesi Süleymân ise devlet yönetimindeki kötü siyâsetiyle[30] ve 'Hebennekatü'l-Âişî' (ihtiyâcı olana değil olmayana veren, fakiri bırakıp, zengine veren ahmak) lakabıyla tanınırdı. İfade ettiğimiz gibi, mal ve serveti bulunanlara bağış ve yardımlarda bulunur, fakat asıl yardım edilmesi gereken yoksulları ise mahrum bırakırdı.[31]

---

[22] İbnü'l-Esîr, İzzeddin, 1985, V, 16.
[23] el-Âbî, el-Vezîr el-Kâtib Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyin. Nesrü'd-Dürr, I-VII, (thk. Komisyon), Mısır 1981, III, 42.
[24] Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, 1987, 671.
[25] Ebu'l-Farac, Gregory. Abu'l-Farac Tarihi (trc. ÖR Doğrul), I-II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1945, I, 195.
[26] Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, 1987, 106.
[27] Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. 1996, VII, 380.
[28] Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, 1987, 416.
[29] Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. 1996, IX, 90, 95-96.
[30] Koyuncu, Mevlüt. Emeviler döneminde saray hayatı. Beyan Yayınları, 1997, 129.
[31] Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, 1987, 615.

Emevî devlet başkanlarından Ömer b. Abdülaziz, Müslüman teb'anın refahıyla ilgilendiği kadar, gayrimüslimlerinkini de düşünmüştür. Müslüman çiftçilere, evlenecek gençlere, iş kuracak esnafa uygun şartlarda devlet kredisi verdiği gibi ayırım gözetmeksizin aynı krediyi gayrimüslimlere de vermiştir. Hatta gençliğinde devlete vergi veren ihtiyar gayrimüslimlerin yaşlılık çağında devlet hazinesinden bakımının üstlenilmesini emretmiştir. Bu bir nevi günümüz sosyal devletlerinde mevcut olan "sosyal güvenlik", "emeklilik" ya da "yaşlılık aylığı" sisteminin Emevîler döneminde de uygulandığını göstermektedir.[32]

Emevîler, bir kısım devlet başkan ve yöneticilerinin kötü idaresi neticesinde genel olarak toplumsal sınıflar arasındaki ekonomik dengeleri koruyamamışlardır. Toprak sahipleri ve yöneticiler, ziraat ve tarım alanında çalışan köylülere kaldırabileceklerinin üzerinde vergiler koymuşlardır. Zenginler, Emevî hânedânı ve nüfuzlular sınıfı toplumsal servetin/gelirin büyük payını alarak iyice zenginleşirken, fakirler ise daha da fakirleşmiştir. Lewis'in de vurguladığı gibi zenginleri oluşturan Emevî hânedânı ve yönetici sınıf ile fakirleri teşkil eden köle ve mevali tabakası arasındaki ayırım her ne kadar Arap ile Arap olmayan unsurlar arasında ırkî engellerle ortaya çıkıyor ise de aslında millî bağlardan ziyade sosyal ve ekonomik düzenden ileri geliyordu.[33] Bu yüzden birçok köylü topraklarını terk ederek şehirlere kaçmaya çalışmıştır. Böylece, toplumsal sınıflar ve tabakalar arasındaki ekonomik ve sosyal dengesizlik ve adaletsizlikler, Emevî Devleti'nin sonunu hazırlayan en önemli sebeplerden birisi olmuştur.[34]

Ömer B. Abdülaziz'in Yoksullukla Mücadele Politikası

Ömer b. Abdülaziz devlet yönetim anlayışıyla tarihe mal olmuş bir şahsiyettir. Toplumun ihtiyaçlarını doğru tespit edip fedakârca

[32] Altınay, Ramazan, 2006, 213.
[33] Lewis, Bernard. Tarihte Araplar (Çev: Hakkı Dursun Yıldız). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1979, 83.
[34] Mûsevî, Mustafâ Abbâs. el-'Avâmilu't-Târîhıyye li Neş'e ve Tetavvuri'l-Medîneti'l-'Arabiyyeti'l-İslâmiyye, Bağdât 1982, 315-316.

bunları çözme gayretinde bulunmuştur. Toplumun gelirlerini yükseltirken kendisi Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in aldığı miktardaki bir maaş ile geçinmeyi prensip edinmiştir.

Devlet gelirlerini toplamada daha önce uygulanagelen yeni Müslüman olanların Müslümanlığını resmen tanımama uygulamasına son vermiştir. Böylece yeni Müslüman olan insanlar vergilerini diğer Müslümanlar gibi vermeye başlamışlardır. Ömer b. Abdülaziz bastırmış olduğu paraların üzerine "Allah vefayı ve adaleti emretmiştir" ibaresini ekletmişti. Kara ve deniz ticaretinde kolaylıklar sağlayarak gümrük vergilerini kaldırtmıştır. Bu teşvik toplumda iş kaynaklarının ve hareketliliklerin artmasına vesile olmuştur. Devlet imkânlarının özelleştirmesini de yapan Ömer b. Abdülaziz bu yönüyle de toplumsal desteğini artırmıştır. Ebu Zinad'ın naklettiğine göre Irak toprakları içindeki bir göldeki balıkları icar yöntemiyle kiraya vermişti.[35] Fethedilen bölgelerdeki sahipsiz arazilerin ıslahı ve kullanıma açılmasıyla yoksulluk ve sefaletin ortadan kalkmasına ciddi katkı sağlamıştır.

Ömer b. Abdülaziz devlet görevi olarak halka dağıtımı yapılan kitaplardan ücret alınmasını da yasaklamıştır. Yolculardan, nikâh işlemlerinden, evrak tasdiklerinden ücret alınması uygulamasını da kaldıran halife sütten ve develerden vergi alınmamasını sağlamıştır. Gümrük işlemlerinden vergiyi ve Hac için gelenlerden ise Mekke'de ev kirası uygulamasını kaldırmıştır. Zira Mekke ona göre tüm Müslümanların ortak mekânıydı. Aslında o uygulamalarda bir kolaylaştırma yolunu seçiyordu. Devlet memurlarının hediye almasını yasaklamıştı. Valilerine bir talimat göndererek borçluların borçlarını ödeyin emrini vermişti. Haceti asliye olarak tanımlanabilecek mallara malik olanların da borcunun ödenmesini istemişti. Ev, hizmetçi ve bineğin her Müslümanın sahip olma hakkı olan şeylerden olduğunu ifade etmesi hayata dair algısını yansıtması bakımından önemlidir. Bu

[35] Ebu Yusuf, 1982, 148-149.

yaklaşım onun döneminde özellikle Medine gibi bazı merkezlerde yoksulluğun ortadan kalkmasına vesile olmuştur.

Ömer b. Abdülaziz toplumu ilgilendiren konularda valilerine gönderdiği mektupların mescitte her kesimin duyacağı şekilde okunmasını isterdi. Bu mektuplarından birinde; borcunu ödeyemeyenin borcunun ödenmesini, evlenip de mihrini veremeyecek durumda olanın mihrinin ödenmesini emrediyordu.[36]

Ömer b. Abdülaziz, haksız kazanç, israf ve savurganlığa karşı büyük bir mücadele vermişti. Böylelikle oluşan gelirlerle hacıların tüm masraflarının karşılanmasını emretmişti. Çarşı ve pazarlara münadiler gönderip onlardan *ey fakirler ey muhtaçlar gelin nasibinizi alın* şeklinde duyurular yaptırıyordu.[37]

İnsanlar Ömer b. Abdülaziz'i diğer insanlardan ayırt edemiyordu. Gayet mütevazı idi. Halktan biri olarak yaşıyordu. Iraklı bir kadın, Ömer b. Abdülaziz'in kapısında durup ev halkına; "Halifenin evini görebilir miyim?" dedi. Onlar da "Evet" dediler. Kadın içeri girdi ve halifenin eşi ile sohbet etti. Ardından baktı ki sıradan bir ev. Kendi evini halifenin evi gibi tasarlayıp dizayn etmek isteyen kadın, halifenin evinin harap bir halde olduğunu görünce bunu açıkça söyledi. Bunun üzerine halifenin eşi şöyle cevap verdi: "Bu ev sizin evleriniz mamur olsun diye haraptır. Eğer burası mamur olsaydı sizin evleriniz mamur olamazdı" demek suretiyle muradını ortaya koymuştu. O sırada halife geldi ve kuyudan su almaya başladı. Bu sırada eşi Fatıma'ya baktı. Misafir kadın onun yabancı olduğunu düşünerek bakışından rahatsız oldu ve şu testiciyi buradan çıkar dedi. Bunun üzerine Fatıma, o sucu değil müminlerin halifesidir cevabını verdi.[38] İşte bu hayat algısı Ömer b. Abdülaziz döneminin fakir ve fukarasını önemli ölçüde rahatlatmıştır.

[36] Akkoyunlu, Adil, 2016, 99.
[37] İbnü'l-Esîr, İzzeddin, 1985, IX, 324, 325.
[38] Akkoyunlu, Adil, 2016, 101.

Sonuç

Emevîler dönemi, hanedan sistemli bir dönem olduğundan Araplar olanlar toplumun en zenginleri olmuştu. Köleler ve mevali ise daha zayıf durumda ve toplumun yoksul sınıfını oluşturmuştur. Fetihlerle zenginleşen İslam toplumu, İslamlaşmaların artmasıyla özellikle devlet gelirleri bakımından bir önceki döneme özellikle de Hz. Ömer dönemine göre fakirleşmiştir. Bunun telafisi için alınan zecrî tedbirler toplumda memnuniyetsizlik ve huzursuzluk yaratmıştır. Yoksullar özel olarak ilgilenmeye muhtaç bir duruma gelmiştir.

Emevî toplumunda fakirliğe karşı en ciddi mücadele Ömer b. Abdülaziz tarafından yapılmıştır. O devletin imkânlarını ve kapılarını muhtaçlara açmıştır. Devlet kasası daralırken toplum refahının arttığının gözlemlenmesi kayda değer bir örnek teşkil etmektedir.

Ömer b. Abdülaziz yoksullukla mücadelesinde adil bir vergi sistemi inşa etmeye, devlet harcamalarında şeffaflığı ve denetimi sağlamaya, devlet kaynaklarını toplum yararı için kullanmaya, lüks ve israftan uzak durmaya ve yetimler, yoksullar, borçlular gibi dezavantajlı sınıfları koruma ve gözetmeye özellikle dikkat etmiş ve genel olarak bu minvalde mali politikalar uygulamıştır.

Kaynakça

el-Âbî, el-Vezîr el-Kâtib Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyin. Nesrü'd-Dürr, I-VII, (thk. Komisyon), Mısır 1981, III.

Acar, Cafer. Dört Halife Dönemi Fetihlerinin Arka Planına Dair Bazı Mülahazalar. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2017, 6.3: 2038-2057.

Akkoyunlu, Adil. Ömer b. Abdülaziz, İstanbul: Çıra Yayınları 2016.

Altınay, Ramazan. "Giriş", Emeviler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı, İlahiyat Yayınları Ankara 2003.

Altınay, Ramazan. Erken İslâm toplumunda zenginler ve fakirler. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2006, 6.3: 197-222.

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. Fütûhu'l-Buldân (trc. Prof. Dr. Mustafa Fayda), Ankara 1987.

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. Ensâbu'l-Eşrâf, I-XIII, (thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî), Beyrut 1996, VIII.

Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. Resâilü'l-Câhız, I-IV, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Beyrut 1991, "Medhu'tTicâre ve Zemmü Ameli's-Sultân", Resâil, II.

Demircan, Adnan. Emeviler. İstanbul: Beyan Yayınları 2015.

Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm. Kitâbu'l-Emvâl, (thk. Muhammed Halîl Hirâs), Kâhire 1981.

Ebû Yûsuf. Kitâbu'l-Harâc, (Trc. Mütercimzâde Muhammed Atâullâh Efendi; Sadeleştiren: İsmail Karakaya), Ankara 1982.

Ebu'l-Farac, Gregory. Abu'l-Farac Tarihi (trc. ÖR Doğrul), I-II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1945.

Erkoçoğlu, Fatih. Emevî Devleti'nin Dönüm Noktası ve Abdülmelik b. Mervân. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.

İbnü'l-Esîr, İzzeddin. İslâm Tarihi-el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi, I-XII, (trc. Komisyon), İstanbul 1985, V.

İsfehânî, Ebu'l-Ferec. Kitâbu'l-Eğânî, I-XXIV, (thk. Komisyon), Beyrût, XI.

el-Kettânî, Muhammed Abdülhay. et-Terâtibu'l-İdâriyye I-II-III (çev. Ahmet Özel). İz Yayıncılık, İstanbul, 1990.

Koyuncu, Mevlüt. Emeviler döneminde saray hayatı. Beyan Yayınları, 1997.

Lewis, Bernard. Tarihte Araplar (Çev: Hakkı Dursun Yıldız). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1979.

Mûsevî, Mustafâ Abbâs. el-'Avâmilu't-Târîhıyye li Neş'e ve Tetavvuri'l-Medîneti'l-'Arabiyyeti'l-İslâmiyye, Bağdât 1982.

Yiğit, İsmail. Emevîler. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XI, İstanbul, 1995, 87-104.

Zeydan, Corci. İslam Medeniyeti Tarihi (çev. Zeki Megamiz). İstanbul: Doğan Güneş Yayınları, 1971.

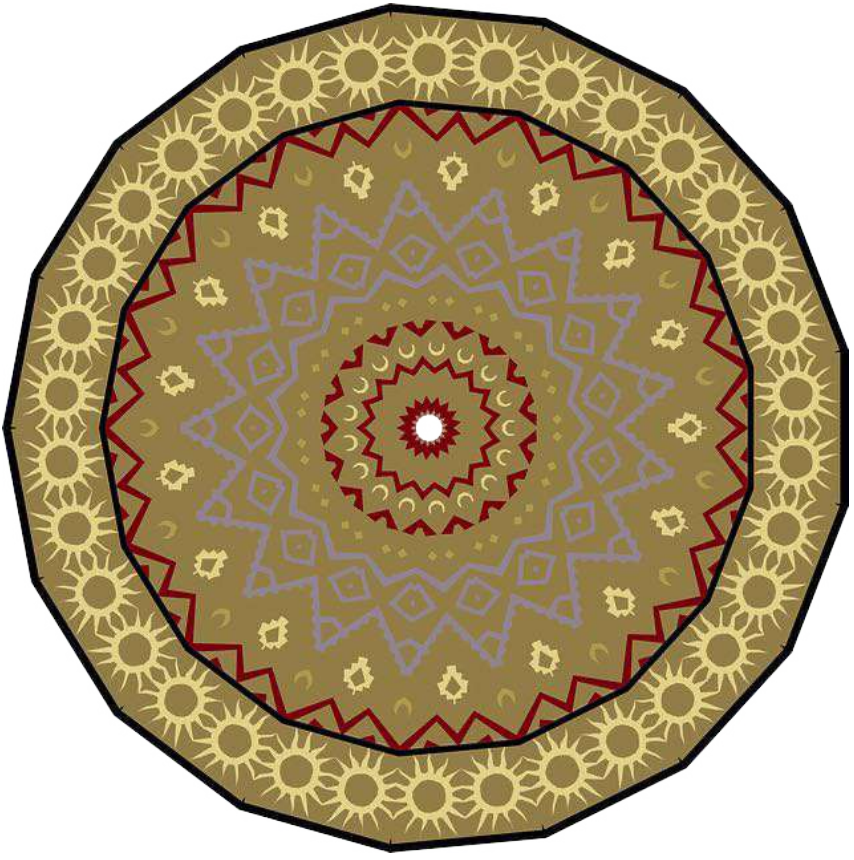

İktisadi Bir Kontrol Mekanizması Olarak Hisbe Teşkilatı ve Vakıf Örneği

Dr. Aydın Kudat
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Muhammet Furkan Gündoğdu
Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi

Giriş ve Kavramsal Çerçeve

Hisbe teşkilatı İslam Devleti'nin oluşmasıyla meydana gelmiş, toplumun ekonomik ve sosyal alanlarında düzenleyici ve önleyici faaliyetlerde bulunmuş, pazarlama ahlakı ve tüketicinin korunması gibi temel konularda yetkili merci konumuna gelmiştir. Bir kamu görevlisi olan muhtesiplerden oluşan organizasyonu doğrudan halifeye bağlı olarak çalışmıştır. İlk muhtesip de Efendimiz olmuştur. Tarihsel süreç içinde incelendiğinde aynı mekanizmanın farklı isimlerle karşımıza çıkması da birçok kamu denetim kurumuna ilham olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu bölümde, hisbe teşkilatının fonksiyonları, görev alanları, etkileri, verimliliği ve vakıf örneği incelenmektedir.

Vakf veya vakıf (VKF) kökünden Arapça bir mastar olup, sözlükte; hapsetmek ve alıkoymak demektir. Vakıf kelimesi bir isim olarak, edilgen kök, yani "vakfedilen mal" anlamını ifade eder. Osmanlı İmparatorluğu uygulamasında "evkaf" tabiri, bu anlamda vakfın çoğuludur.[1] Günümüzdeki tanımı ise "kâr amacı gütmemek kaidesiyle, topluma fayda sağlayacak faaliyetler yürüten, belli bir yönetim şeması olan kuruluşlar" olarak ifade edilebilir. Türkiye,

[11] İbn Manzur. Lisanü'l-Arab, Beyrut: Dâru sâdır 1990, III, 969-970; Zebidi. Tacu'l-Arus. Beyrut 1966, VI, 369.

Selçuklu ve Osmanlı döneminden bugüne kadar yaşayan güçlü bir vakıf geleneğine sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde adalet ve güvenlik haricinde eğitimden sağlığa kadar günümüzde devletin üstlendiği birçok toplumsal hizmeti vakıflar üstlenmiştir.[2] Toplumsal hizmetleri üstlenmesi noktasında organize bir faaliyet icra edildiği gibi, vakıfların en sade tanımlamayla bir organizasyon olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Çalışmanın konusunu iki temel başlıkta belirtmemiz mümkün olacaktır. Devletin toplumla olan ilişkilerinde üzerindeki yükü hafifleten ve toplumun faydası için çalışan "vakıf" kurumuyla, yine devletin toplumla olan ilişkisinde denetleyici ve düzenleyici faaliyetleri yürüten ve toplumun refahı için çalışan "hisbe" kurumunu ve denetim organını inceleyeceğiz.

Vakıf

Karşılıklı yardımlaşma esasına dayanan sınıflar arasındaki uçurumu ortadan kaldırıp yakınlaşmayı tesis eden sosyal bir yardımlaşma kurumudur.[3] Üçüncü sektör olarak nitelenen bu birimler hem kamu sektörü hem de özel sektör üzerinde büyük bir sosyal, ekonomik ve siyasal etkisi bulunmaktadır.[4]

Vakıf, bir hukukî müessese olarak şöyle tarif edilmiştir: Vakıf; kendisinden yararlanmak mümkün ve caiz olan bir malı, devamlı olarak Allah'ın mülkü olmak üzere temlik ve temellükten menetmek ve menfaatini (gelirini), Allah rızası için bir hayır cihetine tasadduk etmektir.[5]

[2] Bulut, Mehmet; Korkut, Cem. A comparison between Ottoman cash waqfs (CWs) and modern interest-free financial institutions. Vakıflar Dergisi 2016, 46, 24.
[3] Akgündüz, Ahmet, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, İstanbul: OSAV Yayınları 1996, 41.
[4] Aydın, Davut, et al. Kâr Amacı Gütmeyen Sektör Olarak Vakıflar. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1999.
[5] el-Kubeysî. Ahkâmu'l Vakffi'ş-Şeriati'l-İslâmiyye. Bağdat 1977, I.

Hisbe ve Denetim

Hisbe bir kamu hukuku dalıdır. "Ma'rûfu emir ve münkeri nehyi konu edinen bir devlet kuruluşudur. Fert burada sadece fonksiyoneldir. Kamu hukukuna dair eserlerde ele alınmış olması bunu göstermektedir.[6]

İslam'da hisbe adli ve güvenlik işleriyle ilgili bir mekanizmadır. Ancak bir kurum olarak hisbe müessesesi, adalet ve emniyetten farklıdır. Hisbe teşkilatını fonksiyonel anlamda bir denetim organı olarak tanımlamak mümkündür. Umumi olarak önceleri "hisbe" devlet muhasebesi ve muhasebe dairesi manasında, sonraları özellikle zabıta; ahlâk ve çarşı zabıtası için kullanılmıştır.[7] Bir başka tanım ise; "İhtisâb ıstılahı, devlet reisliği tarafından resmedileni icra, ona muhalif düşeni nehiy, şeriatta ma'rûfu emir ve münkeri nehiy bakımından takarrür edeni tenfiz suretiyle belde ehlinin işleri hususunda kontroldür ki gece gündüz, gizli ve aşikâr bu işlere devam olunur" şeklindedir.[8]

Bu işle görevli kimseye "muhtesip", "vâli'l-hisbe" "veliyyü'l-hisbe", "mütevelli'l-hisbe", "nâziru'l-hisbe" (المحتسب، متولي الحسبة، ناظر الحسبة، والي الحسبة) denir.[9] Muhtesip olmak için Müslüman olmak, mükellef olmak, ilim sahibi olmak gibi şartlar aranmıştır. Tarihi süreçte kadın muhtesipler de hisbe teşkilatında görev almıştır. Hz. Ömer'in akrabalarından olan Şifa bt. Abdillah ile Semra bt. Nuhayk el-Esediyye olarak bilinen kadınların bizzat Hz. Peygamber, daha sonra da Halife Hz. Ömer tarafından pazarın bazı işlerini görüp gözetmek üzere hisbe vazifesi ile görevlendirildikleri bilinmektedir.[10]

---

[6] el-Maverdî, Ebu'l Hasen. el-Ahkamu's-Sultaniye. Bedir Yayınevi, İstanbul, 1994; Ferrâ, Ebu Ya'la Muhammed b. Huseyn. el-Ahkâmu's-Sultâniyye. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 2000.

[7] Zambaur, Eduard Ritter von. "Hisbe." İslam Ansiklopedisi 1993, V, 540.

[8] Taşköprüzâde, Ahmed. Miftâhu's-saâde ve Misbâhu's-siyâde fî Mevzûâti'l-ulûm. 1968.

[9] Kallek, Cengiz. Hisbe. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1998, 18, 133-143.

[10] İbn Abdilberr. el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb. Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1940.

Vakıf ve Tarihi Arka Planı

Vakıf müessesesinin tarihi çok eskilere dayanır, İslâm'dan önce Arabistan'da bilinen en eski vakıf Mekke'deki Kabe'dir. Diğer dinlerde ve milletlerde de vakıf yoluyla hayır yapma uygulaması görülür.[11]

İslâm'da vakıf Kur'an, Sünnet ve icma (İslâm bilginlerinin görüş birliği) delillerine dayanır. Kur'an'da doğrudan vakıfla ilgili görülen ayet şudur: "Sevdiğiniz şeylerden Allah için harcamadıkça tam hayra erişemezsiniz." Ashab-ı kiramdan Ebu Talha (ö. 34/654) bu ayet inince; "Rabbimiz bizden mallarımızı kendi yolunda harcamamızı istiyor. Ey Allah'ın elçisi, en sevdiğim 'Birha' arazimi Allah için tasadduk etmek istiyorum" dedi. Hz. Peygamber'in araziyi on yakın hısımlarına vermesini tavsiye etmesi üzerine de onu amcasının oğulları ve diğer bazı hısımları arasında taksim etti. Tefsir bilginlerinin çoğu ve hadisçiler bu ayeti vakıfla açıklamışlardır.[12]

Vakıf, karşılıklı yardımlaşma esasına dayanan sınıflar arasındaki uçurumu ortadan kaldırıp yakınlaşmayı tesis eden sosyal bir yardımlaşma kurumudur.[13] Vakıfların ortaya çıkış sebeplerini üç başlıkta toplayabiliriz;

1. Müslüman Türk milletinin, İslam'ı diğer uluslara anlatabilmek maksadıyla camiler, mescitler, türbeler, kabristanlar ile dini bakımdan vakfetme veya vakfa hizmet unsurlarıyla oluşturulmuştur.

2. Devletin asli vazifelerine yardımcı olmak maksadıyla, toplumun temel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan aşevleri, kervansaraylar, hamamlar, hastaneler, çeşmeler, su kuyuları bu esasta değerlendirilebilir.

[11] el-Kubeysî, 1977; Akgündüz, Ahmet, 1996.
[12] Buharî, Zekât, 44 Vekale, 15, Vesaya, 10; Müslim, Zekât, 42; Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed İbn Ahmed. el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'an. Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.
[13] Akgündüz, Ahmet, 1996, 41.

3. Toplumun dini, eğitim ve kültürel mana da gelişimine katkı sağlamak maksadıyla yapılan medreseler ve kütüphaneler oluşturulmuştur.

Görüldüğü üzere vakıfların ortaya çıkış arka planı; fedakârlık, hoşgörü, özveri ve insan sevgisi üzerine inşa edilmiş olup, toplumun tüm kesimlerinde bütün ihtiyaçlara cevap vermenin yolunun, insanın insana hizmet etmesi ile mümkün kılınacağı felsefesiyle ortaya çıkmıştır.

Hisbenin İslam Tarihindeki Yeri

Hisbe İslam devletiyle vücut bulmuş bir teşkilattır. İslam'ın gelmesiyle insanlığı ilgilendiren tüm konularda yeni bir düzen inşa edilmiştir. Toplumun düzenleyici ve denetleyici organ ihtiyacını da hisbe üstlenmiştir. Daha önce de zikredildiği üzere bu teşkilatın ilk muhtesibi de Hz. Muhammed olmuştur. Zaman zaman pazara çıktığı, ikaz ve tavsiyelerde bulunduğu kaynaklarda çokça rivayet edilmiştir. Bunlardan birine örnek olarak; bir keresinde hububat satan bir kişiye uğradı, elini buğday kümesine daldırdı ve alt kısmının ıslak olduğunu gördü. Bunun üzerine satıcıya: "Altını üstüne getirseydin ya! Müşteri görür ve ona göre davranırdı. Bizi aldatan bizden değildir" buyurmuştur.[14]

Hz. Peygamber pazara gelmekte olan malları dışarıda karşılayıp esas müstehlike (tüketiciye) intikal etmeden satın alanları men etmek üzere bazı kimseleri görevlendirdiği gibi, ölçüp tartmadan yiyecek maddelerinin satılmasını da yasaklamıştır.[15]

İhtisabın müessese olarak vâzıı Hz. Ömer'dir.[16] Hilafeti döneminde kendisi bizzat hisbe görevine bakmasının yanı sıra Abdullah b. Utbe'yi Medine'ye, Saîd b. el-Âs'ı da Mekke'ye muhtesip tayin

[14] Müslim, İmân, 165; Tirmizî, Büyû' 72.
[15] Kavakcı, Yusuf Ziya, 1975, 41.
[16] Karaman, Hayrettin. "İslâm'da İçtimâî Terbiye ve Kontrol (İhtisab Müessesesi)", Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, 1972, 11.5, 273-274.

etmiş, bunlara çarşı-pazarı, şehirlerarası yolların girişini, develerin istirahat ve hareket yerlerini dolaşmalarını ve buralarda gördükleri münker fiillere müdahale etmelerini emretmiştir. Geceleri Medine sokaklarını dolaşan eli kamçılı ilk halife de Hz. Ömer'dir.[17]

Dört halife döneminden sonra da varlığını sürdüren hisbe, Emevî ve Abbasî dönemlerinde de faaliyetine devam etmiştir. Evzaî ve İbn Ebî Züeyb'in Ebu Ca'fer el-Mansur'a, İmam Sevrî'nin Harun Reşid'e, Ebu'l-Hüseyin en-Nuri'nin Mu'tedid'e karşı ifa ettikleri parlak ihtisab örneklerini Gazali nakletmiştir.[18]

Abbasîlerin zayıfladığı ve Büyük Selçuklu Devleti'nin yükseliş döneminde olduğu zaman aralığında da Selçuklularda hisbe mevcudiyetini sürdürmüş ve güçlü devletlerin güçlü denetim ve kontrol mekanizması olarak çalışmaya devam etmiştir. Nizamülmülk'ün (v. 485) vefatından bir yıl önce Sultan Melikşah'ın emriyle kaleme aldığı Siyasetnamesi'nde ihtisaba yer vermiştir.[19]

Selçukluların yıkılıp Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasıyla da hisbe yeni bir devletle yeniden vücut bulmuştur. Osman Bey'den başlamak suretiyle varlığı boyunca hisbeyi etkin olarak kullanan Osmanlılar hem kanun nizamını tesis etmiş hem toplumu bu nizamlar etrafında birleştirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra da 1242/1825 tarihinde bir ihtisab nezareti tesis edilmiş, daha önce "ihtisab ağası" denilen baş muhtesibe de "ihtisab nazın" unvanı verilmiştir.[20]

[17] Ergin, Osman Nuri. Mecelle-i Umur-u Belediye. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye 1922, II, 309.
[18] Gazali. İhya'u ulum'id-din. Huzur Yayınevi, 2008, II, 342-351.
[19] Karaman, Hayrettin, 1972, 374-375.
[20] Ergin, Osman Nuri, II, 1922, 335.

Medeniyetimizde Vakıf Tasavvuru

Kurum olarak hukuki bir statü elde etmesi Abbasiler döneminde zuhur etse de malını vakfetme uygulaması İslamiyet'in ilk yıllarında uygulanmaya başlamıştır. Daha sonra Karahanlılar ve Gazneliler dönemlerinde de vakıf faaliyetlerine rastlamamız mümkündür. Bilhassa Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ile büyük bir ivme kazanmıştır. Medeniyetimiz bu noktada modern dünyada uygulanan vakıf sisteminin ilham kaynağı olmuş, bu sistematiğin matematiğini formüle etmiştir. İslam medeniyetine ait olan vakıf ameliyesinin hakikati statik değil dinamiktir[21]. Vakıflar Nizâmükmülk medreseleri ile ilmî, ulu câmiler ile dinî, han ve kervansaraylar ile içtimâî alanlar olmak üzere çalışma gayesinin kutup yıldızlarını tarihe not düşmüştür. Bu yapıların teşekkülüne mukabil olarak gerek işletmesinin sürekliliği gerek iaşesi gerekse toplumun birçok ihtiyacını karşılaması maksatlarıyla gayrimenkul vakıfları gibi para vakıfları ile de desteklenmiştir.

Vakıf tasavvuru genel çerçevesiyle toplumun tamamına yönelik faydalı işlerde bulunmayı ve bunu sürekli hale getirerek ihtiyaçların karşılanmasını ifade etmektedir. Bu çerçevede faaliyet gösteren her vakfın çok geniş fonksiyonu olması kaçınılmazdır. Yol ve köprülerin inşası ile askerî amaçların, suyolları ve şifahanelerin faaliyete geçmesi ile şehir hayatının, ihtiyaç sahiplerini barındırmak, doyurmak ve giydirmek ile sosyal hayatın, han ve pazarlar kurularak ticari hayatın, medreselerle eğitim hayatının içerilerinde çok geniş hareket alanına sahip olmuştur.

Modern ekonomide ortaya çıkan aksaklıkları gidermek adına da hala başvurulacak önemli bir organizasyon yapısıdır. Mesela yoksulluk hususunu ele aldığımızda medeniyetin bize çizdiği bu vakıf tasavvuru ile kısa vadede sonuç verecek bir mücadele stratejisi oluşturmak son derece kolaydır. Bunun için vakfı bir bağış kurumu olarak değil karz-ı hasen olarak ele almamız gerekmektedir. Belirlenen şartlar haricinde, öz sermayeden ve faiz

[21] Kardavi, Yusuf. Zekât Fıkhı, Beyrut, 1969, 109.

ile ödeme yapmayan, kâr amacı gütmeyen ancak mantığına uygun işleyişle kar etmesi makul olan, toplumun maslahatını gaye edinen bir vakıf kurumu; yoksullukla mücadele, iktisadi kalkınma, toplumsal refah ve dengeli paylaşım konularında çözümün odak merkezi olacaktır.

İktisadi Bir Organizasyon Olarak Vakıf

Vakıf kurumu temelde bir organizasyon olduğu gibi, bu organizasyonun temel dinamiği iktisattır. Birer iktisadî organizasyon olan vakıflar, belirli bir sermaye ile kurularak bu sermaye üzerinden faaliyetlerini icra etmektedir. İslam hukuku bu sermaye üzerinden elde edilecek kâra olanak verdiği gibi, öte yandan bu kurumu kâr amacından men etmiştir. Dolayısıyla kurumun faaliyet amacı ekonomik fayda sağlamak değil, topluma faydalı olacak hizmetleri icra etmek olmuştur. Esas itibariyle, sahiplerine ya da kurucularına kâr sağlama amacı gütmeyen kuruluşlar olarak bilinen bu yapılar, yapmış oldukları işlerden kâr elde ederler. Ancak, kurucularına kâr dağıtmazlar. Sağlanan kârı tekrar kurucularının hayrî amaçları ve vakfiyenin misyonu için kullanırlar. Dolayısı ile vakıfların birincil misyonu hayır hizmetleridir. Ayrıca bu işleyişin ortaya çıkardığı çeşitli iktisadi ve finansal faydalar bulunmaktadır[22] Diğer bir ifadeyle toplumun zaman ve koşullara göre değişiklik arz eden asgari geçim ihtiyaçlarını karşılamayı, bu bağlamda kamusal temel hizmetleri ifa eden kurumların iâşe ve idamesini sağlama gayesindedir.[23]

Vakıfların gelirleri vergiler veya kârlardan ziyade üyeler ve bağışçılardan gelen katkılardan gelmektedir. Devletin vakıf ve dernekleri finansal olarak desteklemesi için farklı enstrümanlar bulunmaktadır.[24] Devletin vakıfları desteklemesine ilişkin başka bir

[22] Yalçın, Aydın. Türkiye İktisat Tarihi. Ayyıldız Matbaası, 1979; Bulut & Korkut, 2016, 34-35.
[23] Kudat, Aydın. Para Vakıflarının Para İşletme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme. ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, 7.2, 260.
[24] Weisbrod, Burton A. Guest editor's introduction: The nonprofit mission and its financing. Journal of Policy Analysis and Management, 1998, 17.2: 165-174.

görüşte ise devlet ile vakıf ve derneklerin karşılıklı bağımlı olması ve öyle kalması gerektiği ileri sürülmektedir[25].

Velâyet-i Âmme

Toplum işlerinin yürütülmesini üstlenen şahsın, bütün fertler ve mallar üzerinde sözünün geçerli olmasına, hukuk dilinde âmme velâyeti adı verilir.[26] Bu velâyet devlet başkanının yetki ve kontrolündedir. Diğer bir deyişle en önemli velî devlet başkanıdır. Nitekim Peygamberimiz, "Velisi olmayan kimsenin velisi, sultandır (devlet başkanıdır)", buyurmuştur.[27] Bu hadis ışığında İslam toplumunda kimsenin velisiz olmadığını söylemek mümkündür. Devlet başkanının himayesinde şahsın menfaati gözetilerek toplum menfaatlerinin sağlandığı, şahsın eksiği belirlenerek toplumun eksiğinin tamamlandığı bir velâyet söz konusu olmuştur. Şahsı, velâyetin yetki alanı kabilinde hem tüzel hem özel olarak tanımlamamız mümkün olacaktır. Velî, toplumun menfaati doğrultusunda bireylere velâyet edeceği gibi, kurumların da velâyetinde yetki alanına sahiptir. Yani velâyet-i amme hem kişileri hem de kişilikleri (özel, tüzel) denetler.

Mesela, vakıf kurumunun ödemelerinin karz-ı hasen olarak yapılması ilkesini ifade etmiştik. Ayrıca öz sermayeden, belirlenmiş şartlar dışında ve faizle ödeme yapamayacağını dile getirmiştik. Bu noktada devreye velâyeti amme denetimi girmektedir. Asırlardır vakıf kurumunun muntazam işleyişi ve topluma menfaat misyonundan sapmayışı bu denetim ile mümkün olmuştur. Yeni dünya düzeninde vakıfların işleyişindeki aksaklık ve misyonunu tamamlayamama sorunu velâyet-i amme denetiminin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu ihmal, vakıf kültürümüzün derinden sarsılması faturasını önümüze getirmiştir. Amme velâyetinin ihmalini vakıf kültürümüze olan ağır faturasıyla ifade

[25] Anheier, Helmut K.; Kaldor, Mary; Glasius, Marlies (ed.). Global civil society 2005/6. Sage, 2005.
[26] Seyyid Bey. Hilâfetin Mahiyet-i Şer'iyyesi (trc. Suphi Menteş). Menteş Matbaası, İstanbul, 1969.
[27] Buhâri. el-Câmiu's-sahîh, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987; İbn Mâce. es-Sünen. Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

edebiliriz ancak bir de velâyetin vakıf kültürümüze kazandıklarını ifade etmek gerekir.

Velâyet-i Âmme Denetimi

Arapça'da "hesap etmek, saymak; yeterli olmak" anlamlarındaki hasb (hisâb) kökünden türeyen ihtisâb (sevabını umarak bir işi yapmak, akıllı ve basiretli bir şekilde yönetmek; çirkin bir iş yapanı kınamak, hesaba çekmek) mastarından isim olan hisbe kelimesi, terim olarak emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker prensibi uyarınca[28] gerçekleştirilen genel ahlâkı ve kamu düzenini koruma faaliyetlerini ve özellikle bununla görevli müesseseyi ifade eder.[29]

Hisbe teşkilatı, Allah hakkı, kul hakkı ve ikisine karşı olan haklar olmak üzere üç ana başlıkta faaliyet göstermektedir. Birer örnekle izah edecek olursak misalen; birinci hak ibadetlerin edâsını sağlamak, ikinci hak yol-su-elektrik hizmetlerini sağlamak, üçüncü hak işçi hakları, hayvan hakları gibi konuları içermektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi; hisbe teşkilatı bu noktada hem kişileri hem kişilikleri (özel, tüzel) denetler. Hz. Ömer, Osman ve Ali'nin de bizzat şehir ve pazar denetimlerine çıktıkları, ayrıca bu işler için özel görevliler tayin ettikleri bilinmektedir.[30] Kaynaklarda Hz. Ali'nin pazarda makamı olduğu, o makama giderken elinde kırbaç bulundurduğu rivayetleri yer almaktadır.[31]

Hz. Peygamber pazara gelmekte olan malları şehir dışında kontrol ettirirdi. Ölçüp tartmadan yiyecek içecek maddelerinin satışını kesinlikle yasaklamıştı.[32]

Velâyet-i ammenin denetim organı olan hisbe teşkilatı, iktisadi hükümlerin uygulanmasında, rekabetin düzenlenmesinde, ticari hayatın intizamında, kalite tescili ve fiyat (azamî kâr)

[28] Âl-i İmrân Suresi, 104, 110, 114; Tevbe Suresi, 71, 112; Hac Suresi, 41.
[29] Kallek, Cengiz, 1998, 133.
[30] Kettânî, Abdülhay. et-Terâtîbü'l-idâriyye, II, 43-49.
[31] Taberî, Ebû Câfer. Tehzîbü'l-Âsâr. 1982, IV, 46-47.
[32] Kazıcı, Ziya. Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi. İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği, 1987, 13.

belirlenmesinde, cezai hüküm gerektiren konuların tespiti ve uygulamasında faaliyet göstermiştir.

Velâyet-i Âmme Denetiminin Sağladığı Verimlilik

Velâyet-i amme denetimi modern dünyada kamu denetçiliği kurumuna ilham olmuştur. İlk resmi ombudsman 1809'da İsveç'te Demirbaş Şarl'ın talimatıyla kurulmuştur. Uygulama başarılı olunca da 1809'da İsveç'te anayasal bir kurum haline getirilmiş, Finlandiya 1919, Norveç 1952, Danimarka 1953, Batı Almanya 1957 yılında ombudsmanlık sistemine geçmiştir. Kurumun ortaya çıktığı ülke olan İsveç'te ombudsmanın görevi, insan hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla hükümet üyeleri dışındaki tüm kamu güçlerinin (Yargı ve Ordu dâhil) denetlenmesidir. Hâlihazırda Türkiye de dahil tüm dünyada yaygınlaşmış ve etkin biçimde kullanılmaktadır. Bu kurum yalnızca vakıf denetiminde bulunmamakla beraber vakıfların işleyişinin muntazam devam etmesi noktasında önemli bir role sahiptir.

Tarih sahnesinde hisbe teşkilatının denetim baskısıyla etkin ve verimli çalışmış vakıf kurumu, günümüzde aynı mantıkla doğmuş olan kamu denetçiliği kurumuyla aynı verimliliği sağlayabilmiş değildir. Bu verimsizlik kendi medeniyetimiz adına velâyet-i amme denetiminin özgül ağırlığının ortadan kalkmasından kaynaklanmaktadır.

Bu noktada her halükârda batıdan daha avantajlı olduğumuzu söylemek mümkündür. Batı medeniyetlerinde kâr amacı gütmeyen kurumların etkinlik ve verim hususlarında yeterlilik sağlayamamalarının temel nedeni ilkeli bir organizasyon kurmamalarıdır.

Yoksullukla Mücadele

İhracat yasağı, küçük çocukları koruma ve yetiştirme, fakirlere yardım, posta işleri, sağlık hizmetleri, yol, sokak ve kaldırımların

tamiri ve temizliği gibi kamu görevleri de muhtesipin vazifeleri arasındaydı.[33]

Velâyet-i âmme yoksul kesimin ihtiyaçlarının karşılanması noktasında iş dünyasına teşvik ve tavsiye ile dolaylı olarak dâhil olduğu gibi; kaynaklarda geçen bu ifadeyle doğrudan da yoksullukla mücadele hususunda sürece müdahil olduğu anlaşılmaktadır.

İktisadi Kalkınma

Pazar kontrolü ve denetimi, bünyesinde mücehhez olan hisbe teşkilatının iktisadi hayatın ağırlık merkezi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Muhtesip esnafla halk arasındaki münasebetleri, kanunlar çerçevesinde tanzim çalışırdı. Esnafın en büyük amirlerindendi. Muhtesip, kadı veya divan tarafından tespit edilmiş bulunan fiyatlarını uygulanıp uygulanmadığını kontrol eder, satış mahallerini teftiş ederdi.[34]

Böylesine muntazam bir kontrol mekanizması eşliğinde faaliyetine devam eden ticaret, sistemsel anlamda herhangi bir tıkanıklığa karşı son derece dirençli bir bağışıklık kazanmıştır. Böylece güçlü bir ekonomik model ortaya koyulmuş, toplumun ihtiyaçlarına adil ve yüksek kaliteli cevaplar veren pazarlar oluşmuştur. Buna bağlı olarak iktisadın da doğası gereği kalkınma gerçekleşmiş; denetimler vasıtasıyla da sürekli olarak kendini yenileyen bir düzen oluşmuştur.

Dengeli Paylaşım

Muhtesibin korumak ve kontrol etmekle mükellef olduğu vazifelerini üç grupta toplayabiliriz: Bunlardan birincisi, iktisadi ve içtimai hayatla ilgili olanlar; ikincisi, dini hayatla ilgili olanlar; üçüncüsü ise, adli hayatla ilgili olanlardır.[35]

---

[33] Cin, Halil; Akgündüz, Ahmet. Türk Hukuk Tarihi: Kamu Hukuku. Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1989.
[34] Cin, Halil; Akgündüz, Ahmet, 1989.
[35] Cin, Halil; Akgündüz, Ahmet, 1989.

Bu kaynaktan yola çıkarak dengeli paylaşım hususunun muhtesibin tüm sorumluluk alanlarını kapsayan bir bahis olduğunu söylemek gerekecektir. Özellikle yoksullukla mücadelenin ateşleyicisi konumunda yer alan dengeli paylaşım iktisadi kalkınmanın da itici kuvvetlerinden sayılmaktadır. Hisbe, gelir adaletinin sağlanması, gelir makasının makul ölçüde kalması ve aranın açılmaması noktasında önleyici kurum olmuştur.

Toplumsal Refah

Yoksullukla mücadele, iktisadi kalkınma ve dengeli paylaşım gelişmeleri ve bunların sürekliliğinin sağlanması toplumsal refahın önemli dinamiklerinden olmuştur. Yoksullukla mücadele, sağlanan yararı arttırmakta, iktisadi kalkınma gelir düzeyinde artışa yol açmakta, dengeli paylaşım da toplumda genel bir ahlak boyutunun oluşmasına yol açmaktadır. Tüm bunlara mukabil toplumsal refahın gelişmesi için tüm altyapı hazır hale gelmektedir. Bu faaliyetler ışığında hisbe bir regülasyon kurumu olarak da değerlendirilmektedir. Denetimleri, düzenleyici faaliyetleri, teşvikleri, yaptırımları ve tüm otoritesiyle ortaya koyduğu regülasyonun nihayetinde toplumsal refahı sağlayabilmektedir.

Sonuç

Ferdi ve toplumsal boyutlarıyla, hatta kamu görevi boyutuyla İslâm'da *emr-i bi'l ma'ruf nehy-i ânil-münker* ilkesi vardır. Bu ilke; kamuda huzur ve güvenin temini, düzenin tertibi, ikili ilişkilerde hoşgörüyü, adaletin hâkimiyetini, toplumsal sağduyuyu sağlama noktalarında belirleyici bir işaret olmuştur. Hisbe teşkilatı bu ilkenin idrak ve icrası için görev yapmış, netice itibariyle muvaffakiyeti hem kişilere hem kurumlara yansımıştır. Hisbe, bu vazife muhtevasıyla, muttaki kurumlar, mütedeyyin müteşebbisler, müreffeh tüketiciler inşa etmiştir. Amacı halkı yüksek bir ahlak seviyesine yükseltmek ve toplumu niteliksiz işçilikten, nitelikli dolandırıcılıktan, cebirden, sömürüden korunabileceği şekilde

düzenlemek olan bu teşkilata günümüzde her anda ve birçok alanda hayli ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısı ile İslam toplumlarının tarihlerinde var olan kurumları iyi analiz edip bunu modern dünyada karşılaşılan sorunları çözmek için günümüze adapte etmesi gerekmektedir. Ayrıca bu kurumlar toplumsal yapıyla örtüştükleri için tatbik edilmeleri de kolay olacaktır.

Kaynakça

Akgündüz, Ahmet, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, İstanbul: OSAV Yayınları 1996.

Anheier, Helmut K.; Kaldor, Mary; Glasius, Marlies (ed.). Global civil society 2005/6. Sage, 2005.

Aydın, Davut, et al. Kâr Amacı Gütmeyen Sektör Olarak Vakıflar. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1999.

Buhâri. el-Câmiu's-sahîh, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.

Bulut, Mehmet; Korkut, Cem. A comparison between Ottoman cash waqfs (CWs) and modern interest-free financial institutions. Vakıflar Dergisi 2016, 46: 23-46.

Cin, Halil; Akgündüz, Ahmet. Türk Hukuk Tarihi: Kamu Hukuku. Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1989.

Duran, Ahmet. İslam Hukukunda Sosyal Terbiye ve Kontrol Kurumu Olarak Hisbe Müessesesi. Ekev Akademi Dergisi, 2015, 64: 9-39.

Ergin, Osman Nuri. Mecelle-i Umur-u Belediye. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye 1922.

Ferrâ, Ebu Ya'la Muhammed b. Huseyn. el-Ahkâmu's-Sultâniyye. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 2000.

Gazali. İhya'u ulum'id-din. Huzur Yayınevi, 2008.

İbn Abdilberr. el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb. Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1940.

İbn Mâce. es-Sünen. Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

İbn Manzur. Lisanü'l-Arab, Beyrut: Dâru sâdır 1990, III.

Kallek, Cengiz. Hisbe. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1998, 18: 133-143.

Karaman, Hayrettin. "İslâm'da İçtimâî Terbiye ve Kontrol (İhtisab Müessesesi)", Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, 1972, 11.5, 273-274.

Kardavi, Yusuf. Zekât Fıkhı, Beyrut, 1969.

Kavakcı, Yusuf Ziya. Hisbe Teşkilâtı: Bir İslâm Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi. Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1975.

Kazıcı, Ziya. Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi. İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği, 1987.

Kettânî, Abdülhay. et-Terâtîbü'l-idâriyye, II, 43-49.
el- Kubeysî. Ahkâmu'l Vakffi'ş-Şeriati'l-İslâmiyye. Bağdat 1977, I.
Kudat, Aydın. Para Vakıflarının Para İşletme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme. ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, 7.2: 257-271.
Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed İbn Ahmed. el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'an. Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.
el-Maverdî, Ebu'l Hasen. el-Ahkamu's-Sultaniye. Bedir Yayınevi, İstanbul, 1994.
Seyyid Bey. Hilâfetin Mahiyet-i Şer'iyyesi,(trc. Suphi Menteş). Menteş Matbbası, İstanbul, 1969.
Taberî, Ebû Câfer. Tehzîbü'l-Âsâr. 1982, IV.
Taşköprüzâde, Ahmed. Miftâhu's-saâde ve Misbâhu's-siyâde fî Mevzûâti'l-ulûm. 1968.
Weisbrod, Burton A. Guest editor's introduction: The nonprofit mission and its financing. Journal of Policy Analysis and Management, 1998, 17.2: 165-174.
Yalçın, Aydın. Türkiye İktisat Tarihi. Ayyıldız Matbaası, 1979.
Zambaur, Eduard Ritter von. "Hisbe." İslam Ansiklopedisi 1993, V: 540.
Zebidi. Tacu'l-Arus. Beyrut 1966, VI.

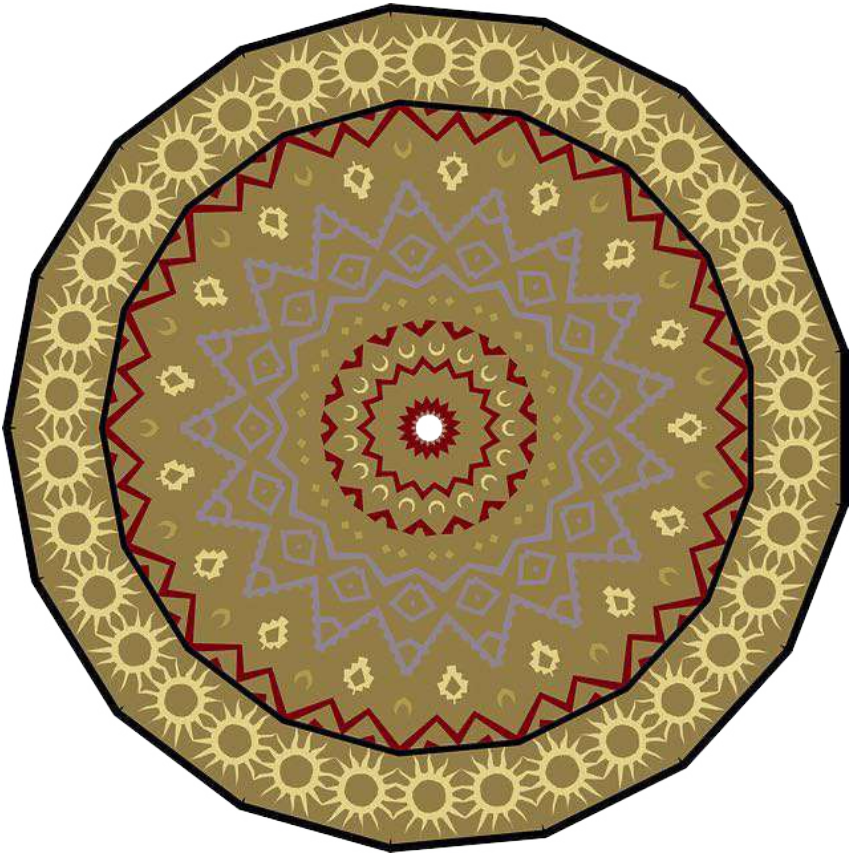

Hz. Muhammed'in Yoksullukla Mücadele Stratejisi

Prof. Dr. Mustafa Özkan
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Giriş

Bu çalışmada Hz. Muhammed'in vakıf üzerinden yoksullukla mücadelesinin mahiyeti üzerinde durulmaktadır. Çalışma bağlamında şu tespitler yapılmaktadır: Bir; İslam Peygamberi, varlıklı olma ve vakfedebilmenin ilk aşaması olan çalışma kültürünü oluşturup yaymaya çalışmıştır. Onun küçük yaşta çobanlık yapması, 10-12 yaşlarında iken ticarî seferlere katılması, yetişkinlik döneminde ulusal/uluslararası ticaretle uğraşması, çok sayıda hayvan beslemesi ve ashabını çalışmaya teşvik etmesi gibi faaliyetleri bu bağlamda değerlendirilebilir. İki; Hz. Muhammed vakıf yoluyla yoksulluğu yenmede, varlıklı/zengin olmayı önemsemiştir. Nitekim kendisi de varlıklı sayılırdı. Bunun göstergesi olarak "onun ulusal/uluslararası ticaretle uğraşması, zengin olan Hz. Hatice ile evlenmesi, ganimetlerin beşte birini alması, çok sayıda hayvan beslemesi, sahabe/kabile reislerinden kendisine gelen hediyeler, yetim ve fakir akrabalarına yardım etmesi, çok sayıda heyet/misafir ağırlaması, evlendiği her hanımına ortalama 400 dirhem mehir vermesi, 11 eş ve çocuklarından müteşekkil kalabalık bir aile geçindirmesi, Suffe Ashabı'na yardım etmesi, köle satın alıp azat etmesi" sayılabilir. Kur'an-ı Kerim'de de Resûlullah'ın varlıklı/zengin olduğunu teyit eder: "Seni fakirken zengin yapmadık mı?" Aynı zamanda Hz. Peygamber'in teşvikleri sonucunda Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman, Sa'd b. Ebî Vakkas gibi ileri gelen sahabîler oldukça zengin idiler. Üç; Allah Resûlü paylaşma/vakfetme kültürünü geliştirmiş ve sürdürmüştür. Onun mallarının bir kısmını fakirlere vakfetmesi ve ayrıca ashabını da bunu yapmaya teşvik

etmesi bu çerçevede değerlendirilebilir. Dört; yoksullukla mücadelenin en etkili yollarından biri olan vakıf anlayışının yaygınlaşması için toplumda "çok çalışma, varlıklı olma ve vakfetme" ahlakının özendirilmesi sağlanmalıdır.

Hz. Muhammed'in yoksullukla mücadele stratejisinin temelde üç aşamadan oluştuğu söylenebilir: Birincisi, sağlıklı bir çalışma alışkanlığı/ahlakı/kültürünü üretmek ve yaymaktır. Hz. Peygamber söz konusu kültürü, bizzat çalışmak sûretiyle oluşturmaya ve yaymaya çalışmıştır. Örneğin o, henüz küçük yaşta iken aile bütçesine katkıda bulunmak amacıyla çobanlık yapmıştır. 10-12 yaşlarında bulunduğu sırada amcasının yanında ticarî seferlere katılmıştır.[1] Gençlik dönemi ve sonrasında ise ulusal ve uluslararası ticaret yaparak çalışmaya üretmeye devam etmiştir.

İslam Peygamber'i sadece çalışmakla kalmamış; aynı zamanda etrafındaki insanları da çalışıp üretmeye teşvik etmiştir: Onun aşağıdaki sözleri bu bağlamda değerlendirilebilir:

"Veren el, alan elden daha hayırlıdır/üstündür."[2]

"Doğru sözlü ve güvenilir tüccar ahirette peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraber olacaktır."[3]

"En temiz kazanç, kişinin kendi elinin emeği ile kazandığı, bir de dürüstçe yapılan ticarettir".[4]

---

[1] Muhammed İbn Sa'd. Tabakâû'l-Kübrâ I-VIII, Beyrut, 1985, I, 120; Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin Mes'ûdî. Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher, I-IV, Beyrut, 2005, II, 252; İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr. el-Kâmil fi't-Târih, I-X, çev. Heyet, İstanbul, 2008, II, 26; Ebû'l-Fidâ İsmâil Ibn Kesîr. el-Bidâye ve'n-Nihâye, I-II, Beyrut, 2004, I, 333; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî. Siyeru A'lâmi'n Nübelâ, I-III, Beyrut, 2004, I, 23.

[2] Buhârî. el-Câmiu's- Sahîh, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, Nafakât/2; Tirmizî. Sünen, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, Zekât/38.

[3] Tirmizî, Buyû/4.

[4] Ahmet b. Hanbel, Müsned, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, IV, 141.

"Allah'ım acizlikten, tembellikten, korkaklıktan ve ihtiyarlıktan sana sığınırım."[5]

"Hiçbir kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir lokma yememiştir. Allah'ın peygamberi Dâvud da kendi elinin emeğini yerdi."[6]

"Bir adam Allah'ın rızasını umarak ailesinin geçimini sağlarsa, harcadıkları o insan için bir sadaka olur."[7]

Yoksullukla Mücadele Aşamaları

Hz. Peygamber çalışma alışkanlığını/kültürünü yaymak için, çalışan arkadaşlarını örnek göstermiş ve yeri geldiğinde onları takdir etmiştir. Belirtildiğine göre Allah Resûlü, Sa'd b. Muaz'la karşılaşmış ve tokalaşmıştır. Bu sırada Sa'd'ın ellerinin nasır bağladığını fark etmiştir. Hz. Peygamber Sa'd'a bunun nedenini sormuştur. Sa'd da "Ailemin geçimini sağlamak için kazma ve kürek kullanıyorum." demiştir. Bunun üzerine Hz. Muhammed onun elini öpmüş ve "İşte bu el, yüce Allah'ın sevdiği eldir." şeklindeki ifadeyi kullanmıştır.

Her dönemde olduğu gibi Hz. Peygamber'in yaşadığı toplumda da yoksul insanlar mevcuttu. Ancak Hz. Muhammed yoksulluğu ortadan kaldırmak ya da azaltmak için işsiz insanlara iş bulmaya çalışmıştır. Örneğin bir gün Ensar (Medineli Müslümanlar) 'dan birisi Hz. Muhammed'e gelerek yoksul/fakir olduğunu şikâyet etmiştir. Hz. Peygamber ise ona, elindeki parayla bir balta satın alıp vadiye gidip odun kesmesini ve kestiği odunları satmasını söylemiştir. Söylenilen yapan bu adam, iş sahibi olmuş ve böylece yoksulluktan kurtulmuştur.

Kısacası Hz. Peygamber yoksulluğu yenmede tüketim ekonomisi/kültürünü değil de çalışıp kazanma/üretme anlayışını geliştirme ve yayma stratejini uygulamıştır diyebiliriz.

---

[5] Buhârî, Deavât/38.
[6] Buhârî, Buyû/15.
[7] Buhârî, İman/41.

Resûlullah'ın yoksullukla mücadelesinin ikinci aşaması, Müslümanları helalinden varlık sahibi/zengin kılmaktı. Nitekim kendisi de kıtlık, Boykot ve hicretin ilk yılları dışında varlıklı bir hayat sürdürmüştür. Kısacası Hz. Peygamber zengin bir insan idi. Bunun göstergeleri ise onun ulusal/uluslararası ticaretle uğraşması, çok zengin olan Hz. Hatice ile evlenmesi, kabile-devlet başkanlarından gelen hediyeler, sahip olduğu hayvanlar, evlendiği her hanıma mehir olarak 40 dirhem vermesi, sayıları 10-11 civarında bulunan eş ve bunların çocuklarından oluşan kalabalık bir aileyi geçindirmesi, çok sayıda köleyi satın alıp hürriyetine kavuşturması, Suffe Ashabı'na yardım etmesi, fakir olan akrabalarına yardımda bulunması, evinde çok sayıda misafir/heyet ağırlaması, ganimetlerin beşte birine sahip olmasıdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim de Hz. Peygamber'in zengin olduğuna dikkat çekmektedir: "Seni fakirken zengin yapmadık mı?" (Duhâ 93/8)

Hz. Peygamber arkadaşlarını da varlıklı olmaya teşvik etmiştir. Bu teşviklerin sonucunda Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam gibi ileri gelen ve aynı zamanda cennetle müjdelenen sahabîler son derece zengindiler. Öyle ki, Hz. Osman sahip olduğu devasa servetiyle, 30 bin kişiden oluşan ordunun yarısını donatabiliyor, yoksullara sürekli yardım edebiliyordu.

Hadisler ve Yoksullukla Mücadele

Ayrıca şu hadisler de belirtildiği gibi Allah Resulü meşru varlığı/zenginliği teşvik etmekte, fakirlikten ise sakındırmaktadır:

"Veren el, alan elden daha hayırlıdır/üstündür."[8]

"(Beden, bilgi, makam, ahlak, para… bakımından) kuvvetli mümin, zayıf müminden daha hayırlı ve sevimlidir."[9]

[8] Buhârî, Nafakât/2; Tirmizî, Zekât/38.
[9] İbn Mâce, Sünen, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, Mukaddime/10.

"Doğru sözlü ve güvenilir tüccar ahirette peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraber olacaktır."[10]

"Takva sahibi bir Müslüman için zenginliğin hiçbir mahsuru/sakıncası yoktur."[11]

"Fakirlik fitnesinin şerrinden Allah'a sığınırım."[12]

"Servet, bir müslüman için ne iyi arkadaştır. Yeter ki o, servetinden fakire, yetime ve yolcuya versin."[13]

"… Varisleri zengin bırakman, onları muhtaç ve insanlara el açar durumda bırakmandan daha iyidir."[14]

"Fakirlikten, kıtlıktan, zilletten, zulüm yapmaktan ve zulme uğramaktan Allah'a sığınırım."[15]

"Allah'ım… Bizlere borcumuzu ödemeyi nasip et! Ve bizi fakirlikten zengin kıl."[16]

Hz. Peygamber bir seferinde "Allah'ım fakirlikten ve küfürden sana sığınırım." şeklinde dua edince bir adam "Ey Allah'ın Resûlü! Fakirlikle küfrü denk mi sayıyorsun?" diye sormuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Evet." cevabını vermiştir.[17]

"Yedi engelleyici şeyden önce iyi işler yapmakta acele ediniz: Bunlardan biri unutturan fakirliktir…"[18]

---

10 Tirmizî, Buyû/4.
11 İbn Mâce, Ticaret/1.
12 Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'âs, Sünen, I-V, İstanbul 1992, Edeb/101; Nesâî, Sünenü'n-Nesâî, İstanbul, 1992, İstiâze/14.
13 Ahmet b. Hanbel, 1992, III, 21.
14 Buhârî, Cenâiz/37.
15 Ahmet b. Hanbel, 1992, II, 540.
16 Müslim, Sahîh-i Müslîm, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, Zikr, 61.
17 Nesâî, İstiâze/29.
18 Tirmizî, Zühd/3.

"Ümmü Süleym Hz. Peygambere "Ya Resûlullah! Hizmetçiniz Enes; onun için Allah'a bir dua etseniz…" şeklinde bir istekte bulundu. Bu istek üzerine Allah Resûlü "Allah'ım, Enes'in malını ve çocuklarını çoğalt. Ve ona verdiklerini bereketlendir/çoğalt."[19] diye dua buyurdu.

Buradan anlıyoruz ki fakirliği ve fakiri öven hadisler mevzudur. Fakirleri öven ve Hz. Peygamber'in fakir olduğuna işaret eden sahih hadisler ise Mekke döneminin boykot yıllarıyla ilgilidir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in örnekliğinde de anlaşıldığı gibi Müslüman çok çalışıp helalinde varlıklı olacak ki başkasına bağımlı hale gelmesin, yoksullara yardım etsin ve hayatın her alanında belirleyici olabilsin.

Kısacası Allah Resûlü'nün varlıklı olmayla ilgili fiilî durumu, sözleri ve yakın arkadaşlarının maddî durumları, Hz. Muhammed'in yoksulluğu yenmede varlıklı/zengin olmayı bir yöntem olarak benimseyip uyguladığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

İslam Peygamberi'nin yoksulluğu yenme stratejisinin üçüncü aşamasında ise varlığı yoksullarla paylaşma ahlakı, tasadduk etme ve vakfetme kültürü gelmektedir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber çok varlıklı idi. Ancak o, varlık içinde fakirler gibi yaşamayı tercih etmiş; sahip olduğu serveti yetim, fakir, dul ve kısacası yoksullara dağıtmış, aslında bir anlamda vakıf kurumunun temellerini atmıştır. Hz. Muhammed'i örnek alan sahabîler de zenginliklerini fakirlerle paylaşmışlardır. Ayrıca Resûlullah, şu sözleriyle de vakfetmeyi-paylaşmayı teşvik etmiştir:

"Veren el, alan elden daha hayırlıdır/üstündür."[20]

"Ancak iki kişiye gıpta edilir: Bunlardan birisi Allah'ın kendisine Kur'ân ihsan ettiği ve gece-gündüz onunla meşgul olan kişi. Diğeri

[19] Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 141.
[20] Buhârî, Nafakât/2; Tirmizî, Zekât/38.

de Allah'ın kendisine verdiği malı gece-gündüz demeden fakirlere veren kimsedir."[21]

"Servet, bir müslüman için ne iyi arkadaştır. Yeter ki o, servetinden fakire, yetime ve yolcuya versin."[22]

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Allah Resulü, Kur'an'ın çalışma, kazanma ve tüketim ahlakını esas alarak hayatı boyunca çalışmış, helalinden çok varlıklı olmuş, varlığını yoksullarla paylaşmış; bu kültürü kendi toplumunda da yaygınlaştırmak suretiyle yoksullukla mücadele etmiştir. Ayrıca bu mücadelesinde başarılı olmuştur.

Biz Müslümanlar da yoksulluktan kurtulmak ya da yoksulluğu azaltmak istiyorsak; çalışma, varlık/zenginlik ve varlığı tüketme anlayışımızı/kültürümüzü tekrar gözden geçirmek durumundayız. Pratikte Müslümanların yapması gereken ise tembellik/asalaklık yerine çok çalışıp üretme, fakirlik yerine helalinden varlıklı olma, gayr-ı ahlâki bir şekilde tüketme yerine onu yoksullarla paylaşma kültürünü benimseme ve bu kültürü eğitim-öğretim, yazılı ve sözlü medya yoluyla yaygınlaştırmaktır. Kısaca İslam, Hz. Peygamber ve Müslüman fakirlikle yan yana gelemez/getirilemez. Günümüzde genel olarak dünyanın özel de ise Müslüman ülkelerin yaşadıkları yoksulluk, İslam dışı din anlayışımız ve sömürü/adaletsizliği esas alan iktisadî sistemlerin/uygulamaların bir sonucudur.

[21] Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân/20.
[22] Ahmet b. Hanbel, 1992, III, 21.

Kaynakça

Ahmet b. Hanbel, Müsned, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, II-III-IV.

Buhârî. el-Câmiu's- Sahîh, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî. Siyeru A'lâmi'n Nübelâ, I-III, Beyrut, 2004, I.

Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'âs, Sünen, I-V, İstanbul 1992.

Ebû'l-Fidâ İsmâil Ibn Kesîr. el-Bidâye ve'n-Nihâye, I-II, Beyrut, 2004, I.

Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin Mes'ûdî. Murûcu'z- Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher, I-IV, Beyrut, 2005, II.

İbn Mâce, Sünen, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992,

İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr. el-Kâmil fi't-Târih, I-X, çev. Heyet, İstanbul, 2008, II.

Muhammed İbn Sa'd. Tabakâü'l-Kübrâ I-VIII, Beyrut, 1985, I.

Müslim, Sahîh-i Müslîm, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Nesâî, Sünenü'n-Nesâî, İstanbul, 1992.

Tirmizî. Sünen, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

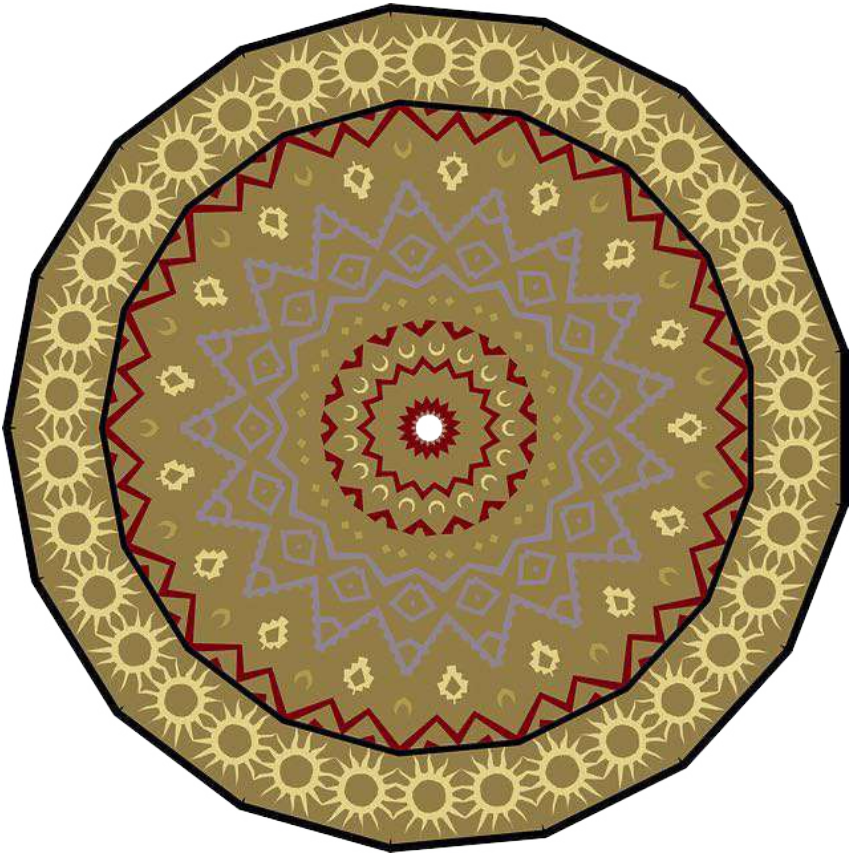

Yoksullukla Mücadelede Şirketleşmenin Yeri ve Önemi

Dr. Aydın Kudat
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Nurgül Yel
Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi

Giriş ve Kavramlar

Bu bölümde yoksulluk ile mücadele bağlamında *şirketleşmeyi* ele alınacaktır. İslam iktisadının ruhuna uygun düşen iştirak ve şirket ameliyesinin, zaman ve zemine göre insanların toplumsal onuruna yaraşır bir hayatı temininde bir model olduğu açıktır. Vakıf ameliyesi de bir iştirak örneğidir. Bir şirketleşme örneği olan vakıf sistemi, sermaye birlikteliği ile emek birlikteliğini hedefleyerek İslam iktisadı ruhuna uygun bir biçimde kültürümüzde tecessüm etmiştir. Şirket Arapça bir kelime olan iştirak kavramı şe-re-ke kelimesinden gelmektedir. İştirak ise katılım ve karışım demektir. Her bir şirket aynı zamanda iştiraktir. Ancak her iştirak bir şirket olmayabilir. İştirak ve katılım İslam'da bereketin timsali olarak kabul edilen cemaatin bir diğer ifadesidir. Allah'ın yardım ve bereket eli cemaat üzerindedir. Bu anlayış İslam iktisadının temel referanslarından biridir.

İslam iktisadında şirketleşme toplumsal yardımlaşma ve dayanışma rolünü yüklenir. Karaborsacılık, stoklama, manipülasyon gibi bunu engelleyen her türlü iş ve davranışı ise yasaklar. Ekonomide en çok problemlerin çıktığı, yoksulluğa neden olan noktalar ribâ, aldanma ve belirsizliktir. İslam iktisadına uygun olan şirketleşmenin hedefinde de bu uygulanması mübah olan işlemler çerçevesinde hareket etmek ve yasaklanmış amellerden ise kaçınmak vardır.

Sınırlı imkânlarıyla tek başına bütün ihtiyaç ve isteklerini karşılamaktan aciz olan insanoğlu, fıtratı gereği ancak başkalarıyla teşrik-i mesai etmek suretiyle yaşayabilmektedir. Bu durum insanoğlunun bir gerçeğidir. Bu gerçekten hareketle insanoğlu, daha fazla imkân elde etmek üzere fırsatları ve muhtemel riskleri paylaşmak için kadim tarihten beri farklı biçimlerde ortaklaşa hareket etmiş ve ortaklıklar kurmuştur. Toplumların kalkınmasında iktisadi gelişmelerin etkisinde bu ortak hareket etmenin rolü inkâr edilemez. Bu noktada iktisadi kalkınmanın muharrik unsurlarından biri de şirketler olmuştur.

Genel manasıyla şirketin varlığı insanoğlunun varlığıyla söz konusu olan kadim bir ameliyedir. İnsanların toplum halinde yaşamalarının zaruri bir sonucu olarak bu ortaklığın oluşturulmasıyla beraber birtakım sorumluluklar meydana gelmiştir. Günümüzde ticari anlamda sermaye şirketlerindeki hissedarların hak, yetki ve borçları noktasında bu sorumluluk daha da karmaşık hale gelmiştir. Söz konusu sorumluluklara riayet etmek suretiyle kurulan şirketler, fert ve toplum hayatını daha kolay ve yaşanabilir bir ortam kılması açısından vazgeçilmez bir fonksiyona sahiptir. Bu manada şirket, tarihin her döneminde ve dünyanın her coğrafyasında insanlar için en önemli geçim yollarından biri olmuştur. Bu hususta ortakların ilişkilerini düzenleme noktasında ihtiyaçlarını karşılayacak oranda tarihi ve tecrübî veriler bulunmaktadır.

Bugün çağdaş insan, mantığı inancın önüne koymaktadır. Oysa ilimlerin temelinde inanç bulunmaktadır. 18. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde önceki asırlardan farklı olarak akla verilen kıymet artmış ve akli deneycilik esas kabul edilmiştir. Aklın önemi sosyal yaşamın, yasaların, devletin, toplumun, dinlerin ve yeni eğitim sistemlerinin teşekkülünde de artmıştır. 19. yüzyılın eğilimi ise tabiatın akıl ve dine egemenliği noktasında olmuştur. Pozitivizmin yaygınlık kazandığı bu dönemde tabiat ötesi denen her ne varsa gerçek dışı kabul edilmiş, dolayısıyla din ve vahiy de tabiat ötesi esaslara dayanmaları itibariyle birer aldatmaca olarak

görülmüştür. Aydınlanma Çağı'ndan beri dinlerin uzaklaştırıldığı alanı ideolojiler doldurmuştur.[1]

Din kelimesinin birçok anlamı vardır ve bu anlamların içerisinde ekonomi de mevcuttur.[2] Her bir dinin iktisadı vardır. Her bir iktisadı teorinin de bir dini dayanağı vardır. Din faktörü sadece inanç sistemi oluşturmakla kalmaz inanç sistemiyle birlikte sosyal, siyasi, iktisadi ve hukuki sistemleri de oluşturur. Kapitalizmin ve emperyalizmin de dinlerden beslendiği gerçeği inkâr edilmemektedir. Bugünkü Batılı iktisat ilminin temellerinde İbranî-Hristiyan kültürü olduğu Batılı iktisat kitaplarında da belirtilmiştir.[3] Arapçada din kavramını incelediğimizde d,*y*,*n* harflerinden meydana geldiğini görmekteyiz. Deyn ise Arapça'da borç anlamına gelmektedir. İslam semavî bir din olarak ahiret inancını olduğu kadar ekonomik ve sosyal yaşamı da kapsamaktadır. İslam iktisadı da bu doğrultuda ibadet ruhu ile hareket etmektedir. Örneğin İslam dininde zekât verilmesi istenir ve zekât vermek için ise zengin olmak gerekir. İslam iktisadı bu anlamda bir sorumluluktur.[4] Hz. Peygamber tarafından verilen bir emirdir. Bu sebeple insanoğlu, müminler, yaptığı işlere Allah'ın nasıl baktığına dikkat etmelidir. Bir işi yaparken "Allah bu işe ne der?" sorusu müminlerin hareket noktası olmalıdır.

Kapitalizm ve sosyalizm materyalist bir dünya görüşüne sahiptir. Bu yüzden ele aldıkları insan tipi maddi temellere dayanarak davranışlarını düzenleyen bir iktisadi adamdır (*homo economicus*).[5] Batı kökenli iktisat teorilerinde değerler ve ahlak, bilimsel olarak ölçülememektedir. Batılı iktisatçıların *homo economicus* kavramını kullanmasının arkasında Batı toplumlarında egemen olan bireyci anlayış yatmaktadır. Geleneksel iktisatta

[1] Tabakoğlu, Ahmet. İslam İktisadına Giriş, Dergâh Yayınları, İstanbul. 2016, 42.
[2] Aydın, Mehmet Akif. Deyn, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1994, IX, 266-268.
[3] Tabakoğlu, 2016, 41.
[4] Zaim, Sabahattin. "İktisadi faaliyetlerde İslami davranış tarzı". İslam Tetkikleri Dergisi, 1978, 7, 227.
[5] Kutval, Yunus. "İslam İktisadi Düşünce, Ticaret ve Finansman Yöntemlerinin Tarihsel Gelişimi." Medeniyet ve Toplum Dergisi, 2017, 1.2, 8-9

kullanılan homo economicus varsayımı, bazı teorilerin kolayca test edilebilmesini ve başarılı matematiksel modellerin ortaya konulmasını sağlamış olsa da iktisadi olayları izah ederken bu kavramı bireyi tanımlamak için kullanmak insan davranışlarını ifade etmekte isabetli ve iyi bir yol olmamaktadır.[6]

İslam İktisadı ve Temel İlkeleri

İslam iktisadı muhtevasında üç ilke barındırır: Barış, güven ve teslimiyet. İslam'ın kelime anlamı da zaten barış demektir. İslam iktisadı bu sebeple barış için araç olmalıdır. İslam iktisadında aynı zamanda güven vardır. Hz. Peygamber'in Müslüman tanımında yaptığı gibi Müslüman elinden zarar görülmeyen kimsedir. Müslüman güvenilirdir. Yine İslam iktisadının bir anlamında da teslimiyet vardır. Allah'a peygambere ve düzene uymak İslam iktisadında esastır. İslam iktisadı kapitalist sisteme ahlaki bir kılıf bulmak[7] değildir. İslam iktisadının ahlaki boyutu olduğu gibi kendine özgü ilkeleri ve nitelikleri vardır. Örneğin, İslam iktisadında sınırsız bir tüketim amaçlanmamaktadır. Her ne kadar tüketim arzusu İslam iktisadında anlayışla karşılansa da diğer insanların gereksinimlerine de duyarlı olunması ve bunun için Müslümanların dikkatli davranması beklenmektedir. Ayrıca bu sınırlamaların devlet gibi üst kurumların zorlaması ile değil kendiliğinden ortaya çıkması arzu edilir. Nitekim İslam iktisat tarihine baktığımızda vakıf kurumunun yaygınlığı bu durumun somut bir örneğini teşkil etmektedir.[8] Bu nedenle İslam iktisadının sabiteleri gerçek hayatla uyumludur. İslam iktisadı, insanı İslami prensiplerle, Allah'ın emir, nehy ve nasihatleriyle eğittikten sonra iktisadi hayatta serbest bırakır. Ayette buyurulduğu üzere "Dünyayı sizin için yarattım, dilediğiniz gibi istifade edin." Yani İslam iktisadı, ideal ve fıtrata uygun bir insan tipi ortaya çıkarmış olur.[9]

---

[6] Dilek, Serkan; Küçük, Orhan; Özdirek, Recep. "Homo Economicus mu? İslami İnsan mı?." Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2017, 3.4, 637

[7] Köfteoğlu, Fehmi. "Kapitalist Sisteme Ahlaki Kılıf: İslam Ekonomisi." İktisat Dergisi, 1994, 30.350, 26.

[8] Çizakça, Murat. "Müslümanların Bir İslami Ekonomiye İhtiyaçları Var." İktisat Dergisi, 1994, 30.350, 56.

[9] Zaim, Sabahattin, 1978, 228.

İslam iktisadının kaynakları Kur'an-ı Kerim, Sünnet, icma, kıyas, *mesalih-i mürsele* (kamu yararı), *sedd-i zerai* (önleyici tedbirler) ve *istishab*dır (serbest alan). Bu nedenle İslam iktisadı sadece fıkhi bir yaklaşımın hâkim olduğu bir alan değildir. İslam iktisadı ayrıca mülkiyet, alışveriş, vergi, sadaka, vakıf, mali cezalar gibi konularda bir dizi ekonomik düzenleme getirmiştir.

Kur'an-ı Kerim ve Sünnet insanlık ve özellikle Müslümanlar için önemli olan sabiteleri ortaya koymaktadır.[10] Örnek olarak alışverişin helal; ribânın ise haram kılınışı, yine değiş tokuşta rızanın temel olması bu sabiteler arasında gösterilebilir. Bunun yaninda İslam iktisadının büyük bir bölümü tarih ve kültür ile teşekkül etmiştir. Tedvin dönemi hicretin ikinci ve üçüncü asırlarında iktisadi ve ticari alanla ilgili hummalı çalışmalar yapılmıştır. Ancak o gün ki şartlar, ekonomik ihtiyaçlar bugün ki gibi olmadığı için İslam iktisadı ile ilgili veriler fıkıh birikimi içinde dağınık halde görülmektedir. İslam iktisadı ile ilgili olan bölümlerde akit teorileri, *Kitabu'l-Buyû, Kitab-I Şerike, Borçlar Hukuku, Şirketler Hukuku, Ahkâmü's-Sultaniye* ve *Kitabu's-Siyer* gibi kaynaklar yer alır.[11]

İslam İktisadının Yoksullukla Mücadelede Önemi

Tarihte olduğu gibi günümüzde de birçok temel sorunun altında ekonomi yatmaktadır. Bu ekonomik anlaşmazlıkların nedeni ise rekabettir. İslam iktisadının anlayışı barışa dayalı olduğu için diğer ekonomilerin taşıdığı sömürü anlayışını barındırmaz. İslam iktisat sistemi adalete dayalıdır ve gelişime imkân verir. Mecellenin ilk yüz maddesinden biri aynı zamanda İslam iktisadının temel dinamiklerinden birini oluşturmaktadır. Bu ülke "Zarar görmek de zarar vermek de yoktur"[12] şeklinde özetlenebilir.

[10] Karadağı, A. Muhyiddin. İslam İktisadına Giriş (çev. Abdullah Kahraman), İstanbul: İktisat Yayınları, 2018, 58-65

[11] Karaman, Hayreddin. Fıkıh. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1996, XIII: 22-27.

[12] Tabakoğlu, Ahmet. Bir İlim Olarak İslam İktisadı. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2010, 16.1, 22.

İslam iktisadında İlahi mülahaza mevcuttur. Allah'ın Kur'an-ı Kerim'deki sıfatlarından birisi Samed olarak geçmektedir. Samed, "ihtiyaçların giderilmesi için kendisine başvurulan kimse" demektir. Kur'an'da İhlas suresinde Allah'ın birliği ilkesinin anlatılması sırasında O'nun yaratılmıştık özelliği taşımayıp herkesin sığınacağı yegâne varlık olduğu ifade edilirken bu sıfat kullanılmaktadır.[13] Bu, her şeyin yüce Allah'a muhtaç olması durumudur. Bu durumda her haliyle yüce Allah'a muhtaç olan insanın ilahi mülahazayı bırakmaması kast edilmektedir.

Bunun yanında üretirken, tüketirken değiş-tokuş yaparken vb. diğer faaliyetlerde ise *müstağni*lik (elinde olanla yetinmek) vardır. Müstağnilik aşırı devletçilikte ve aşırı ferdiyetçilikte ise bulunmaz. Buna karşılık İslam iktisadı toplumsaldır ve adalet ile ahlakı merkeze alır. Toplumun refahını önceler. Yardımlaşma ve başkalarını düşünmeyi teşvik eder.[14] Müstağniliğin zıddı ise "*fakr*" olarak bilinmektedir. Fakir kavramı Ku'ran-ı Kerim'de çoğulu fukara ile birlikte on iki yerde geçmektedir. Bu kavramın zamanla muhtevası değişmiş; fakir şekline dönüşerek maddi yoksulluk, mahrumiyet anlamlarını almıştır. Kur'an-ı Kerim'de ve Sünnet'te ise fakr kavramı bu anlamda kullanılmamıştır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan fakirlik ile ilgili kelimeler maddi ve manevi anlamda duyulan ihtiyaç için kullanılmıştır. Manevi anlamda tüm insanlar Allah'a muhtaçtır ve zengin olan yalnız Allah'tır. Bu anlamda fakr kavramının insanın temel özelliklerinden biri olduğu hususunda görüş birliği mevcuttur.[15] Bunun yanında zenginlik kavramı İslam'da yerilmemiş, fakirlik ile de övünülmemiştir. Fakirlik sabredilmesi gereken bir imtihan, zenginlik ise şükür edilmesi gereken bir nimet olarak telakki edilmiştir. Hz. Peygamber'in dualarında Allah'tan sığınma talep ettiği şeylerden birinin de fakirlik olduğunu belirtmek gerekir. Bu bağlamda İslam iktisadının düzelteceği konulardan birisi fakr

[13] Topaloğlu, Bekir. Samed. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2009, XXXVI, 68
[14] Ersoy, Arif. "İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fıtri İktisat ve İktisadi Yapısı." İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi, 2015, 1.1, 39
[15] Sancaklı, Saffet. Fakirlik ve zenginlikle ilgili hadisler üzerine bir deneme. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001, 5.1, 332

kavramıdır. Bu nedenle kavramların doğru bilinmesi oldukça önem arz etmektedir.

Yoksulluk, İslam'ın çözmek istediği toplumsal bir problemdir. Hatta İslam dini teorik ve pratik açıdan insanların acı çektiği yoksulluğu yok etmek için gönderilmiştir demek hata olmayacaktır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de ekonomi ile ilgili işaretlerde bulunan çok sayıda ayet bulunmaktadır ve bu ayetler ekonominin ilgilendiği konularda da kurallar koymaktadır.[16] İslam; israf yasağı, ribâ yasağı, zekât, infak gibi politikalarla sosyal adaleti ve adil gelir dağılımını hedefleyen bir iktisadi sistem oluşturmuştur. Bunun yanında bu sistem çok kati olmayıp çağın gerekliklerine göre revize edilme imkânı olan esnek bir yapıya sahiptir *"Size din olarak İslam'ı beğendim. Kim açlıktan daralır, günaha istekle yönelmeden bunlardan yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Çünkü Allah bağışlayan, merhamet edendir."*[17]

Kapitalist bakış açısı ekonomik problemlerin kaynağına materyalist bir şekilde yaklaştığından problemlerin nedenini insani ihtiyaçların sonsuz olmasına ve buna karşılık eldeki kaynakların kıt olmasına bağlamaktadır.[18] Hâlbuki İslam iktisadı Allah'ın yeryüzünde yarattığı kaynakların insanlık için yeterli olduğuna inanır. *"O, dört gün içinde (dört evrede), yeryüzünde yükselen sabit dağlar yarattı, orada bolluk ve bereket meydana getirdi ve orada rızık arayanların ihtiyaçlarına uygun olarak rızıklar takdir etti."*[19]

İnsanoğlunun günümüzde yaşadığı ekonomik problemlerin ortaya çıkışı üretimin az, dağıtımın kötü ve tüketimin fazla oluşundan kaynaklanmaktadır. İslam iktisadı bize doğal üretim kaynaklarını ve bu doğal üretim kaynaklarından elverişli şekilde meşru yollar ile yararlanmayı göstermektedir.[20] Oysa dünya üzerindeki kaynaklar

[16] Karadağı, A. Muhyiddin, 2018 59-66.
[17] Maide Suresi, 3.
[18] Tabakoğlu, Ahmet. İslam ve Ekonomik Hayat, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987, 43-44.
[19] Fussilet Suresi, 10.
[20] Karadağı, A. Muhyiddin, 2018, 199-231.

bütün insanlara yetecek miktardadır. Fakat herkes bu kaynaklardan aynı oranda istifade edememektedir. Bütün sistemler bu noktadaki dengesizliği azaltmak için bir çaba içinde olduğunu söyler ancak İslam bu dengesizliği adalet ve ahlaki olarak düzenlemeye çalışır. İslam iktisadında insanın ekonomik davranışları, yoğun bir meta-ekonomik baskı altında zekât ve infak kurumları ile belli mecralara kanalize edilmektedir.[21] Zekât İslam'ın şartlarından biridir ve dağıtımı yeniden yapma amacı taşıyan iktisadi ve sosyal yönü olan bir ibadettir. Ayrıca infak türleri içinde de vakıf müesseseleri yer almaktadır. *Aslı baki, menfaati sürekli* olan bir müessese olan vakıf çok çeşitli alanlarda toplumsal ihtiyaçları karşılamaktadır.

İslam iktisadı dogmatik ve monoton değildir. Yeni yaklaşımlar için açık kapı bırakır. Fakat genel olarak insanlara bir çerçeve çizer.[22] Bu çerçeveyi İslam'ın sabiteleri, ahlaki boyutu ve "zarar görmek de yok zarar vermek de" anlayışı oluşturmaktadır. Doğrular bilinmeden doğruları yaşamak mümkün olmadığı gibi İslam iktisadında da doğrular bilinmeden bu sistemi pratiğe dökmek mümkün olmamaktadır. Bu noktada İslam iktisadının temel dayanakları tecrübe ve bilgidir. Bunlar da iktisat tarihçilerinin ilgilendiği alanlardır. Örneğin sadece Osmanlı Devleti'nin İslam iktisadındaki tecrübelerini keşfedip gün yüzüne çıkardığımız takdirde dahi günümüzün en temel problemlerinden birisi olan gelir dağılımı adaletsizliğini önlemek için mikro kalkınmada kullanılabilecek yeterli model ve politikalar görebiliriz. Bu yüzden disiplinlerarası çalışmalar gereklidir. Özellikle tarihsel uygulamaların analizinde ilahiyatçılar tek başına bu konuda sonuç elde edemeyeceği için iktisat tarihçileri ile beraber çalıştıklarında önemli sonuçlar ortaya çıkacaktır.

[21] Zaim, Sabahattin, 1978, 227
[22] Tabakoğlu, Ahmet, 2010, 13.

İslam İktisadı Bağlamında Şirket

Şirket, Arapça bir kelime olan iştirak kavram şe-re-ke kelimesinden gelmektedir. İştirak katılım ve karışım demektir. Her bir şirket aynı zamanda iştiraktir ancak her iştirak bir şirket olmayabilir. Şirket öncelikle yardımlaşma ve dayanışma ruhunu kazandırmaktadır. Bu sebeple şirketi İslam iktisadı bağlamında okumak da mümkündür. İslam iktisadı toplumsal bir hüviyete sahiptir, emeği merkeze alır ve paylaşımı önemser; yani ferdi özelliğe sahip değildir.[23] İslam iktisadının ruhunda da teavün (yardımlaşma ve dayanışma) vardır. Kur'an'ı Kerim'de yardımlaşmayı tavsiye eden birçok ayet-i kerime bulunmaktadır. Dolayısı ile şirket, İslam iktisadı ruhuna uygun bir ameliyedir. Şirket, paylaşmak, teavün, yardımlaşmak ve sosyalleşmektir. Müslümanların asırlarca tarihi tecrübelerinde var olan ancak günümüzde uzaklaştığı kurumlardan biri şirket kurumunun verdiği ortaklık ruhudur. İktisadi sistem giderek finansallaşırken bu üzerinde durulması gereken bir husustur.

Çağdaş İslam iktisatçıları çevreyi, doğayı ayrı bir şirket türü olarak değerlendirmektedirler. İbaha kavramı fıkıh usulünde mükellefin yapıp yapmamakta şer'an serbest bırakıldığı fiilleri ifade etmek için kullanılmaktadır.[24] Bu bakımdan şirket-i ibaha aslında bir tabiattır. Bu kelime mubah kelimesinden gelmektedir ve mubah olan her şey bir şirket türüdür. Bu şirkette bir sözleşme söz konusu değildir; yani fıtrîdir, tabiidir. Hepimiz yaşadığımız doğanın bir ortağı olarak değerlendirilebiliriz. Hava, çevre, mülkiyete geçmemiş kaynaklar, tabiat ortak kullanım mallarımızdır. Fakat şirket-i ibahadan istifade ederken başkalarının hakkını ihlal etmeme ve zarar vermeme mecburiyeti vardır. Örneğin havadan istifade ederken başkalarının da bu hakkını sigara içerek ihlal etmemek gerekir. Şirket-i ibaha ile sürdürülebilir kalkınma da birbiriyle ilişkilidir.

[23] Tabakoğlu, Ahmet, 2010, 23

[24] Dönmez, İbrahim Kâfi. Mubah. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2005, XXX: 341-345.

Sürdürülebilir kalkınma dünyanın en önemli gündemlerinden biridir.[25] Çağdaş İslam âlimlerinin şirket-i ibahayı bir şirket türü olarak atfetmeleri yani fıtrî ve sürdürülebilir bir ekonominin önemine işaret etmeleri İslamiyet'in çevreye verdiği önemi, başkalarının hakkına duyulan saygıyı göstermektedir. Bu noktada İslam iktisadı özgürlükçü bir tavir ortaya koymakta ve sınırlandırmaları ancak kamu yararı söz konusu olduğunda kabul etmektedir. Bu durumda ise sınırlandırmaların denetlenmelidir olması gerekmektedir.

Şer'î yönden incelediğimizde İslam hukukunda şirketin bir akit türü olduğu vurgulanmıştır. Yani şirket adı konulmuş bir antlaşmadır. Vekâlet (hukuki boyut) ve kefalet (ekonomik boyut) şirkete ruh veren iki önemli unsurdur. Adı konulmamış iş ve işlemlerde ise Müslümanlar aralarında yaptıkları antlaşmaya bağlı kalırlar. Yani, akde vefa bir ahde vefadır.[26]

İslam iktisadında şirketlerin yegâne amacı kâr elde etmek değildir. Kâr elde etmek olmadan ayakta kalmak mümkün olamayacağı için kâr elde etmek sadece bir araç olarak görülmektedir. Şirketleşme toplumsal bir eylemdir ve toplumsal eylemler Kur'an-ı Kerim'de salih amel olarak geçmektedir.[27] Yani toplumun yararına topluma artı değer ortaya koymak salih ameldir. Şirketleşmenin amacı da bu doğrultuda olmalıdır.

Günümüzdeki geleneksel iktisadi şirketlerde bağlayıcı olan iki unsur vardır: Yazılı metin (sözleşme) ve kanun. İslam iktisadında ise bağlayıcı olan unsurlar ahlaki boyut (güven) ve ilahi mülahazalardır. İslam iktisadının idealinde hayatı ibadet haline dönüştürmek vardır. Bu ibadet Allah'ın koyduğu emir ve yasaklara uymakla mümkündür. Örneğin, İslam iktisadının temel hedeflerinden biri paranın tek bir elde toplanmasını engellemektir.

[25] Yeni, Onur. Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma: Bir yazın taraması. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2014, 16.3, 183.
[26] Gözübenli, Beşir. Şirket. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2010, XXXIX, 198.
[27] Altuntaş, Abdurrahman. Kur'an'da İnsanın Salih Olma Süreci. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7.13, 89.

İslam iktisadının şirketleşme hedefinde dulet (tekelleşme, kartelleşme) veya teavün (yardımlaşma ve dayanışma) olmak üzere iki temel unsur bulundurduğunu özellikle işaret etmektedir. Biri müspet biri menfi olan bu kavramlarda işaret edilen nokta şudur: İslam iktisadı tekelleşmenin karşısında yardımlaşma ve dayanışmanın yaygınlaşmasını istemektedir. *İyilik ve takva üzerine yardımlaşın* ayeti[28] ile aslında dolaylı olarak şirkete bir vurgu yapılmaktadır.

İslam iktisadı şirketleşmeyi öne çıkarmaktadır, ancak Kur'an-ı Kerim'de ve Sünnet'te bu konu ile ilgili teşvik olduğu gibi tehditler de olması, İslam âleminin çekince içine girmesine neden olmuştur. Dolayısıyla anonim vb. türde formel şirketler bağlamında İslam iktisadı çekingen kalmıştır. Bir nevi bir araya gelme yani cemaat olan şirket kavramı İslam iktisadı için çok önemlidir. Zira Allah'ın yardımı da cemaatle beraberdir. Yardımlaşma ruhunu kazandıran şirket ameliyesi ile parası olanın parası, tecrübesi olanın tecrübesi ve güvenle taçlandırdıkları emek bir araya gelirse, mükemmel bir bereket ve helâl kazanç kapısı açılmış olur. Dolayısıyla şirketleşmede bereket vardır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Üç şeyde bereket vardır: Ticaret yapmak, mukârada (mudârabe) yapmak ve evde yemek için buğdayı arpaya katmak."[29] Mukârada veya mudârabe, mal ve emek ortaklığı demektir. Mukârada veya mudârabe türü ortaklıkta iki temel taraf vardır: "A" tarafı parayı verir; "B" tarafı emeği ve işçiliği üstlenir. "A" tarafı maliyeti karşılar, "B" tarafı bunu işletir ve çalıştırır. Sonuçta iş yerinin gelirine iki taraf da yarı yarıya ortak olur. Şüphesiz "A" tarafı birden fazla olabileceği gibi, "B" tarafı da birden fazla olabilir. Bu durumda her iki taraf, kendi içinde paylaşım sahibidir. Köylerde tarımsal üretimde uygulanmakta olan ortaklık buna türü örnek verilebilir. Bir taraf tarlayı ve tohumu vermekte iken diğer taraf emeği, işçiliği vb. masrafları üstlenmektedir. Böylece ortaklık kurulmakta ve sonunda ortaya çıkan ürün yarı yarıya

[28] Maide Suresi, 2.
[29] İbn Mâce. es-Sünen. İstanbul: Çağrı Yayınları 1981.

paylaşılmaktadır. Bu ortaklık türüne İslâm hukukunda *mukârada, kırâd* veya *mudârabe* denmektedir. Bu usulde çalışan taraf, malı kendi uhdesine emânet almış demektir. Eğer, kendi hatası veya tedbirsizliği neticesinde malı telef ederse, mal sahibine ana malı öder. Mal kendi hatası olmaksızın, işin gereği veya başka bir harici sebeple telef olursa, bu zarar mal sahibine ait olur. Ortaklık veya şirket bir zarar olmaksızın kendiliğinden feshedildiğinde ise, mal sahibi sermaye olarak koyduğu anaparasını geri alır.

Abdullah b. Abbas'ın babasından naklettiği rivayette: Abbas, çalıştırılmak üzere mal verdiğinde, çalıştıran kişiye şunları şart koşuyordu: "Bu mal ile deniz yolculuğuna çıkmayacaksın. Sel tehlikesi olan bir vadiye inmeyeceksin. Hastalıklı hiçbir hayvanı satın almayacaksın. Eğer bu şartlara riâyet etmezsen, doğacak zararı ödersin." Abbas'ın böyle şartlar koşması Hz. Peygamber'in kulağına gitmişti. Hz. Peygamber de bu şartları geçerli kabul etti.[30]

Hz. Ömer'in oğulları Abdullah ile Ubeydullah Irak seferinden dönerlerken Basra Valisi Ebu Mûsâ el-Eş'ârî'ye uğramışlardı. Ebû Mûsâ el-Eş'ârî (ra) onlara: "Yanımda hazineye ait biraz mal var. Onu Emirü'l-Mü'minîn'e göndermek istiyorum. Bu malı size borç olarak vereyim. Siz onunla Irak'tan biraz mal alır, Medine'de satarsınız. Anaparayı Halife'ye teslim edersiniz, elde ettiğiniz kâr da ikinize kalır." dedi. Onlar da kabul ettiler, aldıkları malı Medine'de sattılar ve anaparayı Hz. Ömer'e verdiler. Hz. Ömer'e durumu anlatınca: "Hem malı hem de kârı teslim ediniz." dedi. Ubeydullah: "Yâ Emîrü'l-Mü'minîn, bu kâr sana ait değil. Çünkü mal elimizde bir borçtu, eksilseydi veya helâk olsaydı onu biz ödeyecektik." dedi. Hz. Ömer kârın ödenmesinde ısrar etti. Bu defa, mecliste bulunanlardan biri: "Yâ Emîrü'l-Mü'minîn, o malı mudârabe yapsanız olur." dedi. Hz. Ömer bunu kabul etti ve: "Mudârabe yaptım." dedi. Böylece Hz. Ömer ana mal ile birlikte kârın yarısını aldı. Kârın diğer yarısını da Abdullah ile Ubeydullah paylaştılar.[31]

[30] Beyhakî, Ebû Bekir. es-Sünenü'l-Kübrâ (thk. Muhammed Abdul-Kâdir Atâ) Mektebetü Dârü'l-Bâz, Mekketü'l-Mekerreme,, 1994, IV, 111.
[31] İmam-ı Malik. Muvatta. Beyrut, 1990, II, 687.

Mudârabe ortaklığında her iki taraf da rüşt ve ehliyet sahibi olmalıdırlar, yani vekâlet almaya ve vermeye ehil olmalıdırlar. Çünkü mal sahibi "vekâlet veren", çalıştıran da mal sahibinin malına "vekil olan" hükmündedir. Çalışan kişi, mal sahibinin malında, onun izni ile tasarruf yapmaktadır. Sermaye, değerini koruyan belirli bir para olmalı ve bir akit yapılarak çalıştıracak kimseye teslim edilmelidir. Akitte icap ve kabul önemlidir. Yani sermaye sahibi çalışana, açıkça, "Şu paraları al, ticaret yap. (veya iş yap) Elde edilen kâra ortağız." demeli; çalışan da mudârabe usulünü kabul ettiğini kesin ifadelerle beyan etmeli, yani "kabul ettim." demelidir. Mudârabe usulü, borç vermeye benzese de borç vermek gibi değildir. Çünkü borç veren kişi, risk almadığı gibi kâr da almaz. Yani parayı çalıştıranın riskine ortak olmadığı gibi, kârına da ortak olmaz. Mudârabe suretiyle para veren kişi ise, risk alır, kâr da alır.[32]

Güzel örneklerine ve tarihteki İslam toplumlarındaki önemine rağmen toplumun ihtiyaçlarına cevap veren şirket ameliyesi konusunda İslam toplumu geri kalmıştır. Müslümanların bu konuda Batı'dan görece geriye düşmesine neden olan iki durum mevcuttur. Biri ortaklıkta haksızlık hususudur Bu durum Ku'ran'ı Kerim'de geçen *"Davud dedi ki: "Andolsun, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemek suretiyle sana zulmetmiştir. Esasen ortakların pek çoğu birbirine haksızlık eder. Ancak iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar da pek azdır." Davud, bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı. Derken Rabbinden bağışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah'a yöneldi."*[33] ayeti ile Müslümanlar ortaklıktan uzak durmuşlardır. Ancak ayetin devamında iman edip salih ameller işleyenler başka demektedir. Bu özel vurgu Müslümanların dikkatini çekmelidir. Bir diğer durum ise yetimlerin hakkı ile ilgili tehdit içeren ayetlerdir. Kur'an-ı Kerim'de geçen yetim malı ile kamu malı aynı şeydir. "*Yetimlerin mallarını*

[32] Çizakça, Murat. İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi (çev. Şehnaz Layıkal), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, 4-6.
[33] Sâd Suresi, 24.

haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir.[34] *"Rüşd çağına erişinceye kadar, yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın; ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adaletli olun, Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte Allah size, iyice düşünesiniz diye bunları emretti.*[35]" Bu ayetin inmesinden sonra yetimleri evlerinde koruyan sahabeler ayetin tehdidinden korkarak yetimleri evlerinden kovmuşlardır. Ancak ayetin devamında *sadece en iyi tutumla yaklaşın* demektedir. Bu olaydan sonra Hz. Peygamber sahabenin bu davranışına karşı çıkmış ve onlara en iyi yöntemle yetimlerin mallarını değerlendirin diyerek tavsiyede bulunmuş ve onlara iki parmağını işaret ederek ben ve yetimin kefili olan kişi cennette bu iki parmağım gibi yan yana olacağız demiştir.[36] Bu tarihi olay da bize İslam âleminin şirketleşme konusuna mesafeli olmasının temel sebeplerini ortaya koymaktadır: Risk ve haksızlık. Kamu malı bir kor ateştir ve çare de bu kor ateşi en iyi yöntemle değerlendirmektir. Haksızlık var diye şirketleşmeden uzak durmak kolay bir yöntem olacaktır. Oysa iman ve salih amel ile haksızlık yapma tehlikesinden kurtulmak mümkündür. Kur'an-ı Kerim'de salih amelin geçtiği yerlerde genelde toplumsal anlamda yapılan ibadetler kastedilmektedir. Salih amel, toplumsal yararı güder. Yine İslam iktisadında salih amel, toplum yararına artı değer ortaya koymaktır. İktisadi manada Allah hakkı toplumsal hakkı ifade etmektedir.

Bir İştirak Türü Olan Vakfın Yoksullukla Mücadelede Önemi

Arapça va-ka-fe geçmiş zaman kipinin mastarı olan vakıf kelimesi; *durma, durak, duruş* gibi anlamlara gelmektedir. Terim anlamı ise insanın sahip olduğu arazi, bina, para, mal gibi bir değeri maddi karşılık beklemeksizin, mülkiyetini Allah'a havale edip yani insanların tasarrufundan çıkarıp ondan elde edilecek gelir veya

[34] Nisâ Suresi, 10.
[35] En'am Suresi, 152.
[36] Arı, Abdüsselam. Yetim. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2013, XLIII, 501.

faydayı hukuki işlem sonucunda varlıkların faydasına sunmaktır.[37] Hukukî bir işlemle kurulan, İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden ve bir hayır müessesesi olan vakfın fıkıh mezhepleri ve fakihler tarafından hukukî niteliği, kurucu unsurları, bağlayıcılık kazanması ve vakfedilen malın mülkiyeti gibi hususlarda nispeten farklı kanaatler taşıması sebebiyle tanımları da değişmektedir. Kur'an-ı Kerîm'de ise vakıf kavramı ve kurumu doğrudan geçmemekle birlikte Allah yolunda harcama yapmayı, fakir, muhtaç ve kimsesizlere infak ve tasaddukta bulunmayı, iyilik yapmada ve takvada yardımlaşmayı, hayır ve yararlı işlere yönelmeyi öğütleyen birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetler Müslüman toplumlarda vakıf anlayış ve uygulamasının temelini oluşturmuştur.[38] Bu müesseselerin temel dayanağını dini naslardan alması ve iktisadi hayat ile iç içe girmiş olması nedeniyle tarihi süreç içerisinde zengin bir fıkıh külliyatı oluşmuştur. Başlangıçtan itibaren Müslümanlar vakıf ameliyesini ibadet niyetiyle, Allah rızası, amel defterinin kapanmaması ve ahiretteki sevabı kazanma mülahazasıyla gerçekleştirmişlerdir. Toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanmasında ve sosyal refahın sağlanmasında vakıfların Osmanlı döneminde güzel örnekleri bulunmaktadır. Vakıf medeniyeti olarak anılan Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıflar oldukça ön planda olmuş, eğitimden sağlığa, sağlıktan ticarete kadar sosyal hayatın hemen her noktasında etkili olmuştur. Bu örneklerden farklı tanım ve yaklaşımlar geliştirilebilir. Tarihte doruklarında yaşanmış bir tecrübe olan vakıf kültürümüz günümüz ve gelecek için çağın gerekliliklerine uygun bir şekilde adapte edilerek geliştirilebilir. Burada önemli olan zamanın ruhuna, dış etkenlere dikkat etmek ve temel ilkelerden taviz vermemektir. Bu tür vakıflar zengin ve fakir arasındaki gelir farkını azaltmanın bir biçimi olarak toplumun gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu anlamda vakıf müesseseleri yoksulluğu ortadan kaldırmayı, zenginden fakire gönüllü servet transferini ve ekonomik hareketliliği arttırmayı hedefleyen kurumlardır.

[37]Güler, Mustafa. "Osmanlı Devleti'nde Vakıflar ve Vakıf Müessesi" Osmanlı Teşkilat Tarihi içinde, Ankara: Grafiker Yayınları, 2014, 319- 344.
[38] Günay, Hacı Mehmet. Vakıf. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2012, XLII, 475.

Vakıf benzeri müesseseler İslam öncesinde farklı topluluklarda da görülmüştür. Ancak İslam toplumlarının aksine bu müesseseler daha çok belli bir kültürün veya dini yapının etrafında şekillenmiştir. İslam toplumlarında ise vakıf kurumu sadece dini alanda sınırlı kalmamış toplumsal hayatın farklı alanlarına nüfuz etmiştir. Toplumun ihtiyaçları doğrultusunda gelişim arz etmiştir. İslam'ın temel kaynaklarında bu konuda sınırlayıcı kayıtlar olmadığından genel olarak içtihadî ve örfî olarak geniş bir külliyatın oluşumuna vesile olmuştur. İslam tarihinde ilk vakıflar daha ilk dönemde Hz. Peygamber tarafından kurulmuştur. Hz. Peygamber tarafından başlatılan vakıf kurumu tarihi süreç içerisinde Müslüman hayatının bir parçası olmuş ve gelişimini sürdürerek Emevîler, Abbasîler, Memluküler, Karahanlılar ve Selçuklular dönemleri boyunca yaygın bir kurum haline gelmiştir. Bütün bu tarihi seyir içerisinde dini menşeli olan bu ulvi ameliye sadece dini işlerle münhasır kalmamış insanların toplumsal onuruna yaraşır bir yaşam standardı temin etmek için her türlü kurumsal ve/veya başka ihtiyaçların karşılanması için düzenlemeler yapılmıştır. Vakıflar, emzikli annelerin süt yardımından işçilerin iş sigortalarına; diğer canlıların ihtiyaçlarını sağlamaktan çevrecilik ve su yollarının teminine kadar geniş bir hizmet yelpazesine sahiptir. İslamiyet'in en eski döneminden beri Atlantik'ten Büyük Okyanus'a kadar tüm İslam coğrafyasında çok sayıda vakıf kurmuş olan Müslümanlar ilk başta bu vakıfları gayrimenkul vakfederek kurmuşlardı. Ancak İmam Züfer'e sorulmuş olan bir soru, sekizinci yüzyıldan itibaren Müslümanların nakit para vakfedilmesini düşündüklerini ortaya koymaktadır. İmam Züfer, bu soruya vakfedilen paranın mudârebe ile işletilmesi ve elde edilen kârın vakfın amacına harcanması şartıyla olumlu cevap vermiştir.[39] Para vakıflarının kurulmasına dair fıkhî cevazın temel dayanaklarından birisi bu olumlu cevaptır.

[39] Akgündüz, Ahmet. "Nakid Para Vakfı İle İlgili Çivi-zâde'nin Ebussu'ûd'a Yazdığı Reddiye Risâlesi." Vakıflar Dergisi, 2019, Özel Sayı, 93.

Osmanlı Devleti'nden önce para vakıflarının kurulduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Osmanlı Devleti'nin kendisinden önceki İslam toplumlarının birikimini sadece tevarüs etmekle kalmayıp vakıf kültürünü uygulamada ve hukuki açıdan geliştirdikleri düşünüldüğünde her ne kadar kayıt olmasa da daha önce uygulamalar olduğu anlaşılmaktadır. Para vakıfları bu gelişimin örneklerinden birisidir.[40] İstanbul'da 1520-1546 yılları arasında kurulan ve sermayesinde ciddi miktarda nakit para içeren para vakıfları toplam vakıfların yarısından fazlasını oluşturmuştur. Ayrıca en son yapılan araştırmalarda da para vakıfları sayısında zamanla artışın olduğu ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca para vakıflarının gayrimenkul vakıflarına oranla daha sık kurulmuş olduğu saptanmıştır.[41]

Para vakıfları hayır hizmetlerinin yanında finans ve sosyal güvenlik kurumu fonksiyonunu da üstlenmiştir.[42] Sermayesinin tamamı veya bir kısmı nakit paradan müteşekkil olan bu vakıflar, para vakıfları veya nukut vakıflar olarak tavsif edilmektedir.[43] Hukuki olarak bir şeyin devredilmesinde aracılık yapan değer birimi para/nukut sayılmaktadır. Para vakıfları, vakıf kelimesinin lügatî olarak ifade ettiği durağanlık gibi anlamlarının aksine hayır işlerin inşa ve ihyasında ayrı bir dinamiklik kazandırmıştır. Dinamikliği ve işlem maliyetlerinin düşük olmasından ötürü para vakıfları toplumsal kalkınma ve sosyal refahın tesisinde iktisadi hayatta geniş alan bulmuştur.[44]

---

[40] Özcan, Tahsin. Vakıf medeniyeti ve para vakıfları. Türkiye Finans Katılım Bankası, 2010, 17.

[41] Çizakça, Murat. "İktisat Tarihi Açısından Vakıflar." Vakıflar Dergisi, 2019, Özel Sayı, 75.

[42] Bulut, Mehmet; Korkut, Cem. "Ottoman Cash Waqfs: An Alternative Financial System." Insight Turkey, 2019, 21.3, 101.

[43] Kudat, Aydın. "Osmanlı Dönemi Nükûd Vakıfları Bağlamında Darü'l-kurrâ ve Kırâât Tedrisatı (Rumeli Nükûd Vakıfları Örneği)". Turkish Studies Comperative Religious Studies, 2018, 13.25, 291-304.

[44] Kudat, Aydın. Para Vakıflarının Para İşletme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme. ADAM Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, 258-260; Bulut, Mehmet; Korkut, Cem. A comparison between Ottoman cash waqfs (CWs) and modern interest-free financial institutions. Vakıflar Dergisi 2016, 46, 34.

Para vakıflarında toplanan paraların vakfiyedeki şartlara uygun işletilmesi gerekmektedir.[45] Vakıf müessesi toplumsal faydayı ön planda tutmakta ve bireyselleşmeyi dışlamaktadır[46]. Vakıflar, Allah rızasını kullandığı araçların (para, arazi, bina, emek vb.) üstünde tutmaktadır. Böylece İslam'ın özüne yani insanın doğasına uygun bir organizasyon yapısı şeklini almaktadır. İslam medeniyetinin temel kurumlarından biri olan vakıfları, diğer kurumlardan ayıran en önemli özellik Allah ile bağını koparmayan bir organizasyon şekli olmasıdır.

Cumhuriyet sonrasında 1954 yılında Menderes hükümeti tarafından tüm para vakıflarının sermayeleri ile Vakıflar Bankası kurulmuştur. Bu menfi gelişme nedeniyle para vakıfları hükmî şahsiyetlerini kaybedip bir potada erimeye mahkûm edilmiştir. Ancak 1967 yılındaki kanunla para vakıflarının anonim şirketlerinin hisse senetleriyle kurulmasının önü açılmıştır. Bu yeni tür vakfın ilk örneği Vehbi Koç Vakfı olmuştur. Vehbi Koç'un şahsen sahip olduğu Koç şirketleri hisse senetlerini vakfa bağışlamasıyla doğmuştur. Bu gelişme ile mudârebe ortaklığıyla işletilebilecek bir hale gelmiştir. Koç Vakfı, Koç şirketlerinin hisse senetlerinin önemli bir miktarının sahibi olarak artık bir mudârebe kontratının rabbü'l-mâlı yani sermayedarı gibidir. Şirketler de vakfın girişimcisi konumundadır. Şirketlerin kâr ve zararı vakıfla şirket arasında aynen mudârebe ortaklığında olduğu gibi paylaşılır. Klasik mudârebe ile aradaki tek fark bu paylaşımın günümüzde sahip olunan hisse senedi sayısı oranında hesaplanarak daha kolay yapılmasından ibarettir.[47]

Para vakıfları, vakıf sisteminin ticari bir kolunu oluşturmasının yanında belli gruplara veya meslek mensuplarına aralarındaki dayanışmayı ve yardımlaşmayı sağlayan ortak fonlar oluşturularak

[45] Kudat, Aydın, 2017, 264.
[46] Korkut, Cem; Bulut, Mehmet. "XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması." ADAM Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, 7.2, 188-190.
[47] Çizakça, Murat, 2019, 79.

sosyal güvenlik ve sigortacılık alanlarında günümüzde de örnek alınabilecek modellerin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca para vakıfları ile günümüzde faaliyet gösteren katılım bankaları arasında ciddi benzerlikler görülmektedir.[48]

Müslümanların kendi inanç sistemleri doğrultusunda kullanabilecekleri bir banka türü olmadığından ötürü katılım bankacılığının kuruluşu mecburiyetten kaynaklanmaktadır. Konvansiyonel bankalar, Müslümanların ihtiyaçlarına cevap verememekte ve İslam'ın inanç ve değerlerine ters düşmektedir. En büyük mecburiyet ise konvansiyonel bankaların faizin oluşudur. İslam'ın başta gelen ilkelerinden biri ise faizden kaçınmak olduğu için İslami bankalarının kuruluş felsefesi faizsizlik prensibine dayanmaktadır. Yani faizli bankalara alternatif olarak kamu işlemleri, teminat işlemleri, havale işlemleri, değiş tokuş işlemleri, alım-satım gibi işlemlerde faizsiz bir bankaya gereksinim İslami bankacılığın gelişmesinin temel vesilesidir. İnsanların mal ve para ile ilişkisini anlamayı doğru bir zemine oturtmak ve bu süreci doğru bir şekilde yürütmek de yine İslami bankacılığın kurulmasının temel motivasyonları arasındadır. [49] Özellikle mal ve para, toplumu ayakta tutan iki önemli unsurdur. İnsan ile para ilişkisini doğru zeminde oturtmak çok önemlidir. Allah insanoğluna bahşetmiş olduğu malları insan için son derece önemli kılmış Kur'an-ı Kerim'de malı, insan için dik durabileceği (kıyam) bir vesile kıldığını belirtmiştir: "*Sizin için bir kıyam, bir geçim kaynağı yapmış olduğum serveti aklı ermezlere vermeyin. Onları rızıklandırın, giydirin ve kendilerine güzel söz söyleyin.*"[50].

Faiz, toplumun kıyam dokusunu bozmaktadır. Kuran'ı Kerim'de faizin geçtiği ayetlerde kıyam kavramı geçmektedir. İslam iktisadında kıyam kavramı oldukça önemlidir ve dikkatin çekilmesi

[48] Özcan, Tahsin, 2010, 97-107; Bulut, Mehmet; Korkut, Cem, 2016, 23-45.
[49] Pehlivan, Pınar. Türkiye'de Katılım Bankacılığı ve Bankacılık Sektöründeki Önemi. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2016, 16.31, 298.
[50] Nisa Suresi, 4.

gereken bir noktadır. İslam toplumunun tekrar ayağa kalkmasını engelleyen tabiri caizse kıyamın temelini dinamitleyen etkenler mevcuttur. Bu etkenler aynı zamanda İslam iktisadının karşı karşıya olduğu temel meydan okumalar arasındadır. Bu problemler kısaca; sefahat (zevk ve eğlence düşkünlüğü & savurganlık), ribâ, duelet (paranın belli ellerde toplanması) ve zulüm olarak sıralanabilir.

Vakıf ve derneklerden oluşan sivil toplum sektörü Türkiye ve İslam dünyası dışında diğer ülkelerde de oldukça önem kazanmıştır. Nitekim İngiltere'de on üçüncü yüzyılda İslam dünyasındaki medreseler örnek alınarak vakıf tarzında kurulmuş olan Oxford ve Cambridge kolejleri hiç kesintisiz günümüze kadar gelmişlerdir. Öte yandan Fransa'da özellikle De Tocqueville ve Durkheim gibi düşünürlerin etkisiyle sivil toplum konusunda yapılan hatalar anlaşılmış ve 1898'de Fransız vakıfları ve sivil toplum kuruluşları tekrar hukukî statüye kavuşmuşlardır. Fransa ve İngiltere'de bunlar yaşanırken ABD'de vakıflar dâhil tüm sivil toplum kuruluşlarında tam bir patlama yaşanmıştır. Bugün ABD'nin en önemli Ivy League üniversitelerinin hemen hepsi vakıf statüsünde kurulmuşlardır.[51]

Sonuç

Vakıf kültürü zaman ve zemine göre insanların toplumsal onuruna yaraşır bir hayatı temininde insanlık için önemli bir model ortaya koymaktadır. Bir yandan âtıl durumda olan aynî veya nakdi sermayeyi iktisadi döngünün içerisine katmakta diğer yandan yatırım, üretim ve istihdam gibi alanlarda kalkınmaya katkı sağlamaktadır. Ayrıca vakıflar bir şirketleşme örneğidir.

İslam iktisadının ruhuna uygun düşen iştirak ve şirket ameliyesi, İslam medeniyetine has olan vakıf kültüründe tecessüm etmiştir. Gerek oluşum safhasında gerekse de işletim ve değerlendirme safhalarında bir iştirak nüvesi olarak genel manada vakıflar özel manada para vakıfları İslam iktisadında merkezi konumda olan

[51] Çizakça, Murat, 2019, 78-82.

enstrümanlardan biri olan emek-sermaye birlikteliğini temsil etmektedir. Nihayetinde mütevelli tarafından vakıf malının işletilip insanların kurumsal ve kamusal öncelikli ve zaruri ihtiyaçlarını temininde değişik şekillerde değerlendirilmesi de bir çeşit iştirak olarak değerlendirilebilir. Bu model bir emek-sermaye birlikteliğidir. Ayrıca günümüzde faaliyet gösteren katılım bankaları ile para vakıfları arasında benzerlikler görülmektedir. Katılım bankacılığı diğer bankalardan farklı olarak toplumsal kalkınmayı ferdi kazancın önünde tutmaktadır. Toplum yararı vakıflar gibi bu kurumlarda da ön plandadır/ön planda olmak zorundadır. Ancak realiteye baktığımızda bu teorik bilgilerin gerçekleşemediği görülmektedir.

İslam iktisadında şirketleşmenin üç amacı vardır: Yatırım, üretim ve ticaret. İslam iktisadında şirketleşme toplumsal yardımlaşma ve dayanışma rolünü yüklenir. Karaborsacılık, stoklama, manipülasyon gibi bunu engelleyen her türlü iş ve davranışı ise yasaklar. İslam İktisadı ruhuna uygun olan şirketleşmenin hedeflerinde, ekonomide problemler üreten ve yoksulluğa neden olan ribâ, aldanma ve belirsizliği engellemek vardır.

Dünyada yedi milyara yakın insan bulunmaktadır ancak dünyadaki servet dağılımını incelediğimizde dünyadaki yoksulluk oranlarında ciddi dengesizlikler olduğunu görülmektedir. Az gelire sahip olan insanlar eğitim masraflarını, sağlık masraflarını karşılayamamakta; sağlık ve sosyal imkânlardan istifade edememektedir. Bu yüzden adeta bir kısır döngü misali eğitim alanında kendini ve ailesini yetiştirip daha iyi işlere sahip olamamaktadır. Dolayısıyla yoksul olan hep yoksul kalmaktadır. Allah tüm insanlara nimetleri sunduğu halde yoksulluk oranları ciddi oranda fazladır. İslam iktisat sistemi güçlü bir toplum olmanın ya da çözülmüş olan bir toplumu yeniden imar etmenin en etkili yoludur. Çünkü İslam İktisadı, kardeşinin ihtiyacından haksız kazanç elde etmek demek olan faizi ve Allah'ın bahşettiği diğer nimetleri anlamsız, boş şeylere harcamak olan israfı yasaklamaktadır.

İslam iktisat sistemi, İslam medeniyetinin tarih boyunca elde ettiği başarıda önemli bir role sahiptir. İslam medeniyetinin son iki yüz yıllık dönemde çözülmesi de bu kuşatıcı iktisat anlayışının ihmal edilmesinin bir sonucu olmuştur. O sebeple tarihte Müslümanları ileriye götüren kurumların günümüze adaptasyonu önemlidir. Örneğin, Osmanlı para vakıfları tecrübesi bizim için yaşanmış ve tescillenmiş bir örnektir. Müslümanların bu örneği günümüz iktisadi gerçeklerine göre adapte etmesi özellikle Müslüman ülkeler için toplumsal kalkınmada ve gelir dağılımındaki dengesizliklerin minimize edilip yoksulluğun ortadan kaldırılmasında önemli bir politika aracı olacaktır.

İslam'ın öngördüğü ahlaki ve insani sınırlamalar olmadan, ülkelerin günümüzde kalkınma, büyüme ve GSMH gibi ekonomik alanda geldiği durum aşikârdır. Bu ekonomik göstergeler toplumun refahı ve adalet için birer vasıta olması gerekirken, her türlü üst ahlaki gayelerden arındırılmış bir şekilde bu araçların amaç haline getirildiği açıktır. Yani amaçlar araçlara tabi hale gelmiştir. Oysa araçlar amaçlara ulaşmak için vesile olmalıdır. Bu yüzden günümüz Müslümanları, İslam iktisat sistemini ve bu sistemin insanlığa sunmuş olduğu yardımlaşma ve dayanışmayı ve aynı zamanda insanların arasındaki güveni yeniden tesis etmeyi sağlayacak bir şirketleşme ve iştirak ameliyesi olan vakıf müessesini dikkate alması ve önemsemesi gerekmektedir.

Kaynakça

Akgündüz, Ahmet. "Nakid Para Vakfı İle İlgili Çivi-zâde'nin Ebussu'ûd'a Yazdığı Reddiye Risâlesi." Vakıflar Dergisi, 2019, Özel Sayı: 87-100.

Altuntaş, Abdurrahman. Kur'an'da İnsanın Salih Olma Süreci. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7.13: 81-113.

Arı, Abdüsselam. Yetim. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2013, XLIII: 501-503.

Aydın, Mehmet Akif. Deyn, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1994, IX: 266-268.

Beyhakî, Ebû Bekir. es-Sünenü'l-Kübrâ (thk. Muhammed Abdul-Kâdir Atâ) Mektebetü Dârü'l-Bâz, Mekketü'l-Mekerreme, I-XC, 1994.

Bulut, Mehmet; Korkut, Cem. "A comparison between Ottoman cash waqfs (CWs) and modern interest-free financial institutions." Vakıflar Dergisi 2016, 46: 23-46.

Bulut, Mehmet; Korkut, Cem. "Ottoman Cash Waqfs: An Alternative Financial System." Insight Turkey, 2019, 21.3: 91-112.

Çizakça, Murat. "Müslümanların Bir İslami Ekonomiye İhtiyaçları Var." İktisat Dergisi, 1994, 30.350: 55-57.

Çizakça, Murat. İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi (çev. Şehnaz Layıkal), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Çizakça, Murat. "İktisat Tarihi Açısından Vakıflar." Vakıflar Dergisi, 2019, Özel Sayı: 73- 84.

Dilek, Serkan; Küçük, Orhan; Özdirek, Recep. "Homo Economicus mu? İslami İnsan mı?." Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2017, 3.4: 635-641.

Dönmez, İbrahim Kâfi. Mubah. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2005, XXX: 341-345.

Ersoy, Arif. "İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fıtri İktisat ve İktisadi Yapısı." İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi, 2015, 1.1: 37-64.

Gözübenli, Beşir. Şirket. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2010, XXXIX: 198-201.

Güler, Mustafa. "Osmanlı Devleti'nde Vakıflar ve Vakıf Müessesi" Osmanlı Teşkilat Tarihi içinde, Ankara: Grafiker Yayınları, 2014, 319- 344.

Günay, Hacı Mehmet. Vakıf. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2012, XLII: 475-479.

İbn Mâce. es-Sünen. İstanbul: Çağrı Yayınları 1981.

İmam-ı Malik. Muvatta. Beyrut, 1990.

Karadağı, A. Muhyiddin. İslam İktisadına Giriş (çev. Abdullah Kahraman), İstanbul: İktisat Yayınları, 2018.

Karaman, Hayreddin. Fıkıh. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1996, XIII: 22-27.

Korkut, Cem; Bulut, Mehmet. "XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması." ADAM Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, 7.2: 167-194.

Köfteoğlu, Fehmi. "Kapitalist Sisteme Ahlaki Kılıf: İslam Ekonomisi." İktisat Dergisi, 1994, 30.350: 26-35.

Kudat, Aydın. Para Vakıflarının Para İşletme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme. ADAM Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, 7.2: 257-271.

Kudat, Aydın. "Osmanlı Dönemi Nükûd Vakıfları Bağlamında Darü'l-kurrâ ve Kırâât Tedrisatı (Rumeli Nükûd Vakıfları Örneği)". Turkish Studies Comperative Religious Studies, 2018, 13.25, 291-304.

Kutval, Yunus. "İslam İktisadi Düşünce, Ticaret ve Finansman Yöntemlerinin Tarihsel Gelişimi." Medeniyet ve Toplum Dergisi, 2017, 1.2: 149-162.

Özcan, Tahsin. Vakıf medeniyeti ve para vakıfları. Türkiye Finans Katılım Bankası, 2010.

Pehlivan, Pınar. Türkiye'de Katılım Bankacılığı ve Bankacılık Sektöründeki Önemi. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2016, 16.31: 296-324.

Sancaklı, Saffet. Fakirlik ve zenginlikle ilgili hadisler üzerine bir deneme. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001, 5.1: 331-378.

Tabakoğlu, Ahmet. İslam ve Ekonomik Hayat, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987.

Tabakoğlu, Ahmet. Bir İlim Olarak İslam İktisadı. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2010, 16.1: 11-34.

Tabakoğlu, Ahmet. İslam İktisadına Giriş, Dergâh Yayınları, İstanbul. 2016.

Topaloğlu, Bekir. Samed. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2009, XXXVI: 68-69.

Yeni, Onur. Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma: Bir yazın taraması. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2014, 16.3: 181-208.

Zaim, Sabahattin. "İktisadi faaliyetlerde İslami davranış tarzı". İslam Tetkikleri Dergisi, 1978, 7.

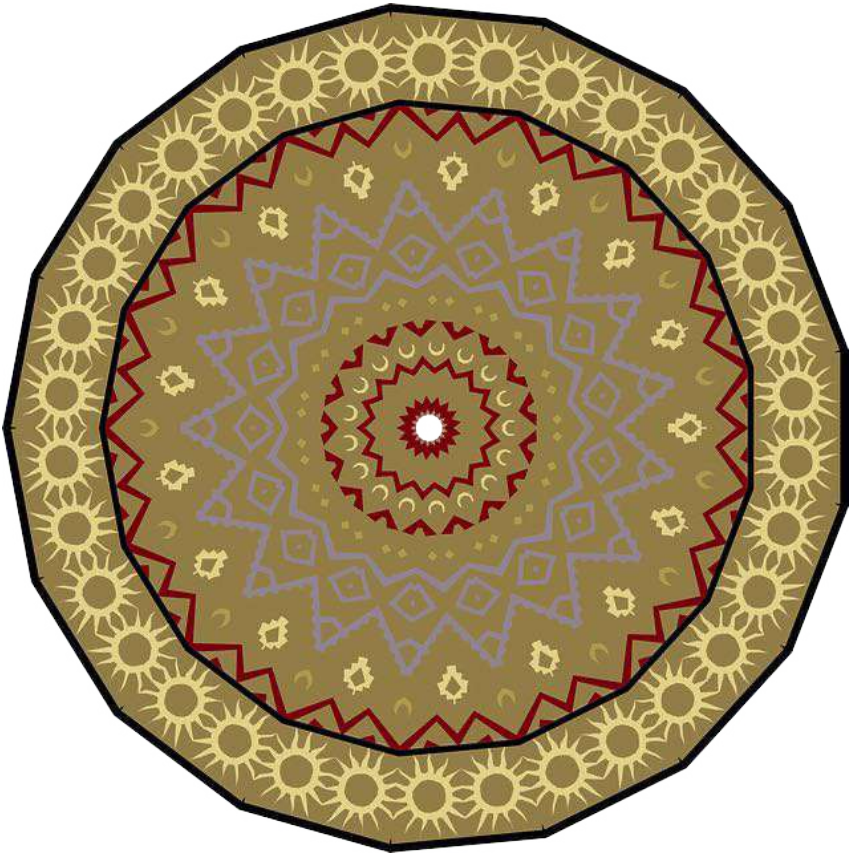

Yoksulluğun Sebep Olduğu İslam Kentlerinde Dilenci ve Dilencilik

Prof. Dr. Ahmet Yıldırım
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

"Kim Kazanmazsa Bu Dünyada Bir Ekmek Parası:
Dostunun Yüz Karası; Düşmanının Maskarası!"
Safahât

Giriş

Dilencilik, dünyanın en eski mesleklerinden biri olarak kabul edilir. Eskiden olduğu gibi bugün de dilencilik, genelde kentlerde umuma açık yerlerde ve ibadethanelerin etrafında yapılan bir eylemdir. Bu eylemin ferdî, insanî, içtimaî ve iktisadî yönleri bulunmaktadır. Bununla birlikte dilenciliği ortaya çıkaran diğer faktörlerin neler olduğu iyice tespit edilmesi de önemlidir. Bunlardan biri yoksulluktur. Bu çalışmada hususiyetle bu konu üzerinde durulacaktır.

Yoksulluğun da sebep olduğu başkalarına muhtaç olma ve el açma durumunu ifade eden "dilencilik", dünyanın en eski mesleklerinden biri olarak kabul edilir. Eskiden olduğu gibi bugün de dilencilik, genelde kentlerde umuma açık yerlerde ve ibadethanelerin etrafında yapılan bir eylemdir. Bu eylemin ferdî, insanî, içtimaî ve iktisadî yönleri bulunmaktadır. Bununla birlikte dilenciliği ortaya çıkaran diğer faktörlerin neler olduğu iyice tespit edilmesi de önemlidir. Bunlardan biri yoksulluktur. Dilencilik olgusu, zamanla beraberinde hem dilenenler hem de yardımsever insanlar açısından pek çok sorunu oluşturmuştur. Dilencilik yapmak amacıyla kentlerde sokak yaşantısını tercih eden bireyler, sokağın kuralsız ve düzensiz yapısı nedeniyle fizyolojik ve psikolojik açıdan

sorunlar yaşamakta, bilhassa günümüz bakımından suça eğilimli hale gelmektedirler. Bu özelliklere sahip insanların varlığı hem toplum için önemli bir sorun, hem de iktisadî açıdan büyük bir iş gücü kaybıdır. Böyle olmasına rağmen bu olgu meskûn kentlerde bilhassa İslâm kentlerinde var olmuş, kentlerde yaşayanların tutum ve davranışlarının tanıdığı imkân ölçüsünde hayatını sürdürmüştür. Bu durum İslam'ın ihtiyacı olmaksızın istemeyi ve dilenmeyi kesinlikle tasvip etmemesine ve yasak etmesine rağmen devam etmiştir. Hatta zamanla kendine has edebiyat (İsteyenin bir yüzü kara vermeyenin iki yüzü) ve teşkilat bile oluşmuştur. Mesela 17. asır ortasındaki Evliya Çelebi'nin İstanbul dilencilerini İstanbul esnafı arasında kaydediyor ve onları çeşitli şekillerde tasvir ettiği görülmektedir. Bu, kent hayatı içerisinde dilencilerin ve dilenciliğin aldığı durumu, nasıl gerçekleştiği ve İslam kenti kabul edilen İstanbul'daki yerini gösteren önemli unsurdur. Bütün bunlar da İslam kenti kabul edilen İstanbul'da bile dilencilikle asırlardan beri başa çıkılamamıştır. Evliya Çelebi'nin bahsettiği hususlar belki tedbir bağlamında dilencileri ve dilenciliği kontrol bağlamında sistemin içerisine çekip daha iyi kontrol altına almak içindi.

Bu bağlamda bu çalışmada, kentlerde bilhassa İslam kentlerinde dilencilerin ve dilenciliğin var olma, barınma ve kendini devam ettirme noktasında, kentsel hayatta hayatiyet bulmasının sebepleri bilhassa yoksulluk üzerinde durulmuştur. Ayrıca "dilencilik-kent ilişkisinin ortaya çıkardığı problemlerle ilgili neler yapılabilir?; zabıta ve polisiye tedbirlerin yanında bu sorunun üstesinden gelebilmek ve bu mücadelede başarılı olmak için hangi metotlar kullanılabilir?; bilhassa dini referanslar kullanılabilir mi?, bu referansları kullanmanın faydaları ve önemi" gibi konular üzerinde durulmuş, dini kurumların bu konudaki misyonları gibi hususlar irdelenmiştir.

Dilencilik Nedir?

Başkalarına muhtaç olma ve el açma durumunu ifade eden "dilencilik", dünyanın en eski mesleklerinden biri olarak kabul edilir. Kentlerde ve değişik yerlerde yapılan dilencilik ve dilencilerle

insanlık tarihi boyunca mücadeleler yapılmış, tedbirler alınmaya çalışılmış ve yapılan bu mücadele ve tedbirler her zaman ilgi konusu olmuş, gelen her yönetim bu büyük sosyal problemi ortadan kaldırmak için çalışmıştır. Bundan dolayı kentlerde dilenmesi uygun olmayan bir işte çalışabilecek durumda iken dilenciliği kolay geçim sağlanır bir meslek edinmiş olanlarla yani ve bunu istismar eden kimselerle yüzyıllar boyunca savaşılmıştır. Ancak yine de dilencinin kimliği ve dilenciliğin mahiyeti mevzuu tartışmaya açık olan konular arasında yerini almaktadır. Konuyla alakalı çok ve farklı tanımlamaları bulmak mümkündür. Yapılan şu tanım, birçok yönden eleştirilere açık olduğu ifade edilse de kabul edilebilir tanım olduğu gözükmektedir:

"Dilenci, toplumda genel kabul gören şartlarda yaşamını sürdürebilmek için sahip olması gereken ekonomik imkanlara sahip ol(a)madığı için veya aslında yoksul olmadığı halde kendisini yoksul göstererek ihtiyaç hissettiklerini elde etmek için veya dilenmeyi bir hayat tarzı olarak benimsediği için ekonomik imkanı olanlardan söz, yazı veya davranışlarla para veya eşya isteyen kimsedir."[1] Daha kısa başka bir tanım ise şöyledir: "Hukukî bir salahiyeti olmadığı halde ve hiçbir iş, emek ve menfaat mukabili olmaksızın başkalarından para ve sair maddî yardım isteme."[2] Dilencilik ise; dilencinin yaptığı iş olarak tarif edilebilir.

Dilenciliğin Sebepleri

Dilenciliğin tanımını verdikten sonra tebliğin bu kısmında esas konuya girmeden dilenciliği mahiyeti yani dilenciliği kimler yapar, nasıl ve nerelerde yapar? Gibi hususlar hakkında genel bilgi vermenin konuya alt yapı oluşturması ve bu eylemin kentlerde yapılması ve ilgilendirmesi itibariyle doğru olacağı düşüncesindeyiz. Öncelikle dilenmenin sebepleri üzerinde durmak

---

1 Vatandaş, Celalettin. "Dilenciler ve Dilencilik (Sosyolojik Bir Araştırma)." AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2002, 4.1: 170-171; Toksarı, Ali. "Dilencilik." İslâm Ansiklopedisi, C. IX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994: 298-300.

2 Seyyar, Ali. Sosyal siyaset terimleri:(ansiklopedik sözlük). Beta, 2002; Toksarı, Ali, 300.

istiyoruz. Dilenciler dilenmelerinin sebeplerini çok farklı gerekçelere dayandırdıkları görülür. Bunları şöyle sırlamak mümkündür.

1. İşsizlik/yoksulluk: İş bulamadığı, aç olduğu için dilenmek zorunda kaldığı gerekçesi dilenciler tarafından ifade edilen en yaygın gerekçedir. Dilencilerin birçoğu "niçin dileniyorsun?" sorusuna, iş bulamadığı için dilendiği cevabını vermekte ve "hırsızlık veya fuhuş mu yapayım, bunları yapmıyor dileniyorum" diyerek durumunu meşrulaştırmakta ve böylelikle dilenciliği "ehven-i şer olarak algıladığını/göstermeye çalıştığı anlaşılmaktadır.[3] Tecrübelerden bir insanın ihtiyaçtan, tembellikten, dilenciliği başkasının sırtından geçinme, kendi menfaati için istismar etme ve alışkanlık haline getirme anlayışından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bütün bunlardan dilenciliği ortaya çıkaran en önemli faktörün, toplumların veya ülkelerin maruz kaldığı yoksulluk olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı dilencilik, daha çok geri kalmış, yoksul ülkelerde yaygındır.

2. Hastalık/sakatlık: Yoksulluğu nedeniyle hastalığını tedavi ettiremediğini ve tedavi olmak için dilenmek zorunda kaldığını veya hastalığı/sakatlığı nedeniyle çalışamadığından yaşamını sürdürmek için dilenmek zorunda kaldığını söyleyenler bu gruba dahildir. Bazı dilenciler sahte hasta raporlarını veya röntgen filmlerini hasta olduklarına ilişkin inandırıcılıklarını artırmak için kullanmaktadırlar.

3. Yolda kalma: Daha çok otogar veya tren istasyonlarında dilenenlerin başvurdukları bir yöntemdir. Genellikle temiz giysili ve düzenli görünümlü bu kimseler, parasını kaybettiği veya çaldırdığı için memleketine gidemediğini, bilet almak için paraya ihtiyacı olduğunu belirterek, kendisine bilet

[3] Vatandaş, Celalettin, 173-174

parası verilmesini rica etmektedirler. İnandırıcılığı artırmak için parayı borç olarak istediğini ve daha sonra ödeyeceğini ifade eden ve yardım almayı başarmak için istekte bulunduğu kişinin adresini alanlar da olmaktadır. Fakat, kendilerine para verilmeyip de biletini almak istendiğinde, bunu kabul etmeyerek parayı almaya çalışmaktadırlar.[4]

Dilenciler dilenme işini işsizlik/yoksulluk, hastalık/sakatlık ve yolda kalma gibi sebeplere dayandırarak yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu sebeplerin istismara açık yönlerinin olduğu göz ardı edilmemelidir.

Dilencilik Şekilleri

Dilenciler genellikle hangi yöntemlerle dilenirler? Araştırmalara göre dilenme işinin iki şekilde yapıldığı görülmektedir:

1. Doğrudan para veya eşya isteyerek dilenme.

2. Bir hizmet karşılığında para isteyerek veya verileni reddetmeyerek dilenme.[5]

Dilenme yöntemi olarak dilenciler, daha çok yardımseverlerin doğrudan vicdanlarına, duygularına hitap etme yöntemini uygulamaktadırlar. Çünkü anlaşıldığı kadarıyla, kişiyi yardıma sevk etmenin en kolay ve sonuç veren yöntemi budur. Bu itibarla, Reşat Nuri Güntekin'in *Miskinler Tekkesi*'ndeki kahramanına ifade ettirdiği görüş, bir olgunun sanat diliyle ifadesi olarak anlam kazanmaktadır: "Dilencilikte merhamet başta geliyor. Sanatın bütün inceliği o damarı yakalayıp derin derin sızlatmaktır" [6]

Bunun dışında dilenciler tarafından en yaygın biçimde kullanılan araçlar şunlardır:

---

4 Vatandaş, Celalettin, 174

5 Vatandaş, Celalettin, 174-175.

6 Güntekin, Reşat Nuri, "Miskinler Tekkesi.". İnkılap Kitabevi, İstanbul 2010, 73; Vatandaş, Celalettin, 175.

1. Fiziksel/zihinsel özürler: Dilencilerin ifadelerinden anlaşıldığına göre, insanlar en çok dilencinin fiziksel özürlü oluşundan etkileniyor ve yardım ediyorlar.

2. Fiziksel/zihinsel özürlü birisiyle birlikte dilenmek: Bazı dilenciler, yardımseverlik duygularını harekete geçirmek için fiziksel/zihinsel özürlü eşini veya çocuğunu dilenmenin aracı olarak kullanmaktadır.

3. Küçük yaştaki çocukla birlikte dilenmek: Dilenciliği bir meslek olarak algılayan kimselerin en yaygın kullandıkları dilenme aracı çocuktur.

4. Dinsel söylemler ve görünümler: Yardımlaşmanın dinsel önemi ve din tarafından teşvik edilmesi nedeniyle, dilencilerin sözlerine dinsel bir içerik kazandırdıklarına herkes şahit olmuştur; "Allah rızası için" ifadesi söyleminin yaygın biçimini oluşturmaktadır.

5. Doğa felaketlerini kullananlar: Özellikle 17 Ağustos Adapazarı ve 12 Kasım Bolu depremlerinden sonra, depremde bütün mal varlığını, yakınlarının tamamını veya bir kısmını kaybettiğini söyleyerek dilenenlerin çoğaldığı zabıta görevlileri tarafından ifade edilmiştir.

6. Cinselliği kullananlar: Sayıları son derece az olmakla birlikte, cinselliği kullanan kadın dilenciler de vardır. Tamamı da evli ve çoğunluğunun kucağında çocuğu bulunan bu tür dilenciler, daha çok sanayi bölgelerinde işçilerden yardım isteyerek dilenmekte ve istendiği zaman cinsel taleplere de olumlu cevap vermektedirler.[7]

[7] Vatandaş, Celalettin, 175-178.

Dilencilik Mekânları

Genelde dünyada özelde Türkiye'deki dilencilerin en yaygın olarak tercih ettikleri dilenme mekanları şunlardır:

1. Sokak ve caddeler, mabedler (cami) önleri ve mezarlıklar: Kentin caddelerinde yürürken karşılaşılan ve genellikle sahip olunan en küçük miktardaki paraların yardım olsun diye eline, mendiline veya bardağına bırakıldığı sokak dilencileri, kent yaşamının çoğunlukla beğenilmeyen ama yok da edilemeyen bir olgusudur.

2. Tren istasyonları, otogarlar ve otobüsler.

3. Evler ve işyerleri.

4. Üst veya Alt geçitler: Daha çok büyük kentlerde karşılaşılan bir dilenme mekanıdır.[8]

Dilenciliğin varlığı hem toplum için önemli bir sorun, hem de iktisadî açıdan büyük bir iş gücü kaybıdır. Böyle olmasına rağmen bu olgu meskûn kentlerde bilhassa İslâm kentlerinde var olmuş, kentlerde yaşayanların tutum ve davranışlarının tanıdığı imkân ölçüsünde hayatını sürdürmüştür. Bu durum İslam'ın ihtiyacı olmaksızın istemeyi ve dilenmeyi kesinlikle tasvip etmemesine ve yasak etmesine rağmen devam etmiştir. Hatta zamanla kendine has edebiyat (İsteyenin bir yüzü kara vermeyenin iki yüzü) ve teşkilat bile oluşmuştur. Mesela Osmanlı'da 17. asır ortasındaki Evliya Çelebi'nin İstanbul dilencilerini İstanbul esnafı arasında kaydediyor ve onları çeşitli şekillerde tasvir ettiği görülmektedir. [9] Bu, kent hayatı içerisinde dilencilerin ve dilenciliğin aldığı durumu, nasıl gerçekleştiği ve İslam kenti kabul edilen İstanbul'daki yerini gösteren önemli unsurlardır.

---

[8] Vatandaş, Celalettin, 175-178.

[9] Evliyâ Çelebi. Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi: C. 2. Zuhuri Danışman Yayınevi, 1969, 224-225.

Dilenciliğin Kontrolü ve Alınan Tedbirler

Her dönemde dilenciler ve serseriler yani çalışabilecek sağlık ve güçte oldukları halde çalışmayıp tembellik eden ve başıboş gezen kişiler, toplum açısından tehlike unsuru kabul edilmiş ve kontrol altında tutulmak istenmiştir. Bu düşünce sadece Osmanlıda değil Avrupa'da da çok esi dönemlere kadar uzanmaktadır. 16-18. yüzyılda İstanbul'daki dilenci ve serserilerin toplatılıp yol yapım işlerinde çalıştırılmak ya da muhtelif işlerde kullanılmak üzere köylü ve sanatkâr yanına amele ve ırgat olarak dağıtılmaları ve bu doğrultuda öncelikle kayıkla İzmit'e gönderilmelerinin Osmanlı Devletinin söz konusu sosyal soruna yönelik başvurduğu bir politika olduğunu göstermektedir.[10] Bu husus bu tür kişilere verilecek cezaların toplumdan tecrit olmaktan ziyade eğitici, ıslah edici fonksiyonlarının olduğuna delalet etmektedir. [11]

Teşkilatlanma noktasında Evliya Çelebi, Dilenci Defteri, Dilenci İradcısı, Dilenci Kâhyası, Dilenci Pehlivanları, Dilenci Şerefiyesi[12] gibi görev bölümlerinden bahseder. Bütün bunlar da İslam kenti kabul edilen İstanbul'da bile dilencilikle asırlardan beri başa çıkılamamıştır. Evliya Çelebi'nin bahsettiği hususlar belki tedbir bağlamında dilencileri ve dilenciliği kontrol bağlamında sistemin içerisine çekip daha iyi kontrol altına almak içindi. Bakacak hiç kimsesi olmayan ve çalışarak geçimini sağlayamayacak derecede hasta veya sakat, yaşlı erkek ve kadınlar; iki gözünden mahrum, bir yanından inmeli, mefluç, elleri, kolları, ayakları ve bacakları bir kazada kopmuş veya öyle doğmuş olanlar[13]. İstanbul asayiş ve inzibatına bakan yeniçeri ağalığında dilencilerin hâllerini

---

[10] Özbek, Nadir. "II. Meşrutiyet İstanbul'unda Dilenciler ve Serseriler." Toplumsal Tarih, 1999, 64: 35-37.

[11] Düzbakar, Ömer. "Osmanlı Devleti'nin dilencilere bakışı (Bursa örneği)." Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2008 1.5: 293.

[12] Dilenci belgesi: Muhtaç bir kişinin, resmî müsaadeli olarak dilencilik yapabilmesi için, kendisine verilen yazılı bir ruhsatnâme. Dilenci iradcısı: Evsiz barksız, fakir ve sahipsiz insanları, dilencilik yapmaya zorlayan ve bunları sömüren kişi. Dilenci Kâhyası: Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat'tan önce dilenciliği kontrol altında tutmak maksadıyla, bir esnaf zümresi olarak kabul edilen İstanbul dilencilerinin başında bulunan kişi. Seyyar, Ali, 2002.

[13] Evliyâ Çelebi, 1969, II, 224-225.

kontrole memur bir zabit vardı ki; Dilenciler Başbuğu unvanını taşırdı. O zabit dilenmelerine şer'an cevaz verilen kimseleri tespit eder ve ellerine "Cer Kâğıdı" (dilencilik vesikası) denilen bir belge verirdi. Usulen cer kâğıdı olmayan kimse asla dilenemezdi. Elinde cer kâğıdı olmadan dilenenler yakalandığı zaman İstanbul'un yerli halkından ise hapse atılır, taşralı ise memleketine gönderilirdi. Hiç kimsesiz çocukların bir sanat, marifet öğrenmeleri yerine dilenmelerine asla müsaade edilmezdi. Öyle kimsesiz çocuklar da toplanır, ıslahları için çalışabilecekleri müesseselerden birine yerleştirilirdi.

Dilenci meselesi 1574 yılında da gündeme gelmiş ve o zamanki İstanbul Kadısı şu fermanı dile getirmiştir: "İstanbul'da şer'an dilenmeye izin verilmeyecek bazı adamlar ve kadınlar türemiştir. Düşkün, ihtiyar, fakir, kör ve sakat olmadıkları, pek âlâ çalışıp para kazanabilecek hâlde iken kimi mahalleler arasında dolaşarak, kimi bir yerde oturup dilencilik etmekte, gelip geçenden para toplamaktadırlar. Bazı kimseler de kör ve sakat köleler ve cariyeler satın alıp dilendirmektedir. Bazı taze hatunlar da köhne esvaplar giyerek dilenciler arasına katılmıştır. Dilencilere başbuğ olan adam da bu gibilerin parasını (rüşvetini) alarak ellerine cer kâğıdı tutuşturmuştur. Bu arada edep dışı işler de olduğu duyuldu. Şer'an dilenmeye mezun olmayanlarla şiddetle mücadele edilecek. Bu işe İstanbul Subaşısı Şah Çavuş memur edildi. İstisnasız bütün dilenciler teftiş edilecek, hâlleri dilenciliğe uyanların cer kağıtları kendilerinde bırakılacak, diğerleri kâğıt gösterseler de ellerinden alınıp dilenmekten men edilecek. Yasağı dinlemeyenler küreğe gönderilecektir. Dilendirmek için kör ve sakat köle ve cariye alınıp satılması da men edilecektir"[14].

Yine Evliya Çelebi 17. asır ortasındaki İstanbul dilencilerini, İstanbul esnafı arasında kaydediyor ve esnaf ordu alayını tasvir ederken pek renkli ve hareketli bir sahne çiziyor: "Dilenciler esnafı 7000 adettir. Bir alay cerrar kerrar gariplerdir. Her birinin birer softan

[14] Nadir Özbek, 1999, 33-43.

(yünden) hırkaları, ellerinde çeşitli bayrakları, başlarında latîf ve sırmadan sarıkları olduğu hâlde. "Ya Fettah" mübarek ismi ile bütün körler birbirlerinin omuzuna yapışıp kimi (anadan doğma ve kimi sonradan olma) topal, kimi kambur, kimi felçli, kimi sar'alı, kimi elsiz, kimi ayaksız, kimi çıplak, kimi eşeğe binmiş bir hengâme ile dua edip 7000 fukara bir ağızdan "Allah Allah Âmîn" dedikleri vakit sesleri (sadâları) göğe varırdı. Bu tertip üzere dilencilerin şeyhi Alay Köşkü dibinden geçerken durup pâdişaha hayır dua eder, bahşışa mazhar olunca durmayıp giderler. Pirleri Şeyh Sâfi'dir. Selman belini bağladı. Bu zat gazâdan gelen Müslüman gâzilerden "Fe Emme's-sâli felâ tenher" ayetini okuyarak "şey'en lillah" diye sadaka alırdı. Medine-i Münevvere'de Kıbleteyn yakınında gömülüdür."[15], Böylece Evliya Çelebi'nin İstanbul esnafı arasında kaydettiği dilenciler bu büyük seyyahı haklı çıkaracak derecede teşkilatlanmışlardı.

Dilencilerin ve dilenciliğin var olma, barınma ve kendini devam ettirme noktasında, kentsel hayatta hayatiyet bulmasıyla ilgili hususlara ve tarihi malumatlara yer verdikten sonra, ikinci olarak kentlerde bilhassa İslam kentlerinde dilencilik-kent ilişkisinin ortaya çıkardığı problemlerle ilgili olarak dilenciliğe sosyal politika yönüyle nasıl bakılabilir, neler yapılabilir, zabıta ve polisiye tedbirlerin yanında bu sorunun üstesinden gelebilmek ve bu mücadelede başarılı olmak için hangi metotlar kullanılabilir, bilhassa dini referanslar kullanılabilir mi, bu referansları kullanmanın faydaları ve önemi üzerinde durulabilir mi? Dini kurumların bu konudaki misyonları nelerdir? gibi hususlara da değinmek gerekir.

Dilencilikle İlgili Sorunlar

Eskiden olduğu gibi bugün de yukarıda da belirtildiği üzere dilencilik, genelde gündelik hayat içerisinde kentlerin umuma açık yerleri olan sokak, hastane kapıları, ibadethanelerin etrafı, otogar ve istasyon gibi noktalarda yapılan bir eylemdir. Ayrıca bu eylemin ferdî, insanî, içtimaî ve iktisadî yönleri bulunmaktadır. Bu yönüyle

[15] Evliyâ Çelebi, 1969, II, 224-225.

genelde dilencilikle kent arasında doğrudan bir ilişki vardır. Dinsel, toplumsal, kültürel, ekonomik ve toplumsal açıdan birçok boyutu bulunan işsizlik/yoksulluk, hastalık/sakatlık ve yolda kalma gibi faktörlerin ortaya çıkardığını daha önce bahsetmiştik. Bahsedilen yönlerin ve faktörlerin çoğu kentsel yaşamın içerisinde gerçekleşebilmektedir. Bundan dolayı dilencilik olgusu, zamanla beraberinde hem dilenenler hem de yardımsever insanlar açısından buna ilaveten dilenciliğini yapıldığı kentler açısından pek çok sorunu oluşturmuştur.

İslam kenti olsun olmasın kentlerde dilencilik toplumsal sorunların çözümüne odaklanan sosyal politikaların ana temalarının başında (yoksulluğa bağlı olsun veya olmasın) gelmektedir. Bu bağlamda kentlerdeki hemen hemen bütün belediyeler, kent görünümünü olumsuz yönde etkilediği düşüncesiyle dilencilikle mücadelede kararlı görünmektedir. Sosyal belediyeciliği benimsemiş kentler ise, dilencilik sorununu sosyal politika araçlarıyla da çözme gayreti göstermektedirler. Dilencilik konusuna ve sorununa bu kadar farklı yaklaşımların ortaya çıkması, şüphesiz bir toplumun sosyal hadise ve olgulara bakışı ile ilgilidir. Dilencilik sorununa menfî veya müspet bir anlam yüklemek, o toplumun sosyal yapısının özellikleriyle ilgili ve dolayısıyla sosyolojik bir meseledir. O halde karmaşık bir konu olan dilenciliğe kentlerde nasıl bakılmalıdır? Genelde dilencilik, menfî yani bir sosyal sorun olarak değerlendirildiği için, kentlerdeki dilenciliğe çözüm noktasında da sosyal politika yaklaşımlarına ihtiyaç vardır. Bu gibi konularda düşünceler üreten Sosyal Siyasetçi Prof. Dr. Ali Seyyar'ın aşağıdaki tespitleri önemli ve ufuk açıcıdır. Sayyar'ın bu hususstaki düşünceleri şöyledir:

1. Sosyal politika boyutuyla dilencilik, yaşanılan kentlerde değişik tedbir ve müdahalelerle ortadan kaldırılması gereken önemli bir sosyal risktir. Yani dilenciliğin sosyal riski barındıran yönü vardır. Bu yön göz ardı edilmemelidir. Bundan dolayı, yoksulluğa bağlı dilenciliği, sosyolojik yaklaşımların ve dolayısıyla sosyal olgu anlayışının ötesinde sosyal politika açısından değerlendirmemiz gerekmektedir.

Bir tahlil ve tespit olarak yoksulluk, sosyal siyaset boyutuyla bir sosyal gerçek olmanın ötesinde toplumsal bir sorundur. Sosyal güvenlik boyutuyla her toplumsal sorun, aynı zamanda üzerinde durulması gereken ve çözüm bekleyen bir sosyal risk türüdür. Yoksulluğa bağlı dilenciliğin de bu çerçevede değerlendirilmesinde isabet vardır. Dolayısıyla kentlerde dilencilikle mücadelede kararlı ve etkili adımların atılması isteniyorsa, (özellikle yoksulluğa bağlı) dilenciliğin sosyal risk kapsamında değerlendirilmesi ve sosyal politika araçları ile çözüm stratejilerinin üretilmesinde fayda vardır.

2. Dilencilik sosyal adaleti tahrip eden bir haksızlıktır. Dilencilik, yoksulluğun ve dolayısıyla gelir dağılımındaki adaletsizliğin arzu edilmeyen bir yansıması olarak ortaya çıkan bir sosyal olgu olduğu konusu, hemen bütün sosyal bilimciler tarafından kabul edilmektedir. Ancak dilenciliğin bizzat kendisi de, kişiler üzerinde farklı ekonomik avantajlar sağlaması açısından sosyal adaletsizliğe yol açan bir unsur olduğu üzerinde pek durulmamaktadır. Dilenciliğe izin vermek, sosyal devletin gelir dağılımında adalet sağlama hedefine (sosyal adalet ilkesine) aslında ters düşmektedir. Kontrolsüz dilencilik, bütünüyle haksız kazanca yol açacağı için, sosyal adaleti önemli derecede zedelemektedir. Dolayısıyla çeşitli yönleriyle de olsa (gelire vergi koymak) kontrollü dilencilik sistemi dahî, sosyal adaletin tam anlamıyla tesisine yardımcı olmaktan uzaktır. Diğer taraftan kontrollü veya kontrolsüz, dilenciliğe tanınan her çeşit esneklik, kamusal sosyal yardımları dolaylı olarak sivil halkın üzerine ikinci kez yüklemek anlamına gelmektedir.[16]

3. Dilencilik yapmak amacıyla kentlerde sokak yaşantısını tercih eden bireyler, sokağın kuralsız ve düzensiz yapısı

[16] Seyyar, Ali, "Dilencilikle Mücadelede Koruyucu Sosyal Politikalar ve Rehabilite Edici Sosyal Hizmetler", http://www.sosyalsiyaset.net/documents/dilencilikle_mucadelede_koruyucu_sosyal_pol.htm Erişim Tarihi: 04.02.2019

nedeniyle fizyolojik ve psikolojik açıdan sorunlar yaşamakta, bilhassa günümüz bakımından suça eğilimli hale gelmektedirler. Bundan dolayı dilencilik insanları bir suça iten bir unsur olarak görülmektedir. Bunu parasal cezalarla çözmek mümkün değildir. Bu noktada dilencilikle mücadelede bütüncül bakış çerçevesinde türüne ve biçimine göre çok boyutlu sosyal politika stratejilerine ihtiyaç vardır.

4. Dilencilik sosyal ve ahlakî sapmadır. Bununla birlikte dilenciliğe yol açan sebeplerin bütünü geniş kapsamlı olarak tahlil edilmeden, dilencilik türlerinin bütününe sadece sosyal risk gözüyle bakmanın da ciddî sakıncaları olabilir. Çünkü yoksulluk ve geçim sıkıntısı ile direkt ilgisi olmayan dilencilik biçimleri de mevcuttur. Dilencilik ister istismar amaçlı yapılsın ister kişisel atalet ve tembellikten kaynaklansın, ister kötü alışkanlığın ve kolay para kazanmanın bir yöntemi olarak görülsün, ister meslekî ve ticarî avantajlardan dolayı isterse çocuk, yaşlı ve özürlüleri kullanarak organize bir şekilde yapılsın genelde hiçbiri, toplum tarafından tasvip görmez. Yoksulluğa dayanmayan bütün bireysel eylem ve girişimler, toplumsal tolerans ve meşruiyet sınırını aştığı için, profesyonelce yapılan dilencilik de sosyal sapma kategorisinde değerlendirilebilmektedir. Bu bağlamda sosyal sapma, insanların içinde yaşadıkları toplumun, topluluğun veya grubun değer ve normlarına, genelde aykırı düşen ve hoşgörü sınırlarının dışında cereyan eden davranış biçimlerinin bütünü olarak tanımlayabiliriz. Yoksullukla direkt ilgisi olmayan profesyonel dilencilik sorununun, klasik cezaî müeyyideler ve politikalarla çözümlenmesi hayli zordur. Çünkü sosyal sapma içinde bulunanlar, bu eylemi ekonomik sebeplerden ziyade ahlâkî zafiyetlerinden dolayı yapmaktadırlar. Toplumsal değerleri hiçe sayan, iyi niyetli insanları ve hayırseverleri istismar

edenler, bu yüzden sapma eğilimleri gösteren sosyal sorunlu gruplar olarak kabul edilmektedir. [17]

Dilencilikle Mücadele ve Metotları

Yukarıda zikredilen tespitler ışığında zabıta ve polisiye tedbirlerin yanında bu sorunun üstesinden gelebilmek ve bu mücadelede başarılı olmak için hangi metotlar kullanılabilir, bilhassa dini referanslar kullanılabilir mi, bu referansları kullanmanın faydaları ve önemi üzerinde durulabilir mi? Dini kurumların bu konudaki misyonları nelerdir? gibi sorular da önemlidir. Bu hususta da yine Prof. Ali Seyyar'ın tespitleri bize yardımcı olacaktır

İslam kenti olsun olmasın dilencilikle mücadelede neler yapılabilir, hangi sosyal politikalar geliştirilebilir? Bunlar üzerinde biraz da durmak istiyoruz.

1. Dilenciliğin mücadelede radikal sosyal politikaların takip edilmesi: Bu bağlamda uygulanması gereken ilk sosyal politika, işsizlere ve alenî olarak dilenenleri hemen cezalandırmak yerine kendilerine istihdam imkânlarının sunulması gözükmektedir. Alternatif istihdam politikalarının uygulanmasına yoksulluğun dilencilik yolu ile alenî bir şekilde teşhir edilmesi gerekli kılmıştır. Bu durum insanları aynı zamanda dilencilik sorununa, kriminolojik bir olaydan ziyade bir sosyal sorun olarak görülmeye başlanmasına neden olmuştur. Ancak çalışmama hakkına sahip olup olmadığına bakılmaksızın çalışmamak yerine dilenciliği ısrarla tercih edenlerin suçlu muamelesi görmesi ve gerektiğinde cezalandırılması, dolaylı da olsa dilenciliğin kriminolojik bakıştan tamamen kopmadığının bir işaretidir. Aynı durum, yoksul, işsiz ve dilencilere, sosyal rehabilitasyon kurumlarında ikamet etme zorunluluğu getirilmesi için de geçerlidir. Devletin, daha çok güvenlik gerekçeleriyle "asosyal" gördüğü kişileri, sosyal kontrol altında tutmak

[17] Seyyar, Ali, sosyalsiyaset.net Erişim, 04.02.2019.

istemesidir. Buna bağlı olarak çalışmaktan kaçan kişiler, iş atölyelerinde veya değişik istihdam alanlarında (fabrika, belediye, çiftlik vb.) zorunlu olarak çalıştırılmalıdır. Bu radikal programlarla dilencilerin iş hayatına kalıcı uyumu ve psiko-sosyal ıslahını (rehabilitasyonu) sağlanmak mümkündür.

2. Dilencilikle mücadelede yoksulluğa bağlı aktif sosyal politikaların sürdürülmesi: Sosyal risklerin kontrol altında tutulması ve gerçekleşen risklerden doğan zararların telafisi, sosyal güvenlik yöntemlerinin ve kamusal sosyal yardımlarının varlığına ve bunların bilinçli, kontrollü ve isabetli olarak uygulanmasına bağlıdır. Bir ülkede ekonomik (işsizlik, yoksulluk) ve psiko-sosyal (yaşlılık, hastalık, özürlülük, çaresizlik vb.) sebeplere bağlı dilenciliğin varlığı, sosyal devletler için kabul edilebilecek bir sosyal olgu değildir. Bir toplumda bu sebeplerden dolayı isteyerek veya istemeyerek dilencilik yapanlar var ise, bu durum bir sosyal sorun olarak görülmelidir. Bu bağlamda yoksulluğa bağlı dilencilik sorunu da, bir sosyal risk olarak kabul edilmeli ta ki dilencilik sorunu sosyal güvenlik araçlarıyla bir çözüme kavuşabilsin. Bir ülkede maddî yönden gerçek anlamda muhtaç olan ve fakat ihtiyacını bir türlü karşılamadığı için, dilenmek mecburiyetinde olan bir kişi varsa, o ülkede aktif sosyal politikalar kapsamında kamusal sosyal yardım programlarının uygulanmadığı anlamına gelmektedir. Dilencilikle mücadele noktasında aktif sosyal politikalardan etkin sonuçlar elde edilmek isteniyorsa uygulanacak müdahale yöntemlerinin, dilencilik yapanların fizikî (bedenî), demografik, ekonomik ve psiko-sosyal özelliklerine göre belirlenmesi gerekmektedir.

3. Dilencilikle mücadelede işgücü niteliğine sahip dilenciler için aktif istihdam politikaları geliştirilmesi: Dilencilikle mücadele, aynı zamanda yoksullukla ve işsizlikle mücadele anlamına geldiği için, koruyucu sosyal politikalarla yoksulluğa ve işsizliğe yol açan faktörlerin ortadan

kaldırılması elzemdir. Bu bağlamda yeni istihdam imkânları sağlayan meslekî eğitim programlarının artırılmasında fayda vardır. Bu bağlamda OECD aktif istihdam politikalarını "İş piyasasını ve işçilerin işle ilgili niteliklerini geliştirmek ve daha etkin bir iş piyasasını teşvik etmeye yönelik önlemler" [18] şeklinde tanımlamaktadır. Bu politikadan dilencilik yapmak mecburiyetinde olanlar da istifade etmelidir. Dilenciliğin kaynağı olan yoksulluk ve işsizlik sorununu ortadan kaldırmak için, özellikle çalışmaya muktedir olan dilencilerin çalışma hayatına kazandırılmalarının özel meslekî beceri kursları (veya temel bilgi-beceri kursları) ve korumalı işyerlerinde çalıştırılmaları için gayret edilmelidir. Dilenciliğe meyilli yoksulların bilgi ve becerileri, tarım, hizmetler, inşaat, sanayi, el sanatları gibi değişik sektörlerde düzenlenebilecek meslekî rehberlik ve danışmanlık programları ile sağlanmalıdır. Belli bir beceri ve deneyime sahip olanlara, özellikle üretime dönük küçük işletmelerin oluşturulması için, finansman desteği (mikro kredi) sunulmalıdır

4. Dilencilikle mücadelede işgücü niteliği taşımayan dilenciler için kamusal sosyal yardım programları yapılması: Bir ülkede muhtaçlığa veya (maddî) yoksulluğa bağlı dilenciliğin varlığı, o ülkede sosyal koruma ve sosyal yardım sisteminin yetersiz olduğunun ve sosyal politikaların etkin bir şekilde uygulan(a)madığının önemli bir işaretidir. Yoksulluğa bağlı dilencilikle bir mücadele yöntemi olarak sosyal koruma politikaları (sosyal yardım ve sosyal hizmetler), kamu kurumları aracılığı ile gerçekleştirilebileceği (kamusal sosyal yardımlar) gibi, sivil toplum örgütleri vasıtasıyla da hayata geçirebilir.

[18] Gündoğan, Naci; "Yoksullukla Mücadelede İstihdam Politikalarının Rolü ve Önemi", Yoksulluk, Deniz Feneri Yayınları, C:1, İstanbul, 2003, 165.

5. Dilencilikle mücadelede vatandaşların yardım etme bilincinin korunması[19]: Çünkü bu bağlamda İslâm toplumları ve kentlerinde sosyal birliği yaşatan, yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan infak, sadaka vermek, yoksulu doyurmak, sadaka-i câriye önemli düzenlemeler ve değerler bulunmaktadır.[20] İstismar etmeden bu değerlerin korunması ve geliştirilmesi gerekir.

Bu durumda dilenciliğe karşı manevî sosyal hizmetler olarak neler sunulabilir? Bilhassa dini referanslar kullanılabilir mi?

İslam'ın Dilenciliğe Bakışı

Dilencilerin sosyal rehabilitasyonuna yönelik çalışmalarda sosyal hizmet uzmanlarının yanında manevî terapistlerin de aktif olarak yer almasında fayda vardır. Çünkü rehabilitasyon programları çerçevesinde dinî telkin ve ikna yöntemlerinin rolü büyüktür. Bu çerçevede dinimizin meslek hâline getirilen dilenciliği şerefsiz bir meşgale ve toplumun yüz karası olarak gördüğü anlatılmalıdır. [21] Dinimizin dilenciliğe bakışı nedir? Biraz da bunu irdelemek gerekir.

İslam gelmeden önce Arap toplumunda insanlardan bazıları, çalışmayı ayıp sayar, çalışmanın ayıp ve hakir bir şey olduğunu sanırlardı. Adeta dilenmeyi, başkalarına avuç açıp yüzsuyu dökmeyi çalışıp kazanmaya tercih ederlerdi. İslâm'ın gelmesiyle birlikte bu anlayışın yanlış ve zararlı bir anlayış olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmış, meşru yollarla rızık elde etmenin bir ibadet olduğu anlayışı yerleşmiştir. [22]

Sosyal bir varlık olan insanın pek çok noktada birbirine muhtaç olduğu bilinen bir gerçektir. Dünya var olduğundan beri yeryüzünde zengin ve varlıklı insanlar olduğu gibi; fakir, varlıksız ve başkalarına muhtaç olan insanlar da sürekli olagelmiştir. Çünkü

[19] Seyyar, Ali, sosyalsiyaset.net, Erişim, 10.02.2019.
[20] Vatandaş, Celalettin, 149-160
[21] Seyyar, Ali, sosyalsiyaset.net, Erişim, 10.02.2019.
[22] Sancaklı, Saffet, Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi, Elif Yayınları, İstanbul, 2004, 58.

bütün insanların ekonomik durumları eşit değildir. Ayrıca insanların sosyal ve ekonomik statüleri farklı olduğundan eşitliğin sağlanması imkânsızdır. Bundan dolayıdır ki, etrafındakilerle ve yaşadığı toplumdaki sosyal sınıfların ihtiyaçlarına çare olabilmek ve çözüm üretmek, semavi dinlerin ve temsilcilerinin ilgi alanlarına girmiştir. İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a) de bulunduğu toplumdaki fert ve toplum arasındaki ilişkileri düzenleme bağlamında ihtiyaç sahiplerini dikkate almış, temiz fertlerden ve temiz kazançlardan oluşan temiz toplum meydana getirmeyi amaçlamıştı. Bu tavrıyla Hz. Peygamber, fertlerinin birbirinin ihtiyaçlarıyla ilgilenen, dikkate alan ideal bir toplum hedeflediğini gösteriyordu. Çünkü O herkesin derdini açabileceği, duruma göre bir şeyler isteyebileceği, kendine en yakın hissettiği cömert ve şefkat dolu bir kimseydi.

Bu bağlamda Hz. Peygamber de dilencilik konusu üzerinde durmuş, konuyla ilgili olarak pek çok söz söylemiştir. İlk başta Resûl-i Ekrem (s.a) prensip olarak en temiz kazancın el emeği ve alın teriyle elde edilen kazanç olduğunu belirtmiş[23], dilenciliği hoş görmemiştir. Peki Peygamberimiz, niçin inanan bir insanın dilenerek geçimini temin etmesini hoş görmemektedir? Çünkü insan, Allah'ın en üstün yaratığıdır, onurludur, onurlu olarak hayatını sürdürmelidir. Dilenmekte ve dilencilikte, başkasına yüz suyu dökmek ve boyun eğmek vardır. Bu ise onur kırıcı bir davranıştır. Kendisine el uzattığı kimse bir şey verirse minneti altına girmiş, vermezse zilletini çekmiş olur. Bütün bu hususları bilen Peygamberimiz şu anlayışı ümmetine kazandırmıştır: "*Sizden birinizin ipini sırtına alıp bir bağ odun getirerek satması ve böylelikle Allah'ın o kulunun şerefini koruması; istediği verilse de verilmese de o kimsenin halktan dilenmesinden daha hayırlıdır.*" [24]

Dilenciliği tasvip etmeme anlayışını Rasûlullah (s.a) şu sözleriyle de dile getirmektedir: "*Üstteki el, alttaki elden hayırlıdır. Üstteki el, veren; alttaki el ise, dilencilik yapıp alan eldir.*"[25] Ayrıca Âiz b.

[23] İbn Mâce, Ticârât, 1; Nesâî, Buyû', 1.
[24] Buhârî, Musakât, 13; Buhârî, Zekât, 50; Müslim, Zekât, 106-107; Nesâî, Zekât, 83, 85.
[25] Nesai, Zekât, 52; Muvatta, Sadaka, 2; Müslim, Zekât, 94.

Amr'ın rivâyet ettiğine göre, bir adam Rasûlullah'a (s.a) gelerek bir şeyler istedi. Hz. Peygamber (s.a) de verdi. Adam ayağını eşikten atar atmaz Allah Rasûlü (s.a) şöyle buyurdu: "*Eğer dilenmede olanı (günah veya kötülüğü) bilseydiniz kimse kimseye bir şeyler istemek için bir adım bile atmazdı.*" [26] Bundan dolayı dinimizde ve Allah Rasülü'nün (s.a) anlayışında insan şeref ve haysiyetini zedeleyen, kişiliğini yok eden dilencilik, çirkin bir iş olarak görülmüştür.

Sevbân'dan; Rasûlullah şöyle buyurdu: "*Kim bana, halktan hiçbir şey dilenmeyeceğine dair söz verirse, ben de ona cenneti garanti ederim*" [27]

"*Dilencilik ancak şu üç kişi için caiz olabilir: Şiddetli fakirlik çeken, çok ağır bir borç altında bulunan, can yakıcı kan diyetini ödemeyi yüklenen*" [28]

Bütün bunlardan Hz. Peygamber'in (s.a), iyi niyetli olmayan işi istismar eden, bilinçli ve organize dilenciliği şiddetle kınayarak ret ettiği ve bu şekilde insanları sömürerek dilencilik yapanların ahirette cezalandırılacağını haber verdiği anlaşılmaktadır. Dinimiz ihtiyaç ve zaruret olmadığı halde yapılan dilenciliği, kazanç açısından en çirkin geçim yollarından biri olarak görür. Çünkü çalışma gücü olduğu halde dilencilik yapan kişi, bu haliyle şeref ve haysiyetini küçük düşürücü bir davranış içerisine girmiştir. Bu da şahsiyetli kişilerin kabul edeceği bir durum değildir. Bu noktada genelde kentlerde özelde İslam kentlerinde Hz. Peygamber'in yukarıda zikredilen ahiret ikazlı bilgilendirme ve bilinçlendirme yöntemleri, dilencilerin genelde sosyal, özelde çalışma hayatına kazandırılmaları için gerek aktif istihdam politikaları, gerekse (manevî) sosyal hizmetler açısından değerlendirilmelidir.[29] Dini kurumlardan da bu perspektifler yönüyle istifade edilmeli ve harekete geçirilmelidir.

---

26 Nesâî, Zekât 83.
27 Ebû Dûvûd, Zekât 27; İbn Mâce, Zekât, 25; Nesâî, Zekât, 86.
28 Ebû Davud, Zekât, 26; İbn Mâce, Ticârât, 25.
29 Seyyar, Ali, sosyalsiyaset.net, Erişim, 10.02.2019.

Sonuç

Sonuç olarak, dilenci ve dilencilik toplumsal ve kentsel hayatın değişmeyen, fakat ayrıntıda kalan olgusu ve sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun için bu olguyla kentlerde mücadele ve gerekli politikalar oluşturulabilmesi için, ulusal ve bölgesel sosyolojik tahlillerin yanında dilencilerin sayısal ve demografik tespiti yapılmalıdır. Konuyla ilgili öncelikle geniş ve kapsamlı verilerin toplanması yani veri tabanı oluşturulması gerekmektedir. Elde edilen veriler kentlerde aktif sosyal politika ve sosyal hizmetler ve faydalar boyutuyla değerlendirileceği için oluşturulacak politikalara faydası olacaktır. Bu noktada hangi kurum ve kuruluşların görevlendirileceği ve kimlere görev verileceği ve kimlerin yetki sahibi olduğu ve stratejiler neler olduğu iyice ve açık bir şekilde belirlenmelidir. Dilencilikle mücadelede tespit edilen stratejiler, merkezî rehberlik ve denetim altında mahallî idareler (ve sosyal zabıta ekipleri) aracılığı ile yerinde yürütülmelidir. Bunun kurumlar arasında konuyla ilgili doğru tedbir ve kararlarla birlikte sağlıklı iletişim ve koordinasyon kurmaya yardımcı olacaktır. Ayrıca dilencilikle mücadelede sivil kuruluşlarla da iş birliği içerisinde olunmalıdır. Bu, sosyal devletin teşviki ve denetimi altında dilencilere yönelik sosyal koruma (sosyal yardım ve sosyal hizmet) programları düzenleme imkânı sağlayacaktır. Dilencilikle mücadelede manevî sosyal hizmetler de ihmal edilmemelidir. Dini kurumların konumlarından da imkân nispetinde istifade edilmeye gayret sarf edilmelidir.

Kaynakça

Düzbakar, Ömer. "Osmanlı Devleti'nin dilencilere bakışı (Bursa örneği)." Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2008 1.5: 290-312.

Evliyâ Çelebi. Evliyâ Çelebi seyâhatnâmesi: C. 2. Zuhuri Danışman Yayınevi, 1969.

Gündoğan, Naci; "Yoksullukla Mücadelede İstihdam Politikalarının Rolü ve Önemi", Yoksulluk, Deniz Feneri Yayınları, C:1, İstanbul, 2003.

Güntekin, Reşat Nuri, "Miskinler Tekkesi.". İnkılap Kitabevi, İstanbul 2010.

Özbek, Nadir. "II. Meşrutiyet İstanbul'unda Dilenciler ve Serseriler." Toplumsal Tarih, 1999, 64: 34-43.

Sancaklı, Saffet, Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi, Elif Yayınları, İstanbul, 2004.

Seyyar, Ali. Sosyal siyaset terimleri:(ansiklopedik sözlük). Beta, 2002.

Seyyar, Ali, "Dilencilikle Mücadelede Koruyucu Sosyal Politikalar ve Rehabilite Edici Sosyal Hizmetler", http://www.sosyalsiyaset.net/documents/dilencilikle_mucadelede_koruyucu_sosyal_pol.htm Erişim Tarihi: 04.02.2019.

Toksarı, Ali. "Dilencilik." İslâm Ansiklopedisi, C. IX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994: 298-300.

Vatandaş, Celalettin. "Dilenciler ve Dilencilik (Sosyolojik Bir Araştırma)." AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2002, 4.1: 170-183.

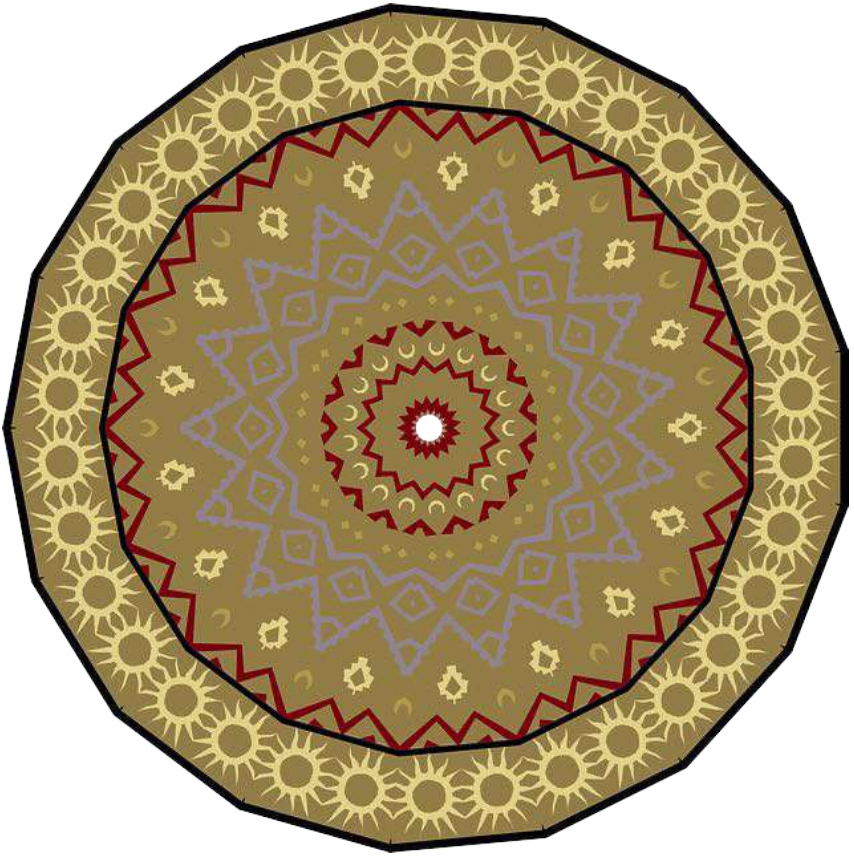

Yoksullukla Mücadele Kapsamında Toplumsal Kalkınmada Para Vakıflarının Değerlendirilmesi

Dr. Aydın Kudat
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Dr. Cem Korkut
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Giriş ve İslam İktisat Düşüncesi

Modern çağın temel iki noktada İslam ile ayrıştığını görülmektedir. Bunların birincisi bireyselliğin yüceltilmesi ve içtimaileşmenin geri plana itilmesidir, ikincisi ise İlahî mülahazaların reddedilerek insanın kendi kendine yettiği ve başka bir varlığa ihtiyaç duymadığı düşüncesidir. Özellikle Kapitalizmin temel ekonomik ideoloji olmaya başlamasından sonra Batı'nın iktisadi ve sosyal hayatının dayandığı temel bu anlayış olmuş ve bireyselleşme dalgası günümüze dek şiddetini artırarak devem etmiştir.

İslam ise iktisadi düşüncesini inşa ederken adalet ve ahlakı merkeze alır. Ayrıca bireyin çıkarından ziyade toplumsal kalkınma ve refahı manen ve maddi açıdan bir bütün olarak önceler. Bunu yaparken inanlara dayanışma ve yardımlaşmayı telkin eder. Zira ahlaki sınırları olmadan insanın yapabilecekleri konusunda modern Batı'nın sömürgecilik geçmişi bize ipucu vermektedir. Ayrıca bir süre sonra ekonomi ile ilgili verilerin sadece sayısallaştırılması ve teorik bilginin kutsanması ekonomi ve toplumu birbirinden ayırmıştır. Ekonomik büyüklüğün ve kalkınmanın temel göstergesinin GSYİH olduğu günümüzde bu ekonomik göstergeler toplumun refahı ve adalet için birer araç olması gerekirken, her türlü üst ahlaki gayelerden arındırılmış bir şekilde

amaçsallaştırılmıştır. Amaca giden yolda araçların kullanılması gerekirken amaçlar araçlara giden yolda değersizleştirilmiştir. Bunun bir sonucu olarak da bulundukları kültürden, sosyo-ekonomik çevreden bağımsız olmayan organizasyonlar özellikle Batıda bireysellik merkezli ve İlahî iradeye yani insanın fıtrî yapısına meydan okuyacak şekilde teşekkül etmiştir. Nihai gayesi daha fazla kâr elde etmek arzusu olan işletmeler sosyal görevleri ihmal etmişlerdir. Her ne kadar son dönemde sosyal sorumluluk gibi projeler ile şirketler toplumsal faydayı gözettiklerini göstermeye çalışsalar da bu faaliyetler hem kısıtlı miktarda olup hem de verilen zararın giderilmesinden ziyade çoğunlukla reklam ve pazarlamaya yöneliktir.

Bunun yanında özellikle modern Batıda, muhtemel toplumsal patlamaları önlemek ve mevcut sistemin devamlılığından emin olmak için ortaya birçok kâr amacı gütmeyen ve sivil toplum kuruluşu olarak tanımlanan yapılar ortaya çıkmıştır. Bu kuruluşlarda farklılık, kâr yerine toplumsal faydayı hedeflemeleri olarak görülmektedir. Fakat bireyselleşmeden bir kopma ve toplum faydası düşünülmesine rağmen Allah'a teslimiyet fikri, modern "kâr amacı gütmeyen" kuruluşların pek çoğunda mevcut değildir.[1] Bu kuruluşlar yine Kapitalist sistem anlayışı içerisinde faaliyet göstermektedir. Oysa bu çaba daha ahlaki bir fikir boyutuna çekilmediği takdirde daha önce vurgulandığı üzere ana gaye dünyadaki gelir pastasından aslan payını alanların kurmuş olduğu düzeni daha adil ve tüm bireylerin refâhını önceleyen bir sistem arayışı oluşmayacaktır. Ana odak sadece mevcut kapitalist sistemin devamını sağlamak ve sürdürmek olacaktır. Kapitalist düşüncenin tüm dünyayı saran ve değişime karşı dirençli yapısının en çok arzu ettiği durum ise ortaya çıkan yeni önerilerin sisteme alternatif üretmemesi ve tamamlayıcı bir role bürünerek sistemin devamlılığını sağlamasıdır. Bu çalışmada modern Batıda inşa edilen ve tüm dünyada -cebren- yegâne sisten olan Kapitalist düşüncenin sistemin inşa ettiği ekonomik sisteme alternatif sunan

[1] Yalçın, Aydın. Türkiye iktisat tarihi. Ayyıldız Matbaası, 1979, 184.

İslam iktisat düşüncesinin ortaya çıkardığı bir kurum olan vakıf, özelde para vakfı, kurumunun yoksullukla mücadeledeki tarihsel rolü ve sunduğu alternatif tartışılacaktır.

Vakıf Kurumu ve Kavramlar

Vakıfların kurumsallaşması ve toplumun tüm katmanlarınca benimsenmesi İslam medeniyetine ait bir husustur. Paylaşım ve dayanışmayı önemseyen Hz. Peygamber'in iyilik ve yardımlaşmayı sürekli teşvik etmesi vakıf düşüncesinin temellerini atmıştır. Ümmeti de bu yardımlaşma geleneğini ihmal etmemiş ve vakıf ile kurumsallaştırmıştır. İslam medeniyetinin tarih içinde ürettiği en önemli kurumlarından biri olan vakıflar özelinde belki de en önemli farklardan birisi bu olarak görülebilir. Hem toplumsal faydayı ön plana alan (bireyselleşmeyi dışlayan ve toplumsal faydayı ön plana çıkaran) hem de bu faaliyet sırasında Allah ile bireyin bağını koparmayan bir organizasyon şeklidir.

Vakıfların faaliyetlerine devam etmek için gelir elde etmekte kullandığı araçların (para, arazi, bina, emek vb.) üstünde konumlandırdığı gaye (Allah rızası) ile İslam'ın özüne uygun, dolayısıyla insanın doğasına da uygun bir organizasyon yapısı karşımıza çıkarmaktadır. İslam medeniyetinin dayanışma ve yardımlaşmayı kurumsallaştırmasının bir sonucu olan vakıf kurumu tarihi süreç içerisinde toplumun değerleri ile örtüşerek Müslüman hayatının bir parçası ve özellikle uzun dönem birçok toplumsal hizmetin gerçekleştirilmesindeki rolü ile de vazgeçilmezi olmuştur.

Toplumsal kalkınmada kendine özgü katkılar sunan bir kurum olan vakıfları başta Hz. Peygamber olmak üzere dönemin şartlarına göre Müslümanlar ayakta tutmaya ve yaymaya çalışmışlardır. Hatta tasavvufî bir yönü olan tekke ve zaviye vakıfları İslam'ın gayrimüslim coğrafyalarda yayılmasına katkı sunmuştur.

Vakıflar adil gelir dağılımına katkı sunarak yoksulluğu azaltmayı, toplumun kamusal ihtiyaçlarını karşılamayı, insanlık onuruna yaraşır

bir hayat ortamı sağlamayı ve toplumdaki fertlerin birbirlerini desteklemesi ile varlık sahiplerinden ihtiyaç sahiplerine dikey sosyo-ekonomik hareketliliği arttırmayı hedefleyen ve kâr amacı gütmeyen kurumlar olarak tanımlanabilir.[2] Tarih boyunca da İslam toplumları vakıf kurumunu bu amaçlar doğrultusunda kullanmışlardır. Özellikle vakıf medeniyeti olarak anılan Osmanlı İmparatorluğu dönemine bakıldığında beşerî sermayeye katkı sağlayacak olan eğitim ve sağlık hizmetlerinin vakıflar tarafından başarı ile yürütüldüğü görülmektedir.[3] Hatta Osmanlı döneminde görülen ilk vakıf örneği de bir medreseye aittir. 14. yüzyılda İznik'te kurulan bu vakfın medresesinin müderrisliğini de meşhur bir akim olan Davud-ı Kayserî yapmıştır. Orhan Gazi vakfa gelir sağlamak için birçok gayrimenkul vakfetmiştir.[4] Vakfın bizatihi kendisi, toplumu birçok alanda kalkındırmaya ve refah artışını sağlamaya yarayan uzun vadeli hayırsever bir yatırım yaklaşımıdır. Bunun yanında vakıflar altyapı hizmetlerine de katkıda bulunmuştur. Ayrıca vakıfların sunduğu istihdam imkânları işsizliği azaltarak ekonomik ve ticari hayatta canlılık sağlamıştır.

Her ne kadar günümüzde birden çok kişi kuruluşlarına katkı sunma imkânına sahip olsa da tarihsel süreç içerisinde baktığımızda vakıflar bidayette genel olarak bir kişi tarafından kurulmuşlardır. Kurulan vakıflar uzun yıllar genelde bir gayr-i menkul temelinde oluşturulmuştur. Vakıfların gelirlerinin sarf yerleri ise genelde toplumsal olmuştur. Dolayısı ile vakıflar bir nevi fazla kaynak sahiplerinden ihtiyaç sahiplerine refah aktarım mekanizması tesis etmişlerdir. Günümüzde ekonomik problemlerden birisinin adaletsiz gelir dağılım olduğu düşünüldüğünde vakıf kurumunun

[2] Türkoğlu, İrfan. Osmanlı Devleti'nde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2013, 18.2, 188.
[3] Çizakça, Murat. Osmanlı Dönemi Vakıflarının tarihsel ve ekonomik boyutları. Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet, 2006, 21; Göçer, Kenan. Bezmiâlem Valide Sultan ve Gureba Hastanesi Vakfiyesi. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2014, 4.1: 124; Kudat, Aydın; Dulkadiroğlu Hakan. Kamu Yararı ve Vergi Statüsü Bağlamında Sosyal Bir Kurum Olarak Vakıf-Dernek Kurumu Üzerinde Bir Değerlendirme. 1. Uluslararası Vakıf Kurumu Sempozyumu Tebliğ Kitabi. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları 2018, 50.
[4] Berki, Ali Himmet. Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı. Vakıflar Dergisi, 1962, 5: 127-129.

gerekliliği ve önemi daha iyi anlaşılabilir. Zira İslam iktisat düşüncesinde makro açıdan bakıldığında ekonomik kaynaklar bütün insanlara yetecek miktardadır. Fakat herkes bu kaynaklardan aynı oranda istifade edememektedir.[5] Bütün ekonomik sistemler bu noktadaki dengesizliği azaltma çabası içinde olduğunu söylemektedir. Bazı sistemler bunu özel teşebbüsler ile yapacağını iddia ederken bazıları ise bu üretim faktörlerinin ve nihai dağıtım rolünün devlete ait olması gerektiğini iddia etmektedir. Oysa İslam bu sorunu adalet temelli ve ahlaki olarak düzenlemeye çalışır. Bu düzenlemeyi sağlayan yöntemlerinden birisi ise infak mekanizması olmuştur. İslam'da kaynak ve gelir fazlası bulunanlardan ihtiyaç sahiplerine bir transfer sağlayan Zekât gibi farz ibadetin yanında birçok gönüllü infak türleri de oluşmuştur. İnfak türleri içinde vakıf müesseseleri önemli konuma sahiptir. Aslının baki, menfaatinin sürekli olan bir müessese olarak vakıf birden fazla alanda toplumsal ihtiyaçları karşılamıştır.[6] Vakfın sürekliliğe sahip özelliği ise yapılan hizmetlerin sürdürülebilir ve etkili olmasını sağlamıştır. Vakıf türlerinden birisi de Osmanlı tecrübesi ile zirveye ulaşan para vakıfları olmuştur.

Para Vakfı Uygulamaları

Vakıf kurumu dini ilkelere göre düzenlenmiş ve yine içinde para vakıfları olmak üzere menkul değerler bu sürece dahil edilmiştir. Bu özellik vakıf kurumunun günümüz koşullarına göre ve gelişen şartlara göre düzenlenmesine imkân sağlamaktadır. Gayrimenkul vakıflarının ana gelir kaynağı kira gelirleri bulunan bahçe, dükkân, ev, tarla vb. gayrimenkullerdir. Para vakıflarının ise sermayesi nakit para olmuştur. Dolayısı ile para vakfı sermayesinin tamamı yahut bir kısmı nakit paradan oluşan vakıflar olarak tanımlanabilir. Bu vakıflar sahip oldukları nakit parayı İslamî finans enstrümanları ile değerlendirmiş ve elde edilen geliri vakfın gayesi çerçevesinde harcamıştır.

[5] Askari, Hossein; Iqbal, Zamir; Mirakhor, Abbas. Introduction to Islamic economics: Theory and application. John Wiley & Sons, 2014.
[6] Akgündüz, Ahmet. İslam hukukunda ve Osmanlı tatbikatında vakıf müessesesi. Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013.

Para vakıfları Avrupa'da Kapitalizme özgü anonim şirket, banka ve borsa gibi kurumların hızla yaygınlaştığı dönemde Osmanlılara özgü kurumlar olarak finans sisteminin temelini oluşturmuştur. Osmanlı coğrafyasına ilk bankanın girmesi para vakıfları sayesinde 19. yüzyılın neredeyse ikinci yarısına kadar ötelenebilmiştir. Bu anlamıyla para vakıfları Osmanlı iktisadi zihniyetinin kendine mahsus bir örneğidir.[7] Para vakıfları sayesinde sadece zenginler değil ufak birikimleri olan hayırseverler de bir araya gelerek vakıf kurabilmiştir. Diğer vakıflarda olduğu para vakıfları da nihai amaç olarak sosyal bir gaye gütmüş olsa da para vakfının sermayesinin nakit para olması ve bundan girişimcilerin faydalanması çift yönlü bir yoksullukla mücadele politikasının ortaya çıkmasını sağlamıştır: (1) yoksula yardım (vakfın amacının ihtiyaç sahibi yoksullara yardımda bulunmak olması), (2) ekonomik güçlendirme (nakit ihtiyacı olan girişimcinin kendisine uygun borçlanma oranında kaynak bulması)

Para Vakıfları ve Yoksullukla Mücadeledeki Potansiyel Rolü

Yoksulluk, insanlık tarihi boyunca var olmasına rağmen dünyada kabul gören ortak bir tanımı bulunmamaktadır. Yoksullukla ilgili her dönemde, her toplumda, her birey için geçerli olabilecek bir tanım oluşturulmamıştır. *Mutlak yoksulluk, göreli yoksulluk* ve *insani yoksulluk* gibi çeşitli yoksulluk tanımları yapılmıştır. Mutlak yoksulluk sınırı ülkeler, bölgeler, toplumlar arasında farklı seviyelerde olabilmektedir. Dünya Bankası'na göre satın alma gücü paritesi; günlük 1,9 dolarının altında gelir elde eden insanlar açlık sınırı altında yaşarken, günlük 3,1 ABD dolarının altında gelire sahip olanlar da yoksulluk sınırı altında bir yaşam sürmektedir.[8] Bu sayı

[7] Korkut, Cem; Bulut, Mehmet. XV. Ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması. Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, 7.2: 167-194.

[8] World Bank. Poverty and Shared Prosperity 2018: Piecing Together The Poverty Puzzle. Washington DC 2018; İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER). Küresel Adaletsizlik Dünya Yoksulluk ve Eşitsizlik Raporu 2018. Erişim Linki: https://insamer.com/tr/kuresel-adaletsizlik-dunya-yoksulluk-ve-esitsizlik-raporu-2018_1682.html

gün geçtikçe düşse de halen ciddi oranda insan açlık ve yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır.

Grafik 1. Küresel Yoksulluk Oranı ve Sayısı, 1990–2015

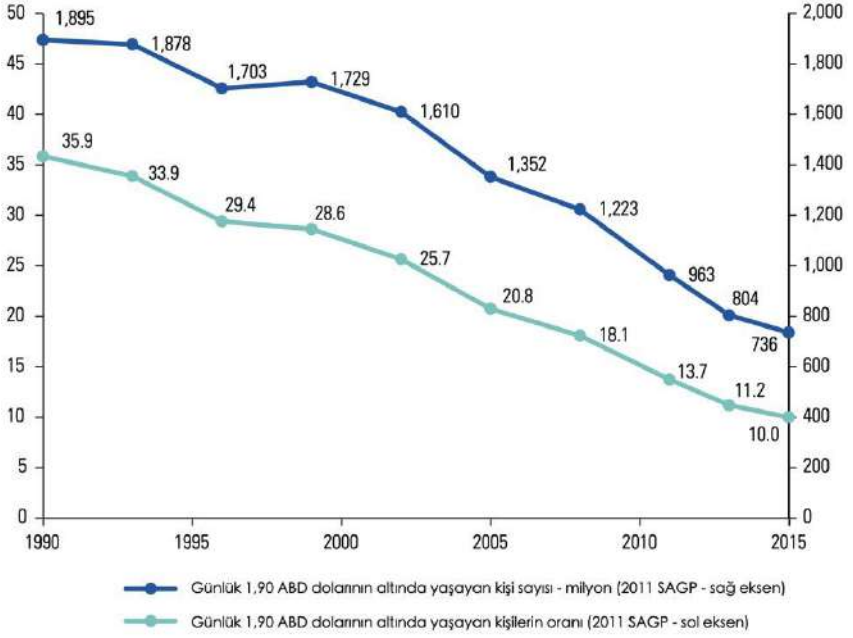

Kaynak: Poverty and Shared Prosperity 2018: Piecing Together The Poverty Puzzle (World Bank 2018).

Her toplum gibi Osmanlılar da yoksullukla mücadele politikaları uygulamaya koymuştur. Bunu yapmanın öncelikli koşulu bir yoksulluk tanımına sahip olmaktır. Yoksulluk muhtaç olmayı ve temel ihtiyaçlarını karşılayacak maddî güçten yoksunluğu ifade etmek için kullanılmaktadır. İslam fıkhında da nisap miktarınca malı olmayanlar yani üzerine zekât düşecek serveti bulunmayanlar fakir statüsünde kabul edilmektedir.[9]

[9] Pakalın, Mehmet Zeki. Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü: A-H. Fasikül 1. Millî Eğitim Basımevi, 1983, 585.

> Râgıb İsfahânî ise (فقر) fakr kelimesini şöyle açıklamaktadır: "Fakr, dört vecih üzerine kullanılmaktadır. Birincisi; dünya hayatında kaldığı müddet içerisinde insanoğlunun zaruri ihtiyaçlarının bulunmasıdır. Hatta genel olarak tüm mevcudatın ihtiyaç içerisinde olmasıdır. *Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla lâyık olandır.*[10] İkincisi; ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksunluktur ki, şu âyet buna işaret etmektedir: *(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne verirseniz, şüphesiz Allah onu bilir.*[11] Üçüncüsü; nefsin yoksunluğudur ki, bu onun şerri/kötülüğüdür. Hz. Peygamber şu sözüyle ona işaret etmiştir: *Fakirlik neredeyse küfür olacaktı.*[12] Bundan murat, nefsinden müstağni olmaktır. *Kanaati yok, mal zenginliği ona fayda sağlamaz* denildiğinde de kastedilen mana budur. Dördüncüsü ise Hz. Peygamber'in şu sözüyle ona işaret ettiği Allah'a muhtaç olma durumudur: *Allah'ım! Sana muhtaç olmaklığımla zenginliğimi arttır. Senden müstağni olmaklığımla beni senden ayırma*!.[13]

İnsana -Allah'ın kullarına- saygı merkezli bir finans sisteminin kurumu olan para vakıfları bu anlayışı birçok açıdan sağlamıştır. Özellikle istihdam konusunda ekonomik hayata olumlu etkiler sunan para vakıfları aynı zamanda çiftçi, esnaf ve zanaatkârlara uzun yıllar aynı oranda borçlanabilecekleri bir finansman kaynağı sunmuştur. Bu borçlanma oranının çok uzun yıllar sabit kalması da Osmanlı finans sisteminin istikrarının bir göstergesidir.[14] Finansal istikrar ise yatırımların devamını sağlayarak ekonomik hayatın canlılığını tesis etmiştir. Para vakıfları cami, mescit, medrese, mektep gibi

---

[10] Fâtır Suresi, 15.
[11] Bakara Suresi, 273.
[12] Ahmed b. Hanbel, Müsned, İstanbul: Çağrı Yayınları 1992, V, 36, 39, 42, 44; VI, 57, 207; Kardavî, Yusuf. Fakirlik Problemi Karşısında İslam (çev. Abdülvahhab Öztürk). Ankara: Nur Yayınları 1975, 24.
[13] İsfehânî, Râğıb el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an aktaran Güneş, Hasan Hüseyin; Kızılay, Şevket Ercan. Osmanlı Vakıf Geleneği, Toplumsal Alan ve Yoksullar: Ayasofya Nahiyesi Örneği. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 1.1: 174-175.
[14] Bulut, Mehmet; Korkut, Cem. Finansal istikrar ve para vakıfları etkisi: Rumeli para vakıfları örnekleri. İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi, 2016, 2.1: 55-76.

kurumların günlük giderlerini karşılamanın yanında buralarda görev yapan imam, hatip, müezzin, müderris, muallim gibi çalışanlara ücret tahsis etmiştir. Bir kısım vakıf doğrudan imaret olarak yoksullara yemek dağıtmak amacını belirlemiştir.[15] Hatta yoksul kızların çeyizlerine katkı sunan para vakıfları da bulunmaktadır.[16] Bunun yanında çoğu para vakfı, vakfın gelirinin azalıp vakfın devamının zor olduğu durumda vakfın mal ve nakdinin doğrudan fukaraya dağıtılmasını vakfiyeye şart olarak eklemiştir.

Para vakıflarının katkıları sadece doğrudan yaptıkları yardımlar ile değerlendirilmemelidir. Merkezinde para vakıflarının yer aldığı finans sistemi çok kapsamlı bir ekonomik ve finansal çevre oluşturmuştur. Vakfın bu anlamda birincil gayesi olan sosyal amacı vakfın finansal yönüyle çarpan etkisi yaparak toplumsal faydayı arttırmaktadır. Özellikle vakıf şartlarında esnaf, tüccar ve zanaatkârları finanse etmek istediğini belirten para vakıfları[17] doğrudan üretim ve ticaret finansmanı sağlayan kuruluşlar olarak adeta yoksullukla mücadelede temel politika araçlarından biri olduğunu göstermektedir. Hatta bu para vakıflarından bazıları özellikle sabit geliri olanlara nakit kullandırılmaması şartı koşarak vakfın sadece esnaf ve tüccara finansman sağlayacağını

[15] Sabiha Hanım bint Malik Paşa Vakfı, VGMA, Defter: 990, Sayfa: 7, Sıra: 6. "… ve bâkî yiğirmi dört sehme isâbet iden icâre dahi salâhı hâl-i ma'lûm olan muhtâc fukarâ ve gurebâ-i müslimîn içün vakt-i şitâda mahrûkāt iştirâ olunub tevzî' oluna ve ehl-i ihtiyâc bulunmadığı takdîrde hisse-i icâre-i mezkûre fukarâ-i mü'minîn etfâl-i yetîmesinin tedrîs ve ta'lîmi bulanlara harc u sarf oluna ve …" "… altı yüz aded lirâ-yı Osmânî ile mütevellî-i mûmâ ileyh ma'rifetiyle nef 'an li'l-vakfi bir akār iştirâ olunub âhara îcâr olunarak hâsıl olacak ucûrâtından evvelâ akār-ı mezkûrun vergi-yi senevîsi me'mûrîne ba'de'l-edâ bâkî kalan bedel-i îcâr yüz sehim i'tibâr olunarak sihâm-ı mezkûreden yiğirmi sehme isâbet idicek ucûrât ile beher sene Ramazan-ı Şerîf 'de ehl-i ihtiyâc fukarâ-yı müslîmine nân-ı azîz tevzî' oluna …"

[16] Murad Ağa bin Osman Ağa Vakfı, VGMA, Defter: 988, Sayfa: 147, Sıra: 63. "… Meblağ-ı mezbûr yed-i mütevellî ile rehn-i kavî ve kefîl-i melî yâhûd ikisinden biriyle istirbâh- ı şer'î ile istirbâh olunub ve hân-ı mezkûr ile dükkânı îcâr idub hâsıl olan gallâtın benât-ı fukarâ techîz için hâline göre elli guruşdan iki yüz elli guruşa kadar virilmek ve şöyle şart eyledim …"

[17] Ahmed Ağa ibn İsmail Vakfı, VGMA, Defter: 734, Sayfa: 293, Sıra: 147. "… Meblağ-ı mezbûr rehn-i kavî ve kefîl-i melî yâhûd ikisinden biri ile onu on bir buçuk hesâbı üzere mu'âmele-i şer'iyye ve murâbaha-i mer'iyye ile bâ-yed-i mütevellî beher sene alâ-vechi'l-helâl istirbâh ve istiğlâl olunub tüccâr-ı zevi'l-iktidâr ile …"

göstermiştir.[18] Kullandırılan sermayenin faizden kaçınarak İslamî usul ve yöntemlerce işletilmesi de bu kurumların günümüz katılım bankalarının bir nevi öncülü olduğunun da göstergesidir.

Şekil 1. Para vakfı merkezli yoksullukla mücadele politikası

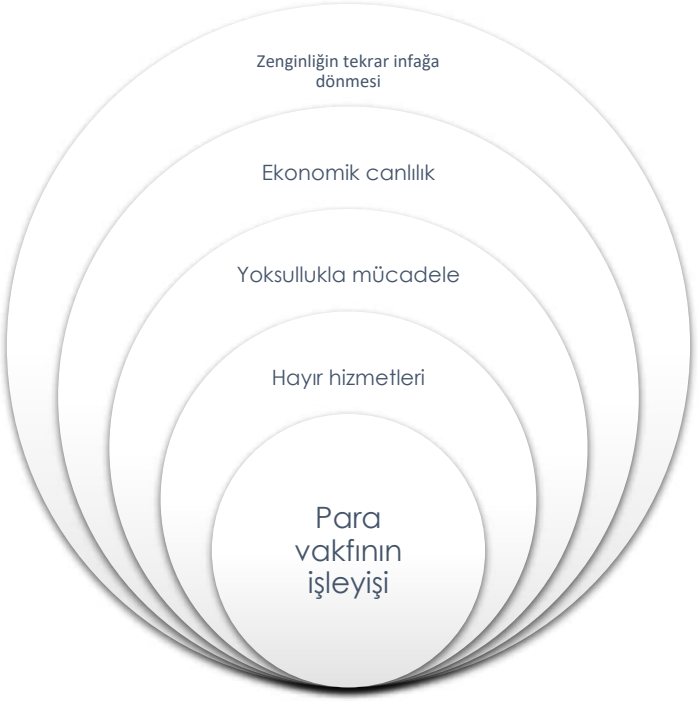

[18] Ali Bey bin Muslihiddin Bey Vakfı, VGMA, Defter: 747, Sayfa: 432-436, Sıra: 289. "… Meblağ-ı merkūm evkāf-ı mezbûreye mütevellî olan kimesne eliyle tarîk-i şer'î-i vesîk ve nehc-i mer'î-i enîk üzere rehn-i kavî ve kefîl-i mâl ile her re's-i senede ri'âyet-i şerâit-i şer'iyyede ihtimâm-ı tamâm ile on dirhemi on bir dirhem olmak üzere alâ-vechi'l-helâl istirbâh ve istiğlâl içün tüccâr-ı zevi'l-iktidâr ve ehli's-sûk ve yesâr eyledi ki simâlarında âsâr-ı emânet peydâ ve beşerelerinde envâr-ı istikāmet hüveydâ ola mu'âmele olunub muhâlata-i ribâdan ve âsâr-ı ziyâ' ve tevâdan hazer olunub takî-i müfsir ve tâcir-i müsâfir sipâhi ve yeniçeri ve erbâb-ı timâr ve hisâr eri ve ümerâ ve sâdât ile mu'âmele olunmaya …"

Sonuç

Para vakıflarının günümüz iktisadi şartlarına göre formüle edilmesi Müslüman ülkelerde toplumsal kalkınmada etkili olabilecek bir politika olabilir. Para vakıflarının kaynak aktarım mekanizması olma özelliği gelir dağılımındaki adaletsizliği ve dengesizliği azaltabilecek bir niteliğe sahiptir. Tarihte başarıya ulaştığı örnekler ile sabit olan para vakıfları, günümüzde bireyselleşme ve haz temelli inşa edilmiş ve yegâne arzusu daha fazla kazanç elde etme olan ekonomik sistemin yol açtığı problemlere çözüm potansiyeli sunmaktadır. Bu çözümü sunarken ise çağın gereklerine, dış etkenlere dikkat etmek, İslam'ın Müslümanlara çizdiği çerçeve kapsamında ilke ve amaçtan taviz vermemek esas olmalıdır.

Vakıfların faydasının sadece ekonomik anlamda olduğu düşünülmemelidir. Zira vakıflar uzun yıllar gelir adaletsizliğini azaltmada ve yoksullukla mücadelede etkin rol alarak toplumsal huzurun sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Özü itibari ile dini bir yönü olan vakfın Müslüman toplumlarca benimsenmesi kolay ve kalıcıdır. Bu sebeple vakıf kurumunun tüm veçheleri ile alınıp tarihteki örneklerinin iyi analiz edilip günümüzde yine çok çeşitli şekillerde uygulanması düşünülmelidir.

Toplumların kurumsal dönüşümleri kabul etmesi yeni kurumun toplumsal genler ile örtüşmesine bağlıdır. Aksi halde yapılan değişiklikler iyileştirici değil bozucu yönde olur. İslam toplumlarının gelişmesi de kendine değerlerine uygun ve insan fıtratına uygun kurumlarını benimseyip uygulamaya koymasıyla mümkün olacaktır. Bu bağlamda para vakıflarının etkin ve amaca uygun kullanımı adaletsiz ekonomik sistemin ve gelir dağılımının karşısında önemli bir alternatiftir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Ahmed Ağa ibn İsmail Vakfiyesi, VGMA, Defter: 734, Sayfa: 293, Sıra: 147.

Ali Bey bin Muslihiddin Bey Vakfiyesi, VGMA, Defter: 747, Sayfa: 432-436, Sıra: 289.

Murad Ağa bin Osman Ağa Vakfiyesi VGMA, Defter: 988, Sayfa: 147, Sıra: 63.

Sabiha Hanım bint Malik Paşa Vakfiyesi, VGMA, Defter: 990, Sayfa: 7, Sıra: 6.

Makale ve Kitaplar

Ahmed b. Hanbel, Müsned, İstanbul: Çağrı Yayınları 1992.

Akgündüz, Ahmet. İslam hukukunda ve Osmanlı tatbikatında vakıf müessesesi. Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013.

Askari, Hossein; Iqbal, Zamir; Mirakhor, Abbas. Introduction to Islamic economics: Theory and application. John Wiley & Sons, 2014.

Berki, Ali Himmet. Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı. Vakıflar Dergisi, 1962, 5: 127-129.

Bulut, Mehmet; Korkut, Cem. Finansal istikrar ve para vakıfları etkisi: Rumeli para vakıfları örnekleri. İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi, 2016, 2.1: 55-76.

Çizakça, Murat. Osmanlı Dönemi Vakıflarının tarihsel ve ekonomik boyutları. Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet, 2006, 21-31.

Göçer, Kenan. Bezmiâlem Valide Sultan ve Gureba Hastanesi Vakfiyesi. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2014, 4.1: 123-150.

Güneş, Hasan Hüseyin; Kızılay, Şevket Ercan. Osmanlı Vakıf Geleneği, Toplumsal Alan ve Yoksullar: Ayasofya Nahiyesi Örneği. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 1.1: 160-187.

İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER). Küresel Adaletsizlik Dünya Yoksulluk ve Eşitsizlik Raporu 2018. Erişim Linki: https://insamer.com/tr/kuresel-adaletsizlik-dunya-yoksulluk-ve-esitsizlik-raporu-2018_1682.html

Kardavî, Yusuf. Fakirlik Problemi Karşısında İslam (çev. Abdülvahhab Öztürk). Ankara: Nur Yayınları 1975.

Korkut, Cem; Bulut, Mehmet. XV. Ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması. Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, 7.2: 167-194.

Kudat, Aydın; Dulkadiroğlu Hakan. Kamu Yararı ve Vergi Statüsü Bağlamında Sosyal Bir Kurum Olarak Vakıf-Dernek Kurumu Üzerinde Bir Değerlendirme. 1. Uluslararası Vakıf Kurumu Sempozyumu Tebliğ Kitabi. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları 2018, 42-51.

Pakalın, Mehmet Zeki. Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü: A-H. Fasikül 1. Millî Eğitim Basımevi, 1983.

Türkoğlu, İrfan. Osmanlı Devleti'nde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2013, 18.2: 187-196.

World Bank. Poverty and Shared Prosperity 2018: Piecing Together The Poverty Puzzle. Washington DC 2018.

Yalçın, Aydın. Türkiye iktisat tarihi. Ayyıldız Matbaası, 1979.

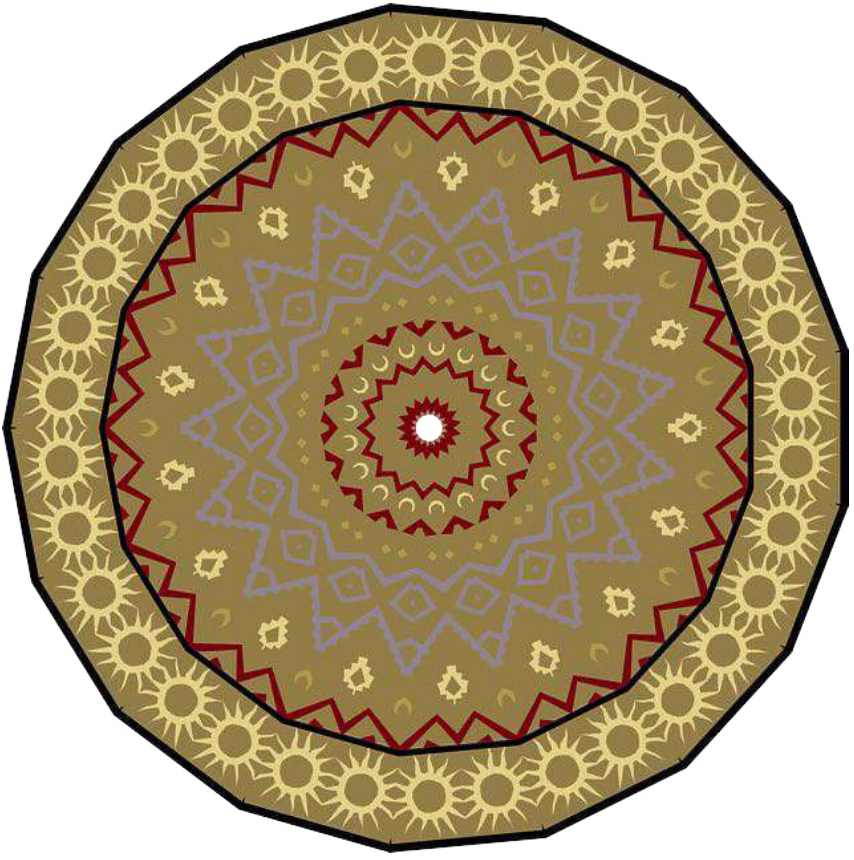

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki Vakfiyelere Göre Afyonkarahisar'daki Vakıflar ve Para Vakıfları

Dr. Yakup Özsaraç
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Giriş

Türkler Anadolu'ya geldiklerinden itibaren bu coğrafyada vakıflar kurmuşlardır. Bu doğrultuda ilk vakfiye belgesi 1071 yılından bile öncesine aittir[1]. Osmanlı Devleti de kuruluşu itibariyle Anadolu'da kurulan bir devlettir. Günümüzde Anadolu coğrafyasında Türk hakimiyeti devam etmektedir. Anadolu'da bir şehri incelemek bize o şehir tarihi hakkında bilgi verdiği kadar günümüze de aktaracak bilgiler sunmaktadır. Bu nedenle ticaretin ön planda olup geliştiğini düşündüğümüz bir şehri kurulan vakıflar ve para vakıfları bağlamında araştırmanın önemli olduğu açıktır.

Bu çalışmada Anadolu'nun ortasında bulunan şehirlerden birisi olan Afyonkarahisar seçilmiştir Afyonkarahisar ilimiz tarihte olduğu gibi bugün de ticaret yolların kesiştiği bir coğrafyada yer almaktadır. Bu çalışmada şehirde kurulan vakıflar ve seçilen örneklem dahilinde para vakıfları incelenecektir. Bu şehirdeki Osmanlı döneminde kurulmuş olan vakıfların vakfiye kayıtlarına Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Kültür Tescil Dairesi Başkanlığı Arşivi'nden ulaşılmıştır. Bu arşivdeki Afyonkarahisar ilinde kurulan vakıfları da kapsayan vakfiye belgeleri Anadolu Vakfiye Defterleri (578-619) olarak tasnif edilmiş defter serisinden seçilmiştir. Bu

[1] Türklerin Anadolu'ya gelişiyle H.440 / M.1048 yılında Erzurum Pasinler'de bulunan ilk vakfın vakfiye belgesi için Bkz. Halil Divani b. Mehmed Cihangir (Yağan Paşa, Yağan Baba Zâviyesi) Vakfiyesi, VGMA 606/74, 102; Yüksel, Hasan. Vakfiye. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2012, 42: 467-469; Keleş, Hamza. Erzurum Vakıfları: H. 988 (M. 1580-1581) Tarihli Evkaf Defterine Göre, Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık, 2006, 11-13.

defterlerde 11.697 adet vakfiye kaydı bulunmaktadır. Bu vakfiyelerin tümünü incelemek ve özellikle para vakıflarını seçmek zor bir çalışma gerektirdiğinden, vakıfların kurumsal olarak değişiminin yaşandığı yıl olan 1826 Şer'iye ve Evkâf Nezâreti'nin kuruluşu sonrası kayıtlar incelenmiştir. Vakfiye seçimi ise rastgele yapılarak, bu vakfiyelerin içerisindeki para vakıfları incelenerek analiz edilmiştir.

Tanımlar

Vakıf, kelime olarak Kamûs-i Türkî sözlüğünde *"hapsetmek, alıkoymak, durdurmak" anlamlarına gelmektedir.* Terim olarak, *"menfaati kullara olmak üzere bir malı kendi mülkünden çıkarıp Allah yolunda hapsetmek"* demektir. Hukukî manada ise; *"bir şeyin faydalanma hakkının veya mülkiyetinin kamu yararına tahsis edilerek devamlı olarak başkalarının mülk edinmelerini engellemek; yani mülkiyetin, Allah'ın rızasını kazanmak ve insanlara faydalı olmak gayesiyle kamu yararına tahsisi"* demektir. Türkçe'de vakıf şeklinde telaffuz edilen *vakf* kelimesi, Arapça bir kelime olup duruş, durma, hareketten kalma, alıkoyma, durdurma gibi manaların yanında bir mal ve mülkü satılmamak şartıyla bir hayra tahsis etme anlamına da gelmektedir.[2]

Vakfın bir çeşidi olan para vakfı; kuruluş sermayesinin bir kısmı veya tamamı nakit paradan oluşan ve paranın sermaye olarak İslam'ın öngördüğü finansal emir ve yasaklar çerçevesinde işletildiği vakıflar olarak tanımlanmaktadır.[3] Osmanlı'da genel kabul görmüş

[2] Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 1996. 1495-1496; Yediyıldız, Bahaeddin. XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, 8; Öztürk, Nazif. Mense'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983, 27; Ömer Hilmi Efendi. İthaf-ül ahlaf fi ahkam-il evkaf. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977, 13-17; Yazır, Muhammed Hamdi; Öztürk, Nazif. Elmalılı M. Hamdi Yazır gözüyle vakıflar: Ahkâmu'l-evkaf. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, 49-63; Berki, Ali Himmet. Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tâbirler. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1966.

[3] Çızakça, Murat. Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları. İslami İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) Yayınları, 1993, 67; Bulut, Mehmet; Korkut, Cem. A comparison between Ottoman cash waqfs (CWs) and modern interest-free financial institutions. Vakıflar Dergisi 2016, 46, 25.

olan bu tür vakıflar, vakfiyesinde belirtilen şartları gerçekleştirmek için tasarrufu altındaki parayı, kendine has usullerle borç vererek suretiyle elde ettiği geliri, vakfiye şartlarına göre harcayan bir finans kurumudur.

Bugün Osmanlı vakıfları hakkında bilgi edinebileceğimiz zengin bir arşive sahip olan Vakıflar Genel Müdürlüğü, aynı zamanda Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nden kalan vakıfları da yöneten bir kurumdur. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) içerisinde günümüze ulaşmış vakfiyelerin, senetlerinin birçoğu tasnif edilerek defterlere kaydedilmiş ve bu kayıtlar dijital ortama aktarılmıştır. Bu arşiv, Vakıflar Genel Müdürlüğü logosunda yer aldığı üzere, 1048 yılından bu yana kayıtları tutulan vakfiye belgeleri ile, ülkemizdeki en eski sosyal bilim arşividir.[4] Vakfiyeler, VGMA vakfiye defterlerinde İstanbul, Mücedded Anadolu, Küçük Evkâf, Haremeyn Mukâta'a, Haremeyn, Rumeli ve Müstakil Vakfiye Defterleri şeklinde tasnif etmiştir.[4]

Bu çalışmada yukarıdaki defter serilerinden Mücedded Anadolu Serisi (578-619), olarak sınırlandırılmış defter serisi seçilmiştir. Bu defterlerde 11.697 adet vakfiye kaydı bulunmaktadır. Buna göre; 19. yüzyıl öncesi 3.945 adet vakfiye kaydı, 1800-1826 yılları arasında ise 337 adet vakfiye kaydı ve 1826-1926 arası ise 7405 vakfiye kaydı bulunmaktadır. Dönem olarak 1826 sonrası seçildiğinden, bu defterlerdeki 4.292 adet vakfiye kaydı, bu çalışmanın dönemi dışındadır. Ayrıca bu defterler Osmanlı dönemini kapsamakta olup, Cumhuriyet dönemi vakfiyeleri çalışmanın kapsamı dışındadır.

Anadolu Defterleri ağırlıklı olarak; İstanbul'un Anadolu yakasından başlayıp günümüzde Irak, Suriye, Lübnan Mısır, Ürdün, Libya, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Ukrayna, Kırım ve Kıbrıs'tan oluşan coğrafyaya ait kayıtları kapsamaktadır. Bu defterlerde

[4] Çam, Mevlüt. "Vakıf Medeniyeti ve Vakıf Kayıtlar Arşivi." Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı, Ankara, 2013, 452.

Rumeli'de kalan vilâyet ve kazalarda kurulan vakfiyelere de rastlanmaktadır. Bunun sebebi, bazı vakıfların hem Anadolu hem Rumeli'de akar ve hayrâtının bulunması ya da vakfın tescîl edildiği kadılığın Anadolu vilâyetlerinden birinde bulunmasıdır.

Afyonkarahisar Şehri ve Vakıfları

Afyonkarahisar şehri Osmanlı idaresinde; Karahisar-ı Sahib Sancağı adıyla 1428 yılında Anadolu eyaletine bağlı iken 1841-1867 yılları arasında Hudâvendigar (Bursa) eyaletine, 1867 yılından 1918'e kadar Hudâvendigar vilayetine bağlı bir sancak olarak Osmanlı Devleti idari yapısı içinde yer almıştır. 1924'te ise vilayet olarak Afyonkarahisar adıyla günümüze kadar gelmiştir.[5]

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1986 yılında hazırlanan İl İl Vakıflar adlı eserde elde edilen verilere göre Afyonkarahisar'da Osmanlı dönemine ait vakıfların toplam sayısı 81 adet olarak belirtilmektedir. Bu vakıfların 74 tanesi Mazbut, 7 tanesi Mülhak vakıf olmakla beraber 1970 tarihli 903 sayılı kanun ile kurulan vakıfların sayısı ise 20 adettir.[6] Bu çalışmanın kapsamı olan 1826-1926 tarihleri arasında Afyonkarahisar'da 200 adet vakıf kaydına ulaşılmaktadır.[7] Bu vakıfların dağılımı ilçelere göre ekteki tablodaki gibidir.

[5] Emecen, Feridun. "Afyonkarahisar", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 1, 443-446; Sezen, Tahir. Osmanlı Yer Adları, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, 10.

[6] Afyonkarahisar'da Osmanlı Döneminde 88 cami, 18 mescit, 13 türbe, 1 yurt binası, 3 arsa, 1 tarla, 1 tuvaletin hayrat olarak, 2 bina, 14 mağaza, 50 dükkân, 3 hamam, 21 arsa,9 ev, 1 değirmen, 5 tarla, 1 İşhanı, 1 kervansarayın akar olarak Mazbut vakıflarca; 2 cami, 1 medresenin hayrat olarak 5 han, 8 ev, 3 hamam, 3 bağ, 1 tarla, 1 bahce,3 arsa, 4 dükkân ve 1 deponun akar olarak Mülhak vakıflarca vakfedildiği bildirilmiştir. Ateş, İbrahim, Erdoğan, Abdülkerim. İl İl Vakıflar'86, Ankara 1986, s. 46.

[7] Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri.

Tablo 1: Afyonkarahisar'da kurulan Vakıfların Merkez/İlçelere göre dağılımı

İlçe	Vakıf sayısı
Başmakçı	1
Bolvadin	15
Dazkırı	2
Dinar	16
Emirdağ	53
Merkez	63
Sandıklı	44
Sinanpaşa	1
Sultandağı	1
Şuhut	6

Bu vakfiyelerden rastgele örnekleme ile 20 vakfiye seçilerek incelenmiştir. Buna göre seçilen vakfiyelerin aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: 1826-1926 yıllarında Afyonkarahisar İlinde İncelenen Vakfiyeler

Sıra	Vakıf Adı	Hicri	Miladi	İlçe	Mevkufe
1	Mehmed Dilaver Paşa (Dilaver Paşa)	1255	1839	Merkez	dükkân
2	Mustafa bin Receb	1288	1871	Merkez	para
3	Ömer Ağa bin Abdullah	1288	1871	Merkez	para
4	Ali Efendi bin Abdullah bin Ali	1289	1872	Merkez	para
5	Veli bin Osman	1293	1876	Sandıklı	para
6	Eyyub Ağa bin Mehmed	1296	1879	Şuhut	para
7	Cafer bin Ahmed	1299	1882	Emirdağ	para
8	Mahmud Ağa bin Abdullah	1299	1882	Emirdağ	para
9	Ahmed Ağa bin Ali	1299	1882	Bolvadin	para
10	İsmail Ağa bin İsmail	1300	1883	Bolvadin	para
11	Mustafa Ağa bin Mustafa	1300	1883	Sandıklı	para
12	Mustafa Ağa bin Mahmud	1303	1886	Şuhut	para
13	Adil bin Yusuf	1327	1909	Merkez	para
14	Ömer bin Ali	1330	1912	Dinar	para
15	İbrahim Efendi bin Mehmed Efendi	1331	1913	Merkez	para
16	Ali bin Murtaza (Ali Ağa bin Murtaza)	1332	1914	Emirdağ	para
17	Hüseyin bin Murad	1333	1915	Emirdağ	para

18	Osman bin Ahmed	1334	1916	Sandıklı	para
19	Ali bin Halil İbrahim	1337	1918	Dinar	para
20	Hüseyin Ağa bin Hüseyin	1325	1907	Merkez	para

İncelenen bu vakıflardan 19 tanesi para vakfı olup bu para vakıflarının özetleri şu şekildedir.

1- Hüseyin Ağa ibni Hüseyin Vakfı

1325/1907 tarihli vakfiyeye[8] göre Afyonkarahisar'ın Şuhut Kazasının Kulak Köyü sakinlerinden Hüseyin Ağa bin Hüseyin, 2.000 kuruşu mütevelli Ömer Ağa bin Yusuf'un ikrarıyla vakfetmiştir. Bu 2.000 kuruşun %15 oranı ile istirbah ve istiğlal olunup elde edilen gelir Kulak Köyü Camii hatibine, caminin tamiri için sarf edilmesi şart koşulmuştur.

2- Ali Oğlu Ahmed Ağa Vakfı

1299/1882 tarihli vakfiyeye[9] göre Afyonkarahisar'ın Bolvadin Kazasının Karabağdere Köyü sakinlerinden Ahmed Ağa ibni Ali, mütevelli Mustafa Efendi ibni İbrahim'in ikrarıyla 2.000 kuruş vakfetmiştir. Vakfedilen meblağ %15 oranı ile istirbah olunarak elde edilen gelirin 100 kuruşunun Karabağdere Köyü Camii hatibi ücreti, 100 kuruşu caminin imamı ücreti ve 50 kuruşu müezzin ücretlerine sarf edilmesi, kalan gelirin ise "*asl-i mali mevkufa zamla*" kullanılması şartı koşulmuştur.

3- Abdullah bin Ali Vakfı

1289/1872 tarihli vakfiyeye[10] göre Afyonkarahisar'ın Bolvadin Kaymakamlığına bağlı İshaklu Kazası'nın Üçkapı Köyü sakinlerinden Macarlı Ali Efendi ibni Abdullah bin Ali, 1.500 kuruşu mütevelli Hafız İbrahim Efendi ibni Süleyman'ın ikrarı ve takririyle vakfetmiştir. Bu meblağın %15 oranı ile istirbah olunacağı ve elde

[8] Hüseyin Ağa b. Hüseyin Vakfiyesi, VGMA, 597/79, 106.
[9] Ahmed Ağa b. Ali Vakfiyesi, VGMA, 589/344, 208-209.
[10] Abdullah b Ali Vakfiyesi, VGMA, 587/300, 246.

edilen gelirin 100 kuruşu Üçkapı Köyü Camii hatibine, 125 kuruşu caminin tamirine sarf edilmesi istenmiştir.

4- Cafer bin Ahmed Vakfı

1299/1882 tarihli vakfiyeye[11]göre Afyonkarahisar'a bağlı Aziziye (Barçınlı) İlçesindeki Kırkpınar Köyü sakinlerinden Cafer bin Hacı Ahmed, 600 kuruşu malından ifraz ederek Kırkpınar Köyü Cami mütevellisi Seyfi Oğlu Süleyman bin Recep'in ikrar ve takririyle vakfetmiştir. Vakfedilen meblağ %15 oranı ile istirbah olunarak elde edilen gelirin Kırkpınar Köyü Camii hatibine verilmesi şart koşulmuştur.

5- Mehmed Oğlu Eyyüb Ağa Vakfı

1296/1879 tarihli vakfiyeye[12] göre Afyonkarahisar'a bağlı Şuhut Kazasına bağlı Artigan Köyü sakinlerinden Eyyüb Ağa ibni Mehmed, 1000 kuruşu, mütevelli Hasan Ağa Ali bin Hüseyin'in ikrar ve tasdikiyle vakfetmiştir. Bu 1000 kuruş; %15 oran ile istirbah olunarak, Artigan Köyü Camii hatibine teslim edilmesi istenmiştir.

6- Hacı Veli ibn Osman Vakfı

1293/1876 tarihli vakfiyeye[13] göre Afyonkarahisar'ın Sandıklı Kazasına bağlı Aşağıkocaviran Köyü (Cuma Mahallesi) sakinlerinden Hacı Veli ibni Osman, 1.000 kuruşu mütevelli Kadıoğlu Ahmet bin Ömer'in ikrarı ve takririyle vakfetmiştir. Bu 1.000 kuruşun %15 oranı ile i'mal ve istirbah olunacağı ve elde edilen gelirin Aşağıkocaviran Köyü Camii hatibine verilmesi şart koşulmuştur.

7- İsmail Ağa bin İsmail Vakfı

1300/1883 tarihli vakfiyeye[14] göre Afyonkarahisar'ın Bolvadin Kazasına bağlı Karamuk köyü civarında Deve Deresi denilen yerde mukim olan İsmail Ağa ibn İsmail, 2.000 kuruşu, mütevelli Daveroğlu Ömer Ağa ibn Osman'ın ikrarıyla vakfetmiştir. Bu 2.000 kuruş %15

[11] Cafer b. Ahmed Vakfiyesi, VGMA, 586/169, 181-182.
[12] Eyub Ağa b. Mehmed Vakfiyesi, VGMA, 586/201, 208.
[13] Hacı Veli b. Osman Vakfiyesi, VGMA, 587/3-1/194, 159-160.
[14] İsmail Ağa b. İsmail Vakfiyesi, VGMA, 586/18, 12-13.

oran ile istirbah olunarak elde edilen gelirin 100 kuruşu Deve Deresi Köyü'ne bağlı Bulanık Mahallesi Camii hatibine, 100 kuruşu imamına ve 50 kuruşu müezzine verilmesi şartı koşulmuştur.

8- Mahmud Ağa bin Abdullah Vakfı

1299/1882 tarihli vakfiyeye[15] göre Afyonkarahisar'ın Aziziye (Perçinli) Kazasına bağlı Sarıkavak köyü sakinlerinden İsmail Bey oğlu Mahmud Ağa bin Abdullâh, 1.000 kuruşu, oğlu ve vakfın mütevellisi olan İsmail bin Mahmut'un ikrarıyla vakfetmiştir. Bu 1.000 kuruş %15 oran ile istirbah olunarak elde edilen gelirin oğlu İsmail Efendi'ye, mütevelli ve cami hatibi olması şartıyla teslim edilmiştir.

9- Mustafa Ağa bin Mahmud Vakfı

1303/1886 tarihli vakfiyeye[16] göre Afyonkarahisar'a bağlı Şuhut Kazasından İçekli Köyü sakinlerinden Hatunlu oğlu Mustafa Ağa ibn Mahmud, 2.000 kuruşu malından ifraz ederek, Kayalar Mahallesi ahâlisinden mütevelli Alî Ağa ibn Hacı Mehmed'in ikrar ve takririyle vakfetmiştir. Bu 2.000 kuruş %15 oran ile istirbah ve istiğlal olunarak elde edilen gelirin İçekli Camii hatibine verilmesi şart koşulmuştur.

10- Mustafa Ağa bin Mustafa Vakfı

1300/1883 tarihli vakfiyeye[17] göre Afyonkarahisar'a bağlı Sandıklı Kazasına bağlı Belkavak köyü sakinlerinden Mustafa Ağa ibni Mustafa, 2.000 kuruşu mütevelli Veliyüddin ibni Mustafa'nın ikrarı ve takririyle vakfetmiştir. Bu 2.000 kuruşun %10 oranı ile istirbah olunacağı ve elde edilen gelirin 300 kuruşu Belkavak Köyü Camii hatibine verilmesi ve gelirden fazla kaldığı takdirde caminin tamiri için sarf edilmesi istenmiştir.

11- Receb bin Hüseyin Vakfı

1288/1871 tarihli vakfiyeye[18] göre Afyonkarahisar'ın Şuhut Kazasına bağlı Arzlı köyü sakinlerinden Mustafa bin Receb bin Hüseyin, 1.000

[15] Mahmud Ağa b. Abdullah Vakfiyesi, VGMA, 586/48, 68-69.
[16] Mustafa Ağa b. Mahmud Vakfiyesi, VGMA, 586/30, 39-40.
[17] Mustafa Ağa b. Mustafa Vakfiyesi, VGMA, 589/243, 136.
[18] Receb b. Hüseyin Vakfiyesi, VGMA, 585/114, 106-107.

kuruşu, mütevelli Kayaoğlu Ali bin İbrahim'in ikrar ve takririyle vakfetmiştir. Bu 1.000 kuruş %10 oranla istirbah olunarak elde edilen gelirin 100 kuruşu Arzlı Köyü Camii hatibine, 50 kuruşu ise caminin tamirine kullanılması şart koşulmuştur.

12- Hacı Ömer Ağa bin Abdullah Vakfı

1288/1871 tarihli vakfiyeye[19] göre Afyonkarahisar'ın Şuhut Kazasına bağlı Arap köyü ahalisinden Hacı Ömer Ağa bin Abdullah, 1.000 kuruşu mütevelli Ahmed Efendi ibn Hacı İbrahim'in ikrarı ve takririyle vakfetmiştir. Bu 1.000 kuruşun %15 oran ile istirbah olunacağı ve elde edilen gelirin Arap Köyü Camii hatibine verilmesi istenmektedir.

13- Adil bin Yusuf Vakfı

1327/1909 tarihli vakfiyeye[20] göre Afyonkarahisar'a bağlı Aziziye Kazasından Hacı Adil İbn Hacı Yusuf, 2.000 kuruşu, mütevelli Hacı Emin oğlu Hüseyin'in ikrar ve tasdikiyle vakfetmiştir. Bu 2.000 kuruş; %9 ile istirbah olunarak; 120 kuruşu Aziziye Kazası'na bağlı İn'amiye Köyü'ndeki mescit hatibi için ve 80 kuruşu ise mescidin tamirine ve mum ile kandil gibi ihtiyaçları için kullanılacaktır.

14- Ömer bin Ali Vakfı

1330/1912 tarihli vakfiyeye[21] göre Afyonkarahisar'a bağlı Dinar İlçesindeki Darıcılar Köyü sakinlerinden Ömer b. Ali'nin, 1.000 kuruşu malından ifraz ederek Darıcılar Köyü cami mütevelli ve hatibi olan Gani oğlu Veli bin Mustafa'nın ikrarı ve takririyle vakfetmiştir. Vakfedilen meblağ %12 oran ile istirbah olunarak elde edilen gelirin 120 kuruşu Darıcılar Köyü Camii hatibine verilmesi şart koşulmuştur.

15- İbrahim Efendi bin Hacı Mehmed Efendi Vakfı

[19] Hacı Ömer Ağa b. Abdullah Vakfiyesi, VGMA, 585/131, 138-139.
[20] Adil b Yusuf Vakfiyesi, VGMA, 597/100, 127.
[21] Ömer b. Ali Vakfiyesi, VGMA, 602/427, 246.

1331/1913 tarihli vakfiyeye[22] göre Afyonkarahisar merkezinde bulunan Arap Mescidi Mahallesi ahalisinden Helvacı Hacı Caferzâde İbrahim Efendi ibni Hacı Mehmed Efendi, **"***yirmi lirayı Osmanî yani lira yüz kuruş hisabıyla iki bin kuruşu"* ifadesiyle 2.000 kuruşu mütevelli Helvacı Hacı Caferzâde Mustafa bin Hacı Ahmed'in ikrar ve takririyle vakfetmiştir. Bu 2.000 kuruşun tamamı istirbah olunarak Buyancak Köyü Camii hatibine teslim edilmiştir.

16- Murtazaoğlu Hacı Ali bin Murtaza Vakfı

1332/1914 tarihli vakfiyeye[23] göre Afyonkarahisar'a bağlı Aziziye Kazasına bağlı Hanbarcin nahiyesinin Akhisar köyü sakinlerinden Hacı Murtaza oğlu Hacı Ali bin Murtaza, 1.000 kuruşu, mütevelli Murtaza Efendi ibni Mahoş'un ikrarıyla vakfetmiştir. Bu 1.000 kuruşun %9'u idane olunarak elde edilen gelirin 45 kuruşu Akhisar Köyü Camii inşaatı için caminin hatibine, 45 kuruşu ise camide kullanılacak yağ ve mum ihtiyaçlarına kullanılacaktır.

17- Hüseyin İbn Murad Vakfı

1333/1915 tarihli vakfiyeye[24] göre Afyonkarahisar'a bağlı Aziziye Kazasının Hisar köyünden Muradoğlu Hüseyin ibni Murad, 500 kuruşu İncili Mahallesi sâkinlerinden mütevelli Mahmud Efendizâde Eyub Efendi ibni Mahmud Efendi'ye Hisar Köyü Camii inşaatı için vakfetmiştir. Bu 500 kuruş, %9'u idane olunup 45 kuruşu Hisar Köyü Camii hatibine vakıf mallarına bakması ve vâkıfın vefatından sonra ise evlat ve akrabalarının selameti için kullanılacaktır.

18- Osman bin Ahmed Vakfı

1334/1916 tarihli vakfiyeye[25] göre Afyonkarahisar'a bağlı Sandıklı Kazasına bağlı Yayman köyü sakinlerinden Tokmak oğlu Osman bin Ahmed, 2.000 kuruşu mütevelli Nebioğlu Osman bin Ahmed'in ikrarı ve takririyle vakfetmiştir. Bu 2.000 kuruşun %10 oranı ile istirbah

[22] İbrahim Efendi b. Hacı Mehmed Efendi Vakfiyesi, VGMA, 605/40, 28.
[23] Murtazaoğlu Hacı Ali b Murtaza Vakfiyesi, VGMA, 604/379, 268.
[24] Hüseyin b. Murad Vakfiyesi, VGMA, 607/255, 164.
[25] Osman b. Ahmed Vakfiyesi, VGMA, 608/259, 238.

olunacağı ve elde edilen gelirin 150 kuruşu Yayman Köyü Camii hatibi ücreti, gelirden fazla kaldığı takdirde caminin tamiri için sarf edilmesi istenmiştir.

19- Ali bin Halil İbrahim Vakfı

1327 /1918 tarihli vakfiyeye[26] göre Afyonkarahisar'a bağlı Dinar Kazasının Ocaklı köyünden Kara Yusuf oğlu Şeyh Ali bin Halil İbrahim, 1.000 kuruşu mütevelli Ali Ağa'ya teslim ikrar ve tasdikiyle vakfetmiştir. Bu 1.000 kuruş, %15'le istirbah olunarak, elde edilen gelirin köyündeki caminin imam ve hatibine verilmesi şart koşulmuştur.

Sonuç

Afyonkarahisar ilinde 200 vakıf üzerinden yaptığımız araştırma sonucu rastgele örneklemeyle 1826-1926 yılları arası seçilen 20 vakfın, vakfiyelerinden elde edilen bilgiler neticesinde; 19 tanesinin para vakfı olduğu tespit edilmiştir. Bu para vakıflarının içerdiği bilgiler neticesinde aşağıdaki tablo özetleri elde edilmiştir.

Tablo-3: Afyonkarahisar İlinde Kurulan Vakıfların Kuruluş Yerleri, Sermayeleri ve İstirbah Oranları

İLÇELER	Kurulan Vakıf Sayısı	9%	10%	12%	15%	Genel	Genel Toplam
Bolvadin [27]	1				2.000		2.000
Emirdağ	2		1.000		600		1.600
Şuhut	2				3.000		3.000
Bolvadin	2				2.000		2.000
Dinar	2		1.000	1.000			2.000
Emirdağ [28]	2	1.500					1.500

[26] Ali b. Halil İbrahim Vakfiyesi, VGMA, 609/16, 12.
[27] Bolvadin'de kurulan Ayşe bt Emin ve Kızları Vakfı Para vakfı değildir.
[28] %9 istirbah oranında kurulan 2 vakıf olup birisi Ali b. Murtaza (Ali Ağa b. Murtaza)1000 Kuruş, Hüseyin b. Murad vakfı ise 500 kuruş vakfetmiştir.

Merkez [29]	7	2.000	1.000		4.500	2.000	9.500
Sandıklı	3		4.000		1.000		5.000
Genel Toplam	**21**	**3.500**	**7.000**	**1.000**	**13.100**	**2.000**	**26.600**

Ayrıca vakıf paralardan gelir elde etmek için şu yöntemlerin kullanılması ve elde edilen gelirin şu şekilde harcanması öngörülmüştür.

Tablo-4: Afyonkarahisar İlinde Kurulan Vakıfların Kuruluş İşletme Şekli ve Gider Kalemleri

VAKIF ADI	İşletme Şekli	Personel Giderleri	Diğer Giderler
Mustafa bin Receb	istirbah	hatip	tamirat
Ömer Ağa bin Abdullah	istirbah	hatip	
Ali Efendi bin Abdullah bin Ali	istirbah	hatip	tamirat
Veli bin Osman	istirbah	hatip	
Eyyub Ağa bin Mehmed	istirbah	hatip	
Cafer bin Ahmed	istirbah	hatip	
Mahmud Ağa bin Abdullah	istirbah	hatip	
Ahmed Ağa bin Ali	istirbah	İmam, hatip	
İsmail Ağa bin İsmail	istirbah	hatip, imam, müezzin	
Mustafa Ağa bin Mustafa	istirbah	hatip	
Mustafa Ağa bin Mahmud	istirbah, istiğlal	hatip	
Adil bin Yusuf	istirbah	hatip	tamirat
Ömer bin Ali	istirbah	hatip	
İbrahim Efendi bin Mehmed Efendi	örf-i beldece	hatip	
Ali bin Murtaza (Ali Ağa bin Murtaza)	idane	hatip	yağ, mum
Hüseyin bin Murad	istirbah	hatip	
Osman bin Ahmed	istirbah	hatip	tamirat
Ali bin Halil İbrahim	istirbah	imam, hatip	
Hüseyin Ağa bin Hüseyin	İstirbah, istiğlal	hatip	

[29] Merkezde kurulan Mehmed Dilaver Paşa (Dilaver Paşa) vakfı para vakfı değildir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Abdullah b Ali Vakfiyesi, VGMA, 587/300, 246.
Adil b Yusuf Vakfiyesi, VGMA, 597/100, 127.
Ahmed Ağa b. Ali Vakfiyesi, VGMA, 589/344, 208-209.
Ali b. Halil İbrahim Vakfiyesi, VGMA, 609/16, 12.
Cafer b. Ahmed Vakfiyesi, VGMA, 586/169, 181-182.
Eyub Ağa b. Mehmed Vakfiyesi, VGMA, 586/201, 208.
Hacı Ömer Ağa b. Abdullah Vakfiyesi, VGMA, 585/131, 138-139.
Hacı Veli b. Osman Vakfiyesi, VGMA, 587/3-1/194, 159-160.
Halil Divani b. Mehmed Cihangir Vakfiyesi, VGMA 606/74, 102.
Hüseyin Ağa b. Hüseyin Vakfiyesi, VGMA, 597/79, 106.
Hüseyin b. Murad Vakfiyesi, VGMA, 607/255, 164.
İbrahim Efendi b. Hacı Mehmed Efendi Vakfiyesi, VGMA, 605/40, 28.
İsmail Ağa b. İsmail Vakfiyesi, VGMA, 586/18, 12-13.
Mahmud Ağa b. Abdullah Vakfiyesi, VGMA, 586/48, 68-69.
Murtazaoğlu Hacı Ali b Murtaza Vakfiyesi, VGMA, 604/379, 268.
Mustafa Ağa b. Mahmud Vakfiyesi, VGMA, 586/30, 39-40.
Mustafa Ağa b. Mustafa Vakfiyesi, VGMA, 589/243, 136.
Osman b. Ahmed Vakfiyesi, VGMA, 608/259, 238.
Receb b. Hüseyin Vakfiyesi, VGMA, 585/114, 106-107.

Makale ve Kitaplar

Ateş, İbrahim, Erdoğan, Abdülkerim. İl İl Vakıflar'86, Ankara 1986.

Berki, Ali Himmet. Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tâbirler. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Bulut, Mehmet; Korkut, Cem. A comparison between Ottoman cash waqfs (CWs) and modern interest-free financial institutions. Vakıflar Dergisi 2016, 46: 23-46.

Çam, Mevlüt. "Vakıf Medeniyeti ve Vakıf Kayıtlar Arşivi." Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı, Ankara, 2013: 447-464.

Çızakça, Murat. Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları. İslami İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) Yayınları, 1993.
Emecen, Feridun. "Afyonkarahisar", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 1, 443-446.
Keleş, Hamza. Erzurum Vakıfları: H. 988 (M. 1580-1581) Tarihli Evkaf Defterine Göre, Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık, 2006.
Ömer Hilmi Efendi. İthaf-ül ahlaf fi ahkam-il evkaf. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977.
Öztürk, Nazif. Mense'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983.
Sezen, Tahir. Osmanlı Yer Adları, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.
Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 1996.
Yazır, Muhammed Hamdi; Öztürk, Nazif. Elmalılı M. Hamdi Yazır gözüyle vakıflar: Ahkâmu'l-evkaf. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
Yediyıldız, Bahaeddin. XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
Yüksel, Hasan. Vakfiye. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2012, 42: 467-469.

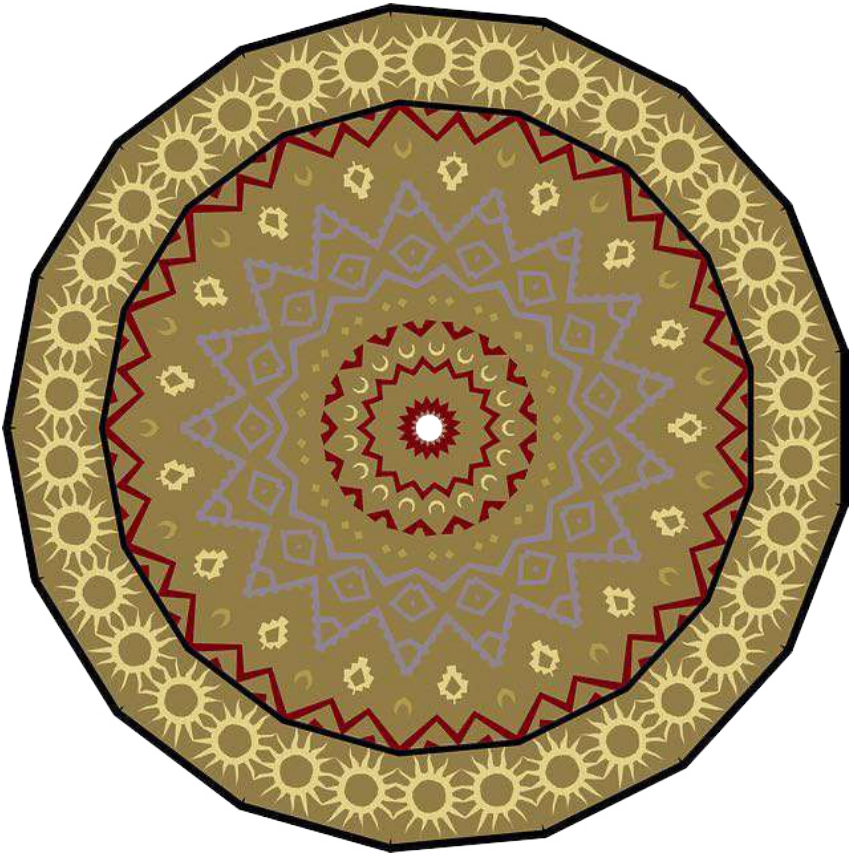

Asırlarca Süren Bir Vakıf Örneği: Diyarbakır Örfioğu Vakfı

Dr. Şakir Diclehan

Giriş

Hayatın birçok alanında hem birey ve hem de toplumsal ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kurulan vakıflar, zamanın ilerlemesi ve ilginin artması, ayrıca İslam uygarlığının temel kurumlarından biri olması nedeniyle günümüzde de çok büyük bir rağbet görmektedir.

İnsanların eğilimleri göz önünde bulundurularak devlet idarecilerinin ve varlıklı kişilerin verdikleri değere göre gelişerek milletlerin sosyal yapısının daha sağlam olmasına büyük katkı sağlayan vakıflar, çağlar içinde gelişerek günümüze kadar varlıklarını sürdürmeyi başarabilmiş ender kurumlardan biri olarak tarihteki önemini korumuştur.

İnsanları, vakıf kurmaya iten en önemli neden, kişinin sahip olduğu mal, mülk, para, altın ve gümüş gibi değerli eşyaların yokluğa mahkûm ve dünya hayatının geçici olmasından ötürü olmuştur. İnsanoğlu, bu dünyada ne kadar mal, mülk ve geniş imkânlara sahip olursa olsun ve bunların peşinden sürekli koşarsa koşsun, ömür denilen olgunun sınırlı olması ve Kutsal Kitap Kur'an-i Kerim'in veciz ifadesiyle: "Her nefis, ölümü tadacaktır" hükmüne göre bir gün bitmesi ve sona ermesi nedeniyle insanlar, konu üzerine çokça düşünmüşlerdir.

Bununla beraber, bu kurumun kurulmasında ve sağlıklı bir şekilde oluşmasında dünyadan ayrıldığında insanlara bir eser bırakarak

hayırla anılmak, öldükten sonra da Allah'ın rızasını kazanmak gibi bir düşünceyle ve hakiki bir kul olarak O'nun huzuruna gönül rahatlığıyla gitmek isteği gibi duygular neden olmuştur. Ayrıca insanın sahip olduğu inanç ve dinî düşüncenin, yardımlaşmayı gerekli görmesiyle, bireydeki vicdanî olan "ihtiyaç halindeki insanlara yardım ederek manevi bir haz alma duygusunun" eklenmesiyle kişi, değişik bir dünyaya kanat çırpmıştır. Bu dünyada ihtiyaç içerisinde bulunan, didinen ve çırpınan birinin yardımına koşmak, vicdanî sorumluluk duyan her insan için bir haz kaynağı olmuş ve manevi olarak kendisine rahatlatmayı sağlamıştır.

Bugün insanlığın bunca sıkıntı, ıstırap ve çile içinde bunalmasının ve gittikçe de ufkunun kararmasına neden olan temel duygu, hırs, mal ve mülk toplama ve bunu birey emrine vermenin doyumsuzluğundan ötürüdür. Bunun bilincinde olan kişiler, insan ömrünün bir gün biteceğini, bu dünyada sahip olunan her şeyin âhiret hayatını kazanmak için verildiğini bilerek, ellerindeki malları ve değerleri, ebedileştirme düşüncesiyle vakıf kurmaya yönelmiş, özellikle Müslümanların: "Dünya, âhiretin tarlasıdır" düsturundan hareketle, bu dünyada âhiret için yatırım yapma ihtiyacını duymuş ve böyle bir düşünce içinde olmuşlardır.

İnsanoğlunun dünyadaki yerini, işini ve eserini, tavrını ve etkisini belirleyen belli başlı ruh odaklarından bir de kişinin kendisinin ölümlü oluşunu idrak etmesidir. Zamana anlam veren insanın dünyaya ve ötesine nasıl baktığıdır. Eğer dünyayı uzayda bir yer ve kendimizi de dünyada bir nokta olarak düşünürsek ve yaradılışımız, ezelden gelip ebede giden, hayal edilmesi bile adeta imkânsız olan zaman karşısında alınacak tavır, İslam dininin, kişiler öldükten sonra da amel defterlerinin kapanmayacağı düşüncesini veriyorsa, ayrıca hayırda ve güzellikte yarışmaya çağırıyorsa, ister istemez insanı vakıf kurmaya itmiştir.

Diğer yandan, Hazret-i Peygamber'in: "İnsanlar, öldükleri zaman, amel defterlerinin kapanmayacağını"[1] söylemesi insanları yardımlaşmaya, hayra ve özellikle de bunu vakıf yoluyla gerçekleştirmeye yöneltmiştir.

İslam devletlerinde, özellikle Osmanlı Devleti'nde İslam'ın ve İslam uygarlığının bu yöndeki teşviki, tarih boyunca vakıf şeklinde bir kurumsallaşmaya gidilmiş, Padişahlar, devlet adamları ve hanedan üyeleri başta olmak üzere yüksek makam ve yerlerde bulunan, önemli görevler üstlenen, hatta mütevazı alanlarda çalışanlara kadar birçok kişi, vakıf kurmakta adeta yarışmış ve bunu gerçekleştirmekten geri kalmamışlardır.

Vakıflar sayesinde, medreseler ve kütüphaneler, bilim ve eğitim kurumları, hastaneler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar gibi sağlık ve sosyal yardım kurumları yapılmış, suyolları, zarif çeşmeler, sebiller, köprüler ve yollar gibi bayındırlık alanında eserler meydana getirilmiştir. Aşevleri ve yoksulların yaralanabileceği ve kalabilecekleri yerler oluşturmak suretiyle toplumda sosyal denge sağlanmış ve bunun huzur ve mutluluğu yaşanmıştır.

Örfi-Zâde Vakfı'nın Kuruluşu

Abdurrahman b. Numan, o günkü adıyla Amid veya Amed, bugünkü adıyla Diyarbakır'da, Hicri: 11 Şevval 942/Miladi: 3 Nisan 1536 tarihinde bir vakıf kurarak geçici olan mallarını, eski deyimiyle fâni olanı, sonsuzlaştırmak amacıyla köklü bir müessese oluşturmuştur.

Malları vakfeden kişi, yani Numan oğlu Abdurrahman, vakfiyede bu gayrimenkullerin, kendilerine atalarından kaldığını ve Amed/Karakuyu Köyü merkezli olarak çocuklarının, geçimlerinin sağlanması ve Allah'ın fakir kullarına harcanmak için vakfedildiğini belirtmektedir.[2]

[1] Ahmet b. Hanbel, Müsned, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, II, 316.
[2] Abdurrahman b. Numan Vakfı, Dolap No. 50.

Aslında Amed'de bu vakıf kurma düşüncesi, tarih olarak Hicri 912; Miladi ise 1512 yılına kadar gider. Vakfın kurulduğu o tarihte sınırlı ve belli gelir olarak sadece Karakuyu Köyü merkezi ile sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak vakfın gelişme göstermesi üzerine yazıya dökülerek resmileşen tarihte ise vakfa ait mülklerin ve gelir alanlarının genişleyerek artması üzerine tekrar yapılandırıldığı ve resmiyet kazanarak kâğıda döküldüğü anlaşılmaktadır.

O dönemde oluşturulan vakıf "Şeyh Sadededdin Cebavi adıyla kurulmuş", günümüze kadar ulaşan vakfiyedeki tam ismi ise "Es-Seyyid eş-Şeyh Abdurrahman Bin es-Seyyid eş-Şeyh Numan Bin es Seyyid es-Şeyh Said el Hüseyni Bin es-Seyyid eş- Şeyh Ali el-Amedi"dir.

Bazı insanlar gelecek hakkında daha duyarlıdır. Bu durum onların olayları daha derinden kavrama ve bu olaylar üzerine daha hassasiyetle durma sezgisine sahip olduğunun göstergesidir. Toplumun yazgısını ilgilendiren kararların alınmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli dönemlerinde bu tür insanlar zaman zaman ortaya çıkmıştır. Bu insanlar ruhlarda sönmeye yüz tutan medeniyet alevini, insanlık aydınlığını, güzellik ve hakikat aşkını canlandırmak görevini üstlenerek bazı kurumların oluşmasında büyük hizmetleri olmuştur.

Örfi-Zade Vakfı'nın bazı özellikleri sayesinde vakıf uzun süre ayakta kalabilmiş ve günümüze kadar da işlevini sürdürmüştür. Bunlar içinde Şam'da kurulan Sa'dilik Tarikatı'yla özdeşleşmesi ve Anadolu'da yayılmaya başlanan bu tarikatın belki de ilk geldiği yerlerden birinin Diyarbakır olması da büyük bir etken olmuştur.

Şam'da Sadeddin Cebavi tarafından oluşturulan Sa'diliğin Diyarbakır'da yayılması ve tekkesinin kurulmasına dair Örfi-Zade vakfiyesinde oldukça önemli bilgiler mevcuttur. Bu vakfiyede verilen bilgiler hem Sa'dilik Tarikatı ve hem de bu bölgedeki tekkelerin oluşması ve yaygınlaşması konusuna ışık tutmaktadır.

Örfi-Zade Vakfı Vakfiyesinde Yer Alan İfadeler

Örfi-Zade vakfiyesinde "Karakuyu Köyü ile Talay ve diğer mezraların gelirleri hayratımdan olmak üzere Sa'diyye Şeyhi ve Mütevellisi tarafından bütün evladımın fakirleri ile birlikte harcanacaktır" denilerek bölgede Sa'diyye'ye ait tekkenin varlığına açık olarak işaret edilmektedir.

Abdurrahman b. Numan vakfı, İmam-i A'zam Ebu Hanife'nin belirtiği hukukî kurallara göre tescil edilmiştir. Hatta Diyarbakır ehli, çoğunluk olarak Şafii mezhebine mensup olmakla beraber, Örfi-Zadeler, Hanefi mezhebine göre ibadet ve muamelatını yürütmüşlerdir. Diyarbakır merkez halkı Hanefi; köylüler ise Şafiidirler.

Ancak bu vakıf, gelirlerinin büyük bir kısmı, evlattan evlada geçmek suretiyle oluşturulduğundan, eski deyimiyle "Zürrî-Ehlî", yani "evladiyelik" bir vakıf özelliğini taşıyarak günümüze kadar gelmiştir.

Arapça olarak kaleme alınan Örfi-Zâde vakfının vakfiyesinde bu durum, "soydan soya, nesilden nesle, kuşaktan kuşağa ve çağdan çağa evlada geçmek suretiyle" şeklinde bir ifadeyle düzenlenmiştir. Bunun dışında vakfiyenin bir bölümünde, "Mülk edinme (temellük) ve mülk olarak verme (temlik) yolu ile edindiğim, köy, mezraa, akar, dükkân, ev ve bu belgede yazılı olan her şeyi bütün asırlarda batın (soy) tertibi üzere en olgun ve en akıllı olan çocuklarıma ve çocuklarımın çocuklarına vakfettim" diyerek vakfın evladiyelik olduğunu vurgulanmış ve yararlanma (İntifa') hakkının çocuklarına ait olduğunu belirtilmiştir.

Abdurrahman b. Numan vakfiyesinde, hayatta olduğu sürece vakfın işlerine bakma görevinin (tevliyet), kendisinde olduğu, vefatından sonra ise, bu görevi eski deyimiyle "batın tertibi" yani soy esasına göre çocuklarının üstlenmesini şartı koşulmuştur. Osmanlı hukuk düzeninde buna "meşruta mütevelli" denilmektedir.

Abdurrahman b. Numan vakfiyesinde dikkat çeken diğer önemli bir nokta, yararlanma hakkının sadece erkek çocuklarına ait olduğu, vakıf gelirlerinin erkek çocuklar arasında eşit şekilde bölüştürülmesi gerektiği şartıdır. Kızların ise, sadece nafaka ve giysi hakkının olduğu belirtilerek erkekle kızlar arasında eşit şekilde yararlanma esası pek benimsenmemiştir.

Bu vakfiyede, vakıf gelirlerinin dağıtımı şu şekilde şarta bağlanmış ve kuşkuya yer bırakmayacak şekilde düzenlenmiştir.

1. Vakfın geliri, önce vakfın bakım ve onarımı için harcanacaktır. Böylece bu vakfın uzun ömürlü olması sağlanacaktır.
2. Üç aylar diye adlandırılan Recep, Şaban ve Ramazan aylarında 3 batman (takriben 24 kilogram) bal helvası yapılıp dağıtılacaktır.
3. Erkek çocuklardan doğma kız çocuklarının nafaka ve giysileri, vakıftan karşılanacaktır. Böylece muhtaç durumdaki kız çocuklarının ihtiyaçları karşılanmış olacaktır.
4. Fakir ve yoksullara, ilim, ibadet ve iyilik yapmaya yönelik öğretim için harcama yapılacaktır.
5. Vakfın geriye kalan miktarı erkek çocukları arasında eşit şekilde paylaşılacaktır.

Bu durumda, vakfiyede yer alan "erkek çocuklarından olan kız çocuklarının evlatlarına ise herhangi bir şey verilmeyecektir" şeklindeki ifadeden açıkça anlaşılan, kız çocuklarından doğan çocuklar, kapsam dışında tutulmuştur.

Ayrıca Abdurrahman b. Numan vakfiyesindeki "…öncelikle vakfımın fakirlerine, sonra da Müslüman ve salihlerden olan fakirlere harcanmak üzere vakfettim…" şeklindeki ifadeyle bu vakfın sağlam temeller üzerine bina edildiği rahatlıkla söylenebilir.

Günümüzde vakfiyede geçen, "oğul, evlat" anlamına gelen Farsçadaki "zade" kelimesi zamanla değiştirilerek "Örfi-Zade

Vakfı" yerine "Örfioğlu Vakfı" şekline evirilmiş ve varlığını Cumhuriyet Dönemi'nde bu isimle sürdürmüştür.

Bu vakıfla ilgili ilginç olan başka bir durum ise Abdurrahman b. Numan evladından Şeyh Yunus Efendi'nin şeyhlik yapmasından ötürü Yunus Baba Tekkesi olarak anılan Örfi-Zade Tekkesi'ne daha sonra Şeyh Ömer post-nişin olmuştur. Diyarbakır Ulu Camii'nin arkasında bulunan ve Rufâi Tarikatı ayininin icra edildiği yer olarak bilinen bu tekkenin arsası zoraki ve ceberutça bir şekilde vakıftan alınarak el konulmuştur ve bu arsaya İsmet Paşa İlkokulu yapılmıştır.

Başlangıçta aile Sa'dilik tarikatına mensup iken, tarikatın ayin, zikir ve virtlerinin Rufâiyye'yle de aşağı yukarı aynı minvalde olduğundan Diyarbakır'daki Örfi-Zade Tekkesi'ndeki Sa'dilerin son zamanlarda Rufailik zikir ve virtlerini benimsedikleri, icra ettikleri ve sürdürdükleri anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet Döneminde Örfi-Zade Vakfı

1940'li yıllarda Tek Parti döneminin ceberut idaresi, birçok vakfın malına el koyduğu gibi Örfioğlu Vakfı'nın mallarına da el koymuş ve bu tekkeye de çok cüzi bir fiyat biçerek vakıf yöneticilerini bu meblağı almaya zorlamış ve mecbur bırakmışlardır.

1940'lı yıllara kadar zaviye ve tekkeler kapanmasına rağmen burada halka ve ihtiyaç sahiplerine çorba dağıtılmış ve adeta bir aş evi görevini üstlenmiştir. Ancak Tekke, daha sonra yıktırılmış ve arsasına İsmet Paşa İlkokulu yapıldığından, bugün sadece çeşmesi ayakta kalabilmiştir.

İslam toplumlarında bireyin ihtiyacını karşılamak için vakıf olarak ortaya çıkan bu kurum, Batı dünyasına da örnek olmuştur. İhtiyaç halinde olan bireylere yardımın yanında kendi evlatlarını da hayra teşvik amacıyla oluşturulan vakıf kurumu, milletlerin sosyo-kültürel yapısı, eğilimleri ve kalıcılığı sağlamak suretiyle, varlıklı kişilerin benimsediği, önemsediği ve değer verdiği için gelişerek hemen

hemen yaşamın her alanına yayılmış, önemli bir fonksiyon icra etmiş ve büyük bir işlev görmüştür.

Denilebilir ki İslam Tarihi'nde bazı aksaklıklarına rağmen vakıfların birçok yönüyle zirveye çıktığı ve tavan yaptığı devir Osmanlı dönemi olmuştur. Bu dönemde, hayatın birçok alanında çeşitli vakıfların oluşturulduğu, insanların ihtiyaçlarını gidermek için büyük bir özveri ve sorumlulukla dini tarafı ağır basan insani yardımlaşma görevinin tam anlamıyla yerine getirildiği söylenebilir.

Osmanlı döneminden kalma, özellikle evladiyelik vakıflardan birisi olan ve bölgesinde en uzun ömürlü yaşayanlarından birisi Örfioğlu Vakfı'dır. Abdurrahman b Numan tarafından 1536 yılında kurulan bu vakıfın kuruluş tarihi göz önüne getirilirse 500 yüz yıldır süren ve işlevini hakkıyla yerine getiren bir özelliğe sahiptir.

Çocuklarının geçimini sağlamak ve Allah'ın yoksul kullarına harcanmak üzere kurulan ve çağlar boyunca çeşitli isimlerle anılan Örfioğlu Vakfı'nın geliri zamanla artarak, çok sayıda menkul ve gayr-i menkuller olmak üzere, köy, mezra, dükkân, değirmen, ev ve benzeri yerlerin teberruuyla zenginleştiği ve amacı doğrultusunda kullanıldığı görülmektedir.

İlk vakfeden kişi, Numan oğlu Abdurrahman'ın son derece bilgili ve âlim olduğu, vakfın asırlarca yaşaması için hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak tarzda vakfiyeye, tevliyet, yani yönetim, denetim ve harcamalarına açıklık getirerek bunları yazıya döktüğü, ayrıca Sa'diyye Tekkesi şeyhliğinin de aynı kişi tarafından yürütülmesini, önemli bir şart olarak belirttiği bu durumun, takdirle ve önemle anılacak bir öngörü olduğu görülmektedir.

Eski deyimiyle tevliyet, yani vakıf işlerine bakma vazifesi, asırlar boyunca soy düzenine göre, neslinin erkek evladının "en akıllı ve en olgununun yürütmesini" şart koşulması, bu vakfın sürekliliğini sağlamada ve günümüze kadar gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Diyarbakır'da "Örfioğlu Vakfı" olarak bilinen ve anılan Abdurrahman b. Numan Vakfı'na, kuruluşundan itibaren tarihi süreç içinde birçok isim verilmiştir. Bu isimler, özellikle mütevellilerin (vakfı idare eden kişilerin) ve Sa'diyye Tarikatı Şeyhlerinin isimleriyle özdeşleşmiş ve onlara izafe edilerek kullanılagelmiştir.[3]

Osmanlı Devleti kural ve geleneğine göre, ilerleyen zamanlarda vakfın hem mütevellilerine hem de diğer görevlilerine Dersaadet, yani İstanbul'daki merkezi yönetim tarafından çeşitli beratlar verilmiştir. Padişah değişikliğinde ise, bu beratlar zaman zaman yenilenmiştir. Bu durum bize, Osmanlı vakıf hukukunun ne kadar sağlam bir sistem üzerine kurulduğunu ve işlediğini göstermektedir.

Sonuç

Günümüzde Abdurrahman b Numan vakfı Diyarbakır'da varlığını sürdürmektedir. Ancak çok köklü bir vakıf olmasına rağmen, birçok nedenlerle vakfedilen ve gelir sağlayan malların ve yapıların büyük bir kısmını gerek teknolojik gelişme ve gerekse Cumhuriyet'in ilanından sonraki zamanlarda, özellikle Tek Parti dönemindeki ceberut baskı ve zoraki uygulamalardan ötürü, işlev ve fonksiyonlarında aksamalar meydana gelmiştir.

Vakıf, taşınmazlarının büyük bir kısmını kaybetmesine rağmen, günümüzdeki mevcut gelirleriyle büyük ve varlıklı bir vakıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Şayet vakfiyede belirtilen gayr-i menkul ve yerlerin tamamı bu vakfın elinde kalmış olsa, büyük bir holding gibi gelire ve mala sahip olacağı anlaşılmaktadır.

Son çıkan Vakıflar Kanunu'na göre, vakıfların yönetimiyle ilgili düzenlemede "tevliyet" yerine, yöneticilik kurumu getirilmiştir. Bu kanuna göre, "mütevelli" yerine, yöneticilik sistemine geçilmiş, ayrıca yönetici yardımcılığı makamı oluşturulmuştur. Böylece vakfın

[3] Yılmaz, Yasin. Örfîzâde Vakfı, Ankara 2012.

yönetimi bunlara tevdi edilmiş, fakat denetim görevi, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün sorumluluğuna verilmiştir.

Kaynakça

Ahmet b. Hanbel, Müsned, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, II.
Yılmaz, Yasin. Örfîzâde Vakfı, Ankara 2012.

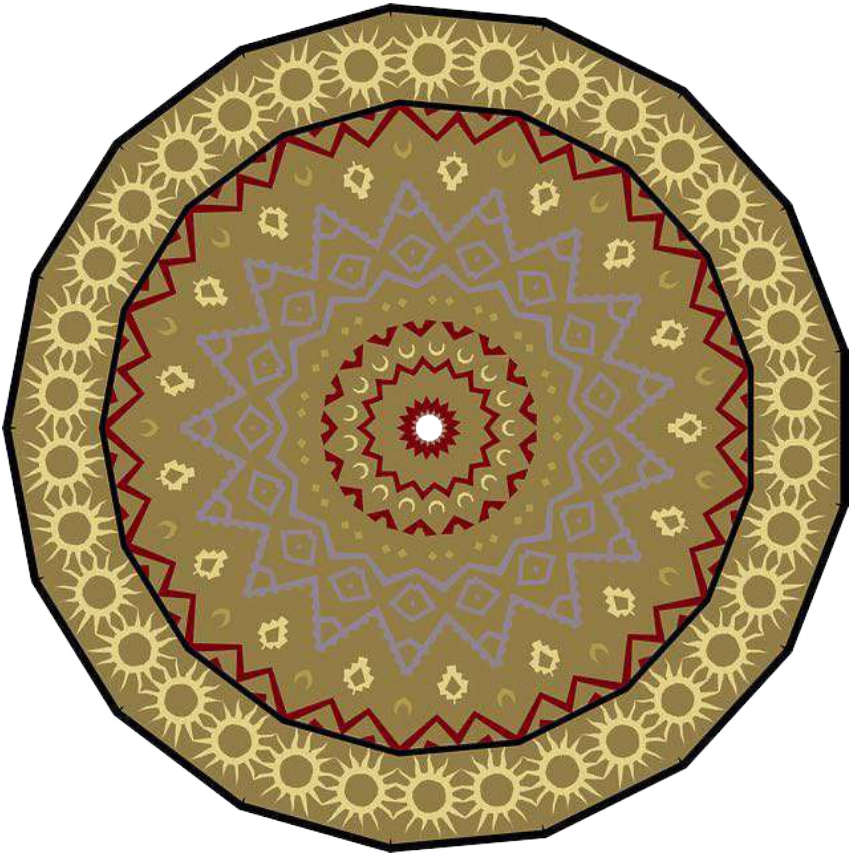

Vergi Teşviklerinin Vakıf Bağışlarındaki Rolü

Dr. Fatih Kaplanhan
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Giriş

Devlet çok taraflı, birçok alanda işler yapan, çok çeşitli misyonları ve hedefleri olan kompleks bir yapıdır. Küreselleşen dünyada ileri teknoloji ile kamu hizmetlerinin nicelik ve niteliği her geçen gün gelişse de devletin tanımı en genel biçimde şöyle ifade edilebilir: Bir toplumda kamunun faydasına gerçekleştirilen işleri yürüten kuruma 'Devlet' denir. Nicelik ve niteliği artarak devam eden bu kamu hizmetlerinin maliyetinin büyük kısmı ödenen vergilerle karşılanır. Devletin beraberinde kamu yararına hizmet etmek için gönüllü olan kişiler ve özel kurumlar da bulunur. Bu kurumların en başında ilk sırayı vakıflar alır.[1] Bu doğrultuda belirli bir hizmetin veya hizmetlerin gerçekleşmesini sağlamak amacıyla birey veya bireylerin mallarını veya paralarını bağışlayarak inşa ettikleri kuruma vakıf denir. Vakıflara aktarılan mal ve para, artık şahısların özel mülkiyetinde değildir. Ancak devletin mülkiyetinde de değildir. Kamuya, halkın belirli ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla hibe edilmiştir. Dolayısıyla vakıflar, özel mülkiyet ile Devlet mülkiyeti arasında özel bir toplumsal mülkiyet formu meydana getirir. Devletlerin sosyal, siyasal, ekonomik yapılarının etkileri üzerinde, özel ve kamu kurumlarından sonra üçüncü sektör olarak yer alan sivil toplum kuruluşlarının ilk sıra temsilcileri olan vakıfların yol açtığı birçok kamu yararı bulunmaktadır. Bunlar başlıca şöyledir; gelir dağılımı adaletini sağlaması, istihdamın artması, toplumsal yapıya pozitif katkıları, sağlık, eğitim, şehircilik alanlarında istihdamlarda

[1] Zaim, Sabahaddin. "Vakıfların Milli Ekonomiye Etkileri. Vakıf Haftası Dergisi, 1987, 5, 209-211.

bulunarak sermayenin iktisadî yatırımlara kaymasının sağlaması, eğitim ve sağlık alanındaki hizmetlerde fırsat eşitliğinin sağlanmasına yardımcı olarak toplumsal adaletin artırılması, toplam verimin artırılması vb. şeklinde ifade edilebilir.[2]

Vakıfların ve hizmetlerinin niteliği ve devamlığı vakıfların gelirleri ve servetleri ile doğru orantılıdır. Vakıfların toplum yararına gerçekleştirdiği hizmetler sayesinde devletin bir anlamda yükü hafiflemektedir. Vakıfların devamlılığı için devletler de vakıflara bir takım olanaklar sunmaktadır. Bu olanaklardan en önemlilerinden biri de vergisel avantajlardır.

Türkiye'de kurulu vakıfların; daha verimli çalışabilmesi, niteliğinin ve niceliğin artması için özellikle vergi uygulamaları açısından incelenerek öneriler sunulması çalışmanın temel amacı olarak belirlenmiştir.

Vakıfların Vergilendirilmesi

Türk Vergi Sisteminde mükellefiyet kavramı vakıflar açısından bakıldığında, Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi kanunlarına göre vakıflar vergi mükellefi olarak görünmemektedir. Fakat her iki kanunda vakıflar üzerinde kazanç vergileri ile ilgili vergi yükü bulunduran hükümler mevcuttur.[3]

Vakıflar toplumsal amaç üstlenmeleri ve toplum faydasına hizmetler gerçekleştirmeleri nedeni ile kurumlar vergisi mükellefi değildirler. Fakat bünyelerinde iktisadi işletmeler bulunduran vakıflar bu işletmelerinin etkinlikleri nedeni ile kurumlar vergisine tabidirler. Bu iktisadi işletmelerin kurumlar vergisi mükellefi olmasının nedeni; benzer piyasa koşullarında faaliyet gerçekleştiren işletmelere karşı vergi avantajı sebebiyle haksız rekabet oluşmasının önüne geçilmesidir.

[2] Zaim, Sabahaddin, 1987, 209-211.
[3] Özden, Engin. Vergi Yükümlükleri ve Avantajları Boyutuyla Dernekler, Vakıflar ve Bağışçıları. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2015.

Genelde vakıfların gelirlerini faiz, kar payı ve gayrimenkul kiraları oluşturur. Gayrimenkul sermaye gelirlerinin, faiz ve kar payı iratlarının vergilendirilmesi stopaj yöntemi ile bir başka ifadeyle kaynağında kesinti metodu ile gerçekleştirildiğinden vakıflar bilvasıta mühim gelir kaynaklarından[4] vergi ödemesi yapmış olurlar.

Genel kamu yararı sağlayan vakıflar Türk Medeni Kanun'u hükümlerine göre kurulmaktadır. Bu vakıfların dışında daha stratejik, daha elzem amaçların gerçekleştirilmesi için özel bir kanunla da vakıf kurulabilir. Özel kanunla kurulan vakıflar ile Medeni Kanun ile kurulan vakıfların vergileme sistemleri farklılık göstermektedir.

Vakıfların Vergi Muafiyeti

Hizmet alanında uzmanlaşmış, kurumsallaşmış ve yaygın duruma gelmiş vakıf kuruluşlarının sürekliliğini sağlamak amacıyla Osmanlı Devletinde vakıf kurumları, fıkıh hükümlerinin ön gördüğü şekilde yönetilerek Evkaf-ı Hümayun Nezareti eliyle teftiş edilmiştir. Günümüzde ise bu hizmetler Vakıflar Genel Müdürlüğü aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.[5] Vakıflar Genel Müdürlüğü kayıtlarına göre Ağustos 2019 itibarı ile Türkiye'de aktif durumdaki 5.268[6] yeni vakıftan[7] yalnızca 288 tanesi[8] vergi muafiyeti hakkına sahip vakıf statüsündedir.

4962 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Vakıflara Vergi Muafiyeti Tanınması Hakkında Kanunun 20. maddesine göre "Gelirlerinin en az üçte ikisini nev'i itibarıyla genel, katma ve özel

[4] Özden, Engin, 2015, 144.
[5] Ceyhan, Alaattin. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Vergi Mevzuatı Yönünden İncelenmesi. Mali Çözüm, 2011, 105, 213-225.
[6] 1.003 Adet Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları, 13 Adet Çevre Koruma Vakıfları, 4.253 Adet Diğer Yeni Vakıflar (Çok amaçlı vakıflar)
[7] Erişim:
https://www.vgm.gov.tr/vakif-islemleri/vakif-istatistikleri/yeni-vakiflar
[8] Erişim:
https://www.gib.gov.tr/yardim-ve-kaynaklar/yararli-bilgiler/vergi-muafiyeti-taninan-vakiflarin-listesi

bütçeli idarelerin bütçeleri içinde yer alan bir hizmetin veya hizmetlerin yerine getirilmesini amaç edinmek üzere kurulan vakıflara, Cumhurbaşkanınca vergi muafiyeti tanınabilir. Bunların vergi muafiyetinden yararlanması ve muafiyetlerinin kaybedilmesine ilişkin şartlar, usul ve esaslar Maliye Bakanlığınca belirlenir." denilmektedir.[9] Sözü edilen koşullar 4962 sayılı Kanunun 20. maddesinde belirtilmiş ve şunlardır:

- Vakfın sağlık, sosyal yardım, eğitim, bilimsel araştırma ve geliştirme, kültür ve çevre koruma ile ağaçlandırma konularında faaliyette bulunmayı amaç edinmiş olması,
- Bilanço esasına göre defter tutmaları,
- 2020 yılı için en az 1.717.000 TL gelir getirici mal varlığına ve en az 155.000.TL yıllık gelire sahip olması,
- Vakıf resmi senedinde, yıl içerisinde kazanılan brüt gelirlerin en az üçte ikisinin yukarıda belirtilen vakıf amaçları doğrultusunda harcanacağını beyanının bulunması, son bir yılda bu şartın fiilen sağlanmış olması ve vergi muafiyetinin devamı süresince de bu koşula uyulmuş olması gerekmektedir.

Aynı zamanda vergi muafiyeti isteminde bulunacak vakıf kuruluşunun bu talebi Maliye Bakanlığına bildirmesi gerekmektedir. Bakanlıkça yürütülen ilk değerlendirmenin akabinde Vakıflar Genel Müdürlüğü ve vakıf resmi senedinde belirtilen konulara göre diğer ilgili kurumlarca muafiyet istemleri değerlendirilerek karar verilmektedir.

Vergiden muaf vakıf hakkına sahip olan vakıflar halen mevcut düzenlemelere göre:

[9] Kudat, Aydın; Dulkadiroğlu Hakan. Kamu Yararı ve Vergi Statüsü Bağlamında Sosyal Bir Kurum Olarak Vakıf-Dernek Kurumu Üzerinde Bir Değerlendirme. 1. Uluslararası Vakıf Kurumu Sempozyumu Tebliğ Kitabi. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları 2018, 42-51

- 25/10/1984 tarihli ve 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanununun 17. maddesinin 1 ve 2 numaralı fıkraları[10] kapsamına giren teslim ve hizmetleri için Katma Değer Vergisi istisnasından,
- Damga Vergisi Kanununda kurumlarla ilgili kağıtlar başlığı altında 19. fıkrada getirilen düzenlemeyle Bakanlar Kurulunca vergi muafiyeti tanınan vakıfların kuruluş işlemlerinde düzenlenen her türlü kağıtlarla, Türk Silahlı Kuvvetlerini güçlendirmek amacıyla kurulmuş vakıfların her türlü işlemlerinde düzenlenen kağıtlar damga vergisinden muaftır (DVK, 1964: 3899).
- 2/7/1964 tarihli ve 492 sayılı Harçlar Kanunu'nun 59. maddesinin (b) bendine göre, bu vakıflar tarafından iktisap edilecek gayrimenkullerin ve sair ayni hakların tescilleri ve şerhi gerektiren işlemleri ile bunlara ait tesislerin ve bu tesislerin sonradan iktisap edecekleri gayrimenkullerin ve sair ayni hakların tescilleri ve şerhi gerektiren işlemleri ve bunların terkinlerinde harç istisnasından,
- 29/7/1970 tarihli ve 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu'nun 4. maddesinin (m) fıkrasına göre, resmi senedinde yazılı amaçlara tahsis edilmek şartıyla vakfa ait binalar için emlak vergisi muafiyetinden faydalanmaktadır.

Öte yandan, yukarıda belirtilen muafiyet ve istisnalar vakfın tüzel kişiliğine ait düzenlemeler olup vakfın bünyesindeki iktisadi işletmelerin bu muafiyet ve istisnalardan faydalanma imkânı

[10] (1) kültür ve eğitim amacı taşıyan istisnalar kapsamında Bakanlar Kurulunca vergi muafiyeti tanınan vakıfların;

a) İlim, fen ve güzel sanatlar, tarım, ıslah gibi alanları teşvik etmek amacıyla yaptıkları teslim ve hizmetleri
b) Tiyatro, kütüphane, sergi ve konferans salonları ile spor tesisleri işletmek suretiyle ifa ettikleri kültür ve eğitim faaliyetlerine ilişkin teslim ve hizmetleri

(2) Sosyal Amaç Taşıyan İstisnalar kapsamında yine vakıfların hastane, kan ve organ bankaları, anıtlar, park, bahçeler ile veteriner, bakteriyoloji laboratuvarları gibi kuruluşlar, öğrenci yurtları, engelli bakım ve huzurevleri, aşevleri, yetimhaneler ve bunları işletmek suretiyle ifa ettikleri kuruluş amaçlarına uygun teslim ve hizmetleri

bulunmamaktadır.[11,12] Vakıfların ticari faaliyet yapması yasak iken, kamu hizmeti yaparak kamunun yükünü azaltıyor iken; vakıfların tek düzenli gelir kaynağı olan iktisadi işletmelerin vergiden muaf olmaması giderilmesi gereken bir çelişkidir. Bu karşılık muafiyet hakkı sağlanan vakıfların müteaddit vergiden muaf veya istisna olduğu düşünülürse, bu vakıfların işlevleri doğrultusunda hizmet verip vermediklerini kontrol etmek ayrı bir önem arz etmektedir.[13]

Vergisel Avantajlar

Vakıflara devletin yükünü azalttığı için verilen vergi avantajları gibi vakıflara bağış yapanlara da belirli şartlar dâhilinde vergi avantajları sağlanmıştır. Türk vergi sisteminde öncelikle kamu yararına çalışan veya vergi muafiyeti olan vakıflara, sonra da vakıfların tamamına yapılan nakdi ve ayni bağışların, yıllık beyanname vermesi gereken mükelleflerin vergi matrahından indirilebilmesine imkân sağlayan düzenlemeler içermektedir. Kamu net bütçe gelirlerinin %95'ten fazlası vergi gelirlerinden oluşmaktadır. Vergi gelirlerinin %25'ten fazlası ise gelir vergisinden oluşmaktadır[14]. Gelir vergisinin büyük bir kısmı ise beyana tabi olmayan (işçi, memur gibi) ücret geliri elde edenlerden oluşmaktadır. Kurumlar vergisi ödeyen şirketlerin yaptığı bağışlar matrahlarından düşürülebiliyorken ücret geliri elde edenlerin yaptığı bağışların matrahlarından düşmemesi hem vakıflara yapılan bağışları olumsuz etkilemekte hem de ücret geliri olanlar açısından eşitsizlik olmaktadır. Bu çelişkinin giderilmesi için kurumlar vergisi mükelleflerinin bağışlarını matrağından düşürebildiği gibi stopaj yolu ile vergi ödeyenlerin (ücret gelir olanların) yaptıkları bağışların matrahından (Şahıs Sigorta Primleri veya Sendikalara

[11] Ercan, İbrahim. Vakıfların Vergi Muafiyetine İlişkin Usul ve Esaslar. Mali Çözüm, 2013, 115, 243-252

[12] Erişim: https://www.gib.gov.tr/yardim-ve-kaynaklar/yararli-bilgiler/vergi-muafiyeti-icin-basvuruda-bulunacak-vakiflara-yonelik

[13] Özdemir, Ahmet Furkan. "Türkiye'de dernek ve vakıfların vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunların değerlendirilmesi" (2009) MS thesis. Uludağ Üniversitesi,

[14] Erişim: https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/CVI/Tablo_72.xls.htm

Ödenen Aidatların matrahtan düşürülebildiği gibi) düşürülmesi gerekmektedir. Bu şekilde ücret geliri olanlardan alınacak bağışlar yoluyla topluma sağlanacak faydanın ücretler üzerinden yapılacak gelir vergisi kesintisinde ortaya çıkacak vergi kaybının üstünde olması tabi ki devlet için önem arz etmektedir. Bu faydanın maliyetin üzerinde olması da yine devlet tarafından yapılacak denetimlerle sağlanmalıdır.

Vakıflara Yapılan Bağış Ve Yardımlar

Vergi ödeyen mükellefin yaptığı bağış ve yardım ticari faaliyetleri ile ilgili değildir. Vergi ödeyen mükellefler normalde iş ile ilgili giderlerini matrahtan düşürebiliyorken bağış ve yardımlarda matrahtan belirli şartlar dahilinde düşürülebilmektedir. Çünkü vakıflara yapılan bu bağış ve yardımların sosyal bir amacı vardır. Bağış ve yardımların indirim konusu yapılabilmesi Türk Vergi Siteminin birçok yerinde düzenlenmiş olup, bazı bağış ve yardımlar % 5'ten % 100'e kadar matrahtan indirime tabi tutulmuştur. Gelir ve Kurumlar Vergisi ile ilgili olanlar şu şekildedir:

Vakıflara Yapılacak (Sınırlı) Bağış ve Yardımlar

Gelir Vergisi Kanunu'nun 89. maddesinin 4 numaralı ve Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 10. maddesinin c bendine göre; genel ve özel bütçeli kamu idarelerine, il özel idarelerine, belediyelere ve köylere vergi muafiyeti tanınan vakıflara makbuz karşılığında yapılan bağış ve yardımların toplamının o yıla ait kurum kazancının %5'ini (kalkınmada öncelikli yöreler için %10'unu) kadar kısmı yıllık beyanname ile bildirilecek gelirden indirilebilecektir.

Bu düzenleme ile amaçlanan devletin yerine getirmekte yükümlü olduğu kamusal nitelikli hizmetlerin bağış ve yardımlar yoluyla finanse edilmesini teşvik etmektir. GVK'nun 89. maddesinin 4 numaralı ve KVK'nun 10. maddesinin c bendine göre indirim sadece Bakanlar Kurulunca vergi muafiyeti tanınan vakıflara tanınmıştır. Dolayısıyla Türk Medeni Kanunu hükümlerine göre kurulmuş bulunan ve vergi muafiyeti tanınmamış olan diğer

vakıflara yapılacak bağış ve yardımlar mükellef tarafından bildirilen gelirden indirilemeyecektir.

Ayrıca, "kalkınmada öncelikli yöreler için % 10" ifadesi yalnızca GVK'nun 89. maddesinin 4 numaralı bendinde yer alır. KVK'nun 10. maddesinin c bendinde yalnızca % 5 oranına yer verilir. Buna göre vergi muafiyeti tanınan vakıflara bağış ve yardım yapan kurumlar vergisi mükelleflerinin beyannamelerinden her halükârda %5 oranında indirim yapılır.

Bağış ve yardımın ayni olarak yapılması halinde, mukayyet değer, bu değer yoksa Vergi Usul Kanununun 267. maddesinin üçüncü sırasına göre takdir komisyonunca belli edilecek bedeli ile değerlendirilir.[15] Sınırlı yardım için gerekli şartlara baktığımızda;[16]

- Vakfa yapılan bağış ve yardım makbuz karşılığı olmalıdır.
- Bağış ve yardımın belli sınırları aşmaması gerekir.
- Bağış ve yardımlar karşılıksız olmalıdır.
- Bağış ve yardım nakit veya ayni olarak yapılmalıdır şartlarını sayabiliriz.

Vergi Muafiyeti Tanınan Vakıflara Yapılacak Bağış ve Yardımlar

Vergi muafiyeti tanınan vakıflara, gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri tarafından Gelir Vergisi Kanunu'nun 89. maddesi ve Kurumlar Vergisi Kanununun 10. maddesinde belirtilen şartlar dahilinde yapılan bağış ve yardımlar(ın tamamı) gelir ve kurumlar vergisi matrahının tespitinde indirim konusu yapılabilecektir.[17,18]

[15] Özbalcı, Yılmaz. Gelir vergisi kanunu yorum ve açıklamaları: en son kanun değişiklikleri ile. Oluş Yayıncılık, 2008, 253.
[16] Mavral, Ülker. Bağış ve Yardımlarla İlgili Olarak 4842 Sayılı Kanun'la Yapılan Değişiklikler, Diyalog Dergisi, 2003, 185, 166.
[17] Erişim:
https://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/Tebligler/5520/10.html
[18] Erişim:
https://www.gib.gov.tr/dernege-yapilan-bagis-ve-yardimlarin-gelir-ve-kurumlar-vergisi-mukellefleri-tarafindan-indirim

Ayrıca, 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanununun 56. maddesinin birinci fıkrasının (b) bendi gereğince gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri tarafından üniversitelere, yüksek teknoloji enstitüleri ile gelirlerinin en az dörtte üçünü münhasıran devlet üniversitelerinin faaliyetlerinin devam ettirilmesi ve desteklenmesini amaç edinmek üzere kurulan ve fiilen bu çerçevede faaliyette bulunan vakıflardan Bakanlar Kurulunca vergi muafiyeti tanınanlara makbuz karşılığında yapılan bağışlar, Gelir ve Kurumlar Vergisi Kanunları hükümlerine göre yıllık beyanname ile bildirilecek gelirden ve kurum kazancından indirilebilir.[19, 20]

Bağış ve yardımlar vakıfların tek geliri olduğundan son derece önem arz etmektedir. Devletin vergileri kamu hizmetlerini finanse etmek amacıyla aldığı dikkate alınıp mevcut vergi kanunlarında verilen imkân genişletilerek vakıflara yapılacak bağışların tamamının kurum kazancından indirilmesi vakıfların nitelik ve niceliğini artıracaktır.[21] Vakıflara sağlanacak bu vergi avantajlarının iyileşmesi karşılığında vakıfların kamu yükünü azaltıp azaltmadığının denetlenmesi ve performans ölçümünün kamu tarafından düzenli aralıklar ile yapılması gerekmektedir. Bu da ancak gerekli mevzuat iyileştirmesi yapıldıktan sonra yetkin soruşturma personelinin yetiştirilmesi gerek kamu gerekse vakıf çalışanlarının kalifiyeli hizmet içi eğitim programları ile gerçekleşebilir. Ayrıca vakıflar genel müdürlüğü, vergi makamları ve kolluk kuvvetleri iş birliği içerisinde olarak vakıfların suiistimal edilmesini engellemek için en sert tedbirler alınmalıdır.[22]

[19] Vakıfların Vergilendirilmesi Rehberi, 2019, www.gib.gov.tr
[20] Erişim: https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf
[21] Özdemir, Ahmet Furkan. Türkiye'de dernek ve vakıfların vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunların değerlendirilmesi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2009, 68.
[22] Nar, Mehmet. Vakıflara Yönelik Vergisel Düzenlemelerin Vergi Kayıp ve Kaçakları Üzerindeki Etkileri. Electronic Turkish Studies, 2015, 10.2: 697-720.

Sınırsız Olarak Yapılacak Bağış ve Yardımlar

a. Gıda Bankacılığı Kapsamında Yapılan Bağış ve Yardımlar

İhtiyaç fazlası gıdanın yoksul vatandaşlara dağıtılmasını sağlamak amacıyla, Gelir Vergisi Kanunu'nun 40/10 ve 89/6. maddeleriyle, gıda bankacılığı faaliyetinde bulunan vakıflara Maliye Bakanlığınca belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde bağışlanan gıda, temizlik, giyecek ve yakacak maddelerinin maliyet bedelinin tamamı Gelir Vergisinden istisna edilmiştir.

01.01.2004 tarihinde yürürlüğe girmek üzere 5035 sayılı Kanun ile eklenen hükümler uyarınca gıda bankacılığı faaliyeti kavramı ilgili Kanun maddelerine eklenmiş olup, Maliye Bakanlığı bu konuda 21.03.2004 tarih ve 25409 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 251 nolu Gelir Vergisi Genel Tebliği çıkartılarak ayrıntılar ilgili Tebliğ'de düzenlenmiştir.

Ayrıca 31.12.2004 tarih ve 25687 mükerrer sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 5281 sayılı Kanun ile GVK'nun 40. maddesinin 10 numaralı bendi ile 89. maddenin 6 numaralı bendindeki "gıda maddeleri" ifadesi gıda, temizlik, giyecek ve yakacak maddeleri" olarak 01.01.2005 tarihinden itibaren geçerli olacak şekilde değiştirilmiştir.[23]

Gıda bankacılığına ait yardım için gerekli şartlara;[24]

- Yardımın vakfa yapılması,
- Vakıf senedinde ihtiyacı bulunanlara gıda yardımı yapabilmesine ilişkin hükümlerin bulunması,
- Bağışların gıda, temizlik, giyecek ve yakacak maddesi niteliğinde olması,
- Bağışlanan malzemeler için mutlaka fatura düzenlenmesidir.

[23] Özdemirci, Abdullah. Bağış ve Yardım İndirimi. Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi, 2005, 21, 128-135.

[24] Atay, Tezcan. Gıda Bankacılığı Kapsamında Bağış ve Yardımlar. Vergi ve Muhasebeciyle İlgili Diyalog Dergisi, 2004, 193, 89-90.

İndirim konusu yapılacak tutarda herhangi bir sınırlama söz konusu olmayıp bağışlanan gıda, temizlik, giyim ve yakacak maddelerinin tamamı indirilebilecektir. Bunun için mükellefin herhangi bir belge düzenlemesine gerek bulunmayıp, bağış yapılan vakıf tarafından kendi mevzuatları çerçevesinde düzenlenecek belge yeterli olacaktır.[25]

Gıda bankacılığı hususu Kurumlar Vergisi Kanunu'nda ifade bakımından yer bulmamış olmakla birlikte, Kanunun 6. maddesinde yer alan "safi kurum kazancının tespitinde, Gelir Vergisi Kanunu'nun ticari kazanç hakkındaki hükümleri uygulanır" hükmüne yer verilmiş olduğundan indirim konusu için yukarıda yapmış olduğumuz açıklamalar kurumlar vergisi mükellefleri için de geçerlidir.[26] Dolayısıyla Gelir Vergisi Kanunu'nun 40. maddesinde yapılan düzenleme olmasa idi Kurumlar Vergisi mükellefleri bu konuda uygulama dışı kalacaklardı.

Ayrıca gıda bankacılığı kapsamında gıda bankacılığı kapsamında yapılan bağışlar Katma Değer Vergisi Kanunu'nun 17/2-b maddesine göre katma değer vergisinden müstesnadır. Bağışlanan gıda maddelerinin işletmeye dahil olmaması halinde ise, söz konusu malın maliyet bedeli (KDV dahil) Gelir Vergisi Kanunu'nun 89. maddesi çerçevesinde yıllık beyannamenin bağış ve yardımlara ilişkin bölümüne yazılarak gelir vergisi matrahının tespitinde indirim olarak dikkate alınacaktır.

b. Kültür ve Sanat Faaliyetlerine İlişkin Bağış ve Yardımlar

Gelir Vergisi Kanunu'nun 89. maddesinin 7 numaralı ve Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 10. maddesinin d bendinde yapılan değişiklikle, Bakanlar Kurulunca vergi muafiyeti tanınan vakıflara kültür ve sanat faaliyetleri için yapılan her türlü bağış ve yardımların

[25] Arpacı, Altar Ömer. Fakirlere Yardım Amacıyla Gıda Bankacılığı Faaliyetinde Bulunan Dernek ve Vakıflara Yapılacak Bağışların Kapsamı Genişletildi. E-Yaklaşım Dergisi, 2005, 20.

[26] Demirel, Salim. Gıda Bankacılığı Kapsamında Yapılan Bağış ve Yardımların Vergisel Boyutu. Yaklaşım Dergisi, 2008, 190.

% 100'ü yardımı yapacak kişilerin ve kurumların beyan edilen gelirinden indirilecektir.

Bu faaliyetlerin neler olduğuna baktığımızda, Kanun maddelerine göre;

- Kültür ve sanat faaliyetlerine ilişkin ticarî olmayan ulusal veya uluslararası organizasyonların gerçekleştirilmesine,
- Ülkemizin uygarlık birikiminin kültürü, sanatı, tarihi, edebiyatı, mimarîsi ve somut olmayan kültürel mirası ile ilgili veya ülke tanıtımına yönelik kitap, katalog, broşür, film, kaset, CD ve DVD gibi manyetik, elektronik ve bilişim teknolojisi yoluyla üretilenler de dahil olmak üzere görsel, işitsel veya basılı materyallerin hazırlanması, bunlarla ilgili derleme ve araştırmaların yayınlanması, yurt içinde ve yurt dışında dağıtımı ve tanıtımının sağlanmasına,
- Yazma ve nadir eserlerin korunması ve elektronik ortama aktarılması ile bu eserlerin Kültür ve Turizm Bakanlığı koleksiyonuna kazandırılmasına,
- 21/7/1983 tarihli ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamındaki taşınmaz kültür varlıklarının bakımı, onarımı, yaşatılması, rölöve, restorasyon, restitüsyon projeleri yapılması ve nakil işlerine,
- Kurtarma kazıları, bilimsel kazı çalışmaları ve yüzey araştırmalarına,
- Yurt dışındaki taşınmaz Türk kültür varlıklarının yerinde korunması veya ülkemize ait kültür varlıklarının Türkiye'ye getirilmesi çalışmalarına,
- Kültür envanterinin oluşturulması çalışmalarına,
- Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamındaki taşınır kültür varlıkları ile güzel sanatlar, çağdaş ve geleneksel el sanatları alanlarındaki ürün ve eserlerin Kültür ve Turizm Bakanlığı koleksiyonuna kazandırılması ve güvenliklerinin sağlanmasına,

- Somut olmayan kültürel miras, güzel sanatlar, sinema, çağdaş ve geleneksel el sanatları alanlarındaki üretim ve faaliyetler ile bu alanlarda araştırma, eğitim veya uygulama merkezleri, atölye, stüdyo ve film platosu kurulması, bakım ve onarımı, her türlü araç ve teçhizatının tedariki ile film yapımına,
- Kütüphane, müze, sanat galerisi ve kültür merkezi ile sinema, tiyatro, opera, bale ve konser gibi kültür ve sanat faaliyetlerinin sergilendiği tesislerin yapımı, onarımı veya modernizasyon çalışmalarına, ilişkin harcamalar ile makbuz karşılığı yapılan bağış ve yardımların % 100'ü. Bakanlar Kurulu, bölgeler ve faaliyet türleri itibarıyla bu oranı, yarısına kadar indirmeye veya kanunî seviyesine kadar getirmeye yetkilidir.

c. Özel Kanunları Olan Vakıflara Yapılan Bağış ve Yardımlar

- Kuruluş kanunlarındaki ilgili maddeleri doğrultusunda aşağıda yer alan vakıflara yapılan bağış ve yardımların %100'ü gelir ve kurumlar vergisi matrahlarından indirilir.
    - 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Teşvik Kanunu'na göre "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları",
    - 3388 sayılı Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Kanunu'na göre
- "Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı",
    - 5653 sayılı Yunus Emre Vakfı Kanunu'na göre "Yunus Emre Vakfı",
- Anayasanın 90. maddesi doğrultusunda Uluslararası Antlaşmalar doğrultusunda kurulan veya kurulacak olan vakıflar.

Sonuç

Vakıflar, geçmişte ve günümüzde "iyilik ve dayanışma" hissiyle denge ve sosyal bütünleşmenin sağlayıcısı, gönüllülük esasına dayalı ve topluma fayda sağlamak amacı ile kurulan tüzel kişilik topluluklarıdır. İnsanlar yüzyıllar boyunca vakıflar aracılığıyla kendi

mülkiyet ve haklarından vazgeçerek ve bunları başkalarının yararına tahsis ederek çeşitli sosyal, kültürel ve ekonomik hizmetler sunmaktadırlar. Vakıfların gelir dağılımının adil olmasını sağlamada önemli bir rol oynadığı bilinen bir gerçektir. Hastaneler, eğitim kurumları, imaret evleri, huzurevleri, vakıflar tarafından kurulan sosyal yardımlaşma ve dayanışma faaliyetleri bunlara en iyi örneklerdir. Günümüzün bilgi ve teknoloji çağında vakıflar, modern kurumların yanında yer alırken gelişmeye devam etmektedir. Modern toplumlarda devletin görevleri ve devletten beklentiler artmıştır. Devletlerin sınırlı gelirleri ile bu beklenti ve hizmetleri karşılaması zorlaştığı alanlarda vakıflar bazı kamu hizmetlerini yaparak kamuya destek olmaktadır. Sosyal devlet anlayışının gerekliliği olarak devletin vatandaşlara sunmak zorunda olduğu sosyal niteliğe sahip kamu hizmetlerinin bir kısmını üstlenen vakıflara, günümüzde üçüncü sektör adı verilmiştir.

Vakıf kavramının doğduğu ve geliştiği toplumumuzda bugün itibariyle vakıfların statüsü maalesef istenilen düzeyde değildir. Vakıfların büyümesi ve gelişmesi sivil toplumun büyümesi anlamına da geleceğinden, ülkenin demokrasisine büyük katkı sağlayacağı beklenmektedir. Devlet desteği vakıfların gelişmesi için önemli bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. Vergi muafiyeti bulunan vakıfların devletin karşılayacağı hizmetlerin bir kısmını üstlenmeleri ve bu sayede kamunun sırtındaki yükün azaltılması yönündeki etkileri göz önünde bulundurulduğunda vakıfların önemi daha da artmaktadır.

Muafiyet almanın bürokratik zorluğu dolayısıyla vergi muafiyeti talep eden vakıfların sayısı son yıllarda azalmış bulunmaktadır. Vakıf sayısı, hizmetlerindeki azalışa ve sağlanan vergi avantajlarının sınırlı kalmasına neden olan diğer sorunlar ise özetle şöyle sıralanabilir;

1) Her ne kadar vakıfların kar amacı olmasa da amaçlarını gerçekleştirebilmek için birtakım harcamalarda bulunması ve bu doğrultuda da gelir elde etmesi gerekmektedir. Vakıfların gelirleri bağış, gayrimenkul sermaye iradı, faiz, kar

payı, hisse senedi vb. gelirlerine dayanmaktadır. Vergiden muaf gibi görünen vakıflar kesinti yoluyla alınan vergiler sebebi ile dolaylı olarak vergi ödemektedir.

2) Vakıfların diğer bir gelir kaynağı olan iktisadi işletmelerin ayrı tüzel kişiliği olması, iktisadi işletmenin kurumlar vergisi mükellefi olması vakıf gelirlerini dolaylı olarak yine vergilendirmektedir. örneğin Elde edilen kira gelirlerinin iktisadi işletme oluşturup oluşturmaması, vakıf iktisadi işletmesinden vakfa aktarılan kardan stopaj kesintisinin yapılıp yapılmaması gibi örnekler uygulamada en çok rastlanılan çelişkilerdendir.
3) Kurumlar vergisi mükelleflerinin; yaptığı bağışların matrahlarından indirilme imkanı varken, (stopaj yolu ile vergi ödeyen) ücretlilerin yaptığı bağışlarda her hangi bir vergi avantajı yoktur.
4) Denetleme mekanizmalarının yetersizliği sebebi ile bağış adı altında vergi mükelleflerinin vergi kaçırma eylemine aracılık etmek suretiyle menfi kazanca hizmet ederek suiistimal edilebilmektedir.
5) Vergi avantajı verilen özellikle vergi muafiyeti olan vakıfların kamu yükünü ne kadar azaltması gerektiği ile ilgili açık şartlar ve kamu yükünü ne kadar azalttığı il ilgili yeterli performans değerlendirilmesi mevcut değildir.
6) Vergi muafiyeti almak isteyen vakıfların önünde ciddi bürokratik engelleri vardır.

Bu sorunların telafisi, vakıfların ve dolayısıyla sivil toplumun güçlendirilmesi amacıyla;

1) Vakıfların kesinti yolu ile dolaylı olarak ödemek zorunda kaldıkları vergi türlerinde muafiyete yönelik mevzuat düzenlemeleri yapılmalı,
2) Vakıfların gönüllü kuruluşlar olduğundan hareketle; vakıfların ve iktisadi işletmelerin ilişkili kurum oldukları nazara alınarak vergilendirilme esasları daha açık belirlenmeli,
3) Yıllık beyana tabi olmayan (stopaj yolu ile vergi ödeyen ücretli veya maaşlı) kişilerin vakıflara yapacağı bağışlara

belirlenecek bir oranda, vergi matrahından indirim imkânı sağlanmalı,

4) Açıklık, şeffaflık ilkesi esas alınarak mevcut mevzuatta iyileştirmeler yapılmalıdır. Ayrıca yapılacak iyileştirmeler ile kuruluşların etkinlik ve ticari faaliyetleri denetim altına alınmalı, vakıfların gayelerine uygun çalıştıkları sürekli teyit edilmeli,
5) Özellikle muafiyet verilecek vakıfların kurulma şartlarında, devletin kamu hizmeti yükünü ne düzeyde düşüreceği kantitatif şekilde belirlenmeli,
6) Vergi muafiyetinin tanınması aşamasında; vakıf resmi senedinde yazılı faaliyet konularına göre ilgili görülen kuruluşların tamamının görüşü alınması yerine Vakıflar Genel Müdürlüğünün görüşünün alınmasının (vergi muafiyetinin kaldırılmasında olduğu gibi) vergi muafiyeti tanınmasına ilişkin işlemlerde de yeterli olmalıdır.

Kaynakça

Makaleler ve Kitaplar

Arpacı, Altar Ömer. Fakirlere Yardım Amacıyla Gıda Bankacılığı Faaliyetinde Bulunan Dernek ve Vakıflara Yapılacak Bağışların Kapsamı Genişletildi. E-Yaklaşım Dergisi, 2005, 20.

Atay, Tezcan. Gıda Bankacılığı Kapsamında Bağış ve Yardımlar. Vergi ve Muhasebeciyle İlgili Diyalog Dergisi, 2004, 193: 88-93.

Ceyhan, Alaattin. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Vergi Mevzuatı Yönünden İncelenmesi. Mali Çözüm, 2011, 105: 213-225.

Demirel, Salim. Gıda Bankacılığı Kapsamında Yapılan Bağış ve Yardımların Vergisel Boyutu. Yaklaşım Dergisi, 2008, 190.

Ercan, İbrahim. Vakıfların Vergi Muafiyetine İlişkin Usul ve Esaslar. Mali Çözüm, 2013, 115: 243-252.

Kudat, Aydın; Dulkadiroğlu Hakan. Kamu Yararı ve Vergi Statüsü Bağlamında Sosyal Bir Kurum Olarak Vakıf-Dernek Kurumu Üzerinde Bir Değerlendirme. 1. Uluslararası Vakıf Kurumu Sempozyumu Tebliğ Kitabi. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları 2018, 42-51.

Mavral, Ülker. Bağış ve Yardımlarla İlgili Olarak 4842 Sayılı Kanun'la Yapılan Değişiklikler, Diyalog Dergisi, 2003, 185: 165-178.

Nar, Mehmet. Vakıflara Yönelik Vergisel Düzenlemelerin Vergi Kayıp ve Kaçakları Üzerindeki Etkileri. Electronic Turkish Studies, 2015, 10.2: 697-720.

Özbalcı, Yılmaz. Gelir vergisi kanunu yorum ve açıklamaları: en son kanun değişiklikleri ile. Oluş Yayıncılık, 2008.

Özdemir, Ahmet Furkan. Türkiye'de dernek ve vakıfların vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunların değerlendirilmesi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Özdemirci, Abdullah. Bağış ve Yardım İndirimi. Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi, 2005, 21: 128-135.

Özden, Engin. Vergi Yükümlükleri ve Avantajları Boyutuyla Dernekler, Vakıflar ve Bağışçıları. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2015.
Zaim, Sabahaddin. "Vakıfların Milli Ekonomiye Etkileri. Vakıf Haftası Dergisi, 1987, 5: 209-213.

İnternet Kaynakları

Gelir İdaresi Başkanlığı Resmî İnternet Sitesi: www.gib.gov.tr
Mevzuat Bilgi Sistemi: www.mevzuat.gov.tr
Vakıflar Genel Müdürlüğü Resmî İnternet Sitesi: www.vgm.gov.tr

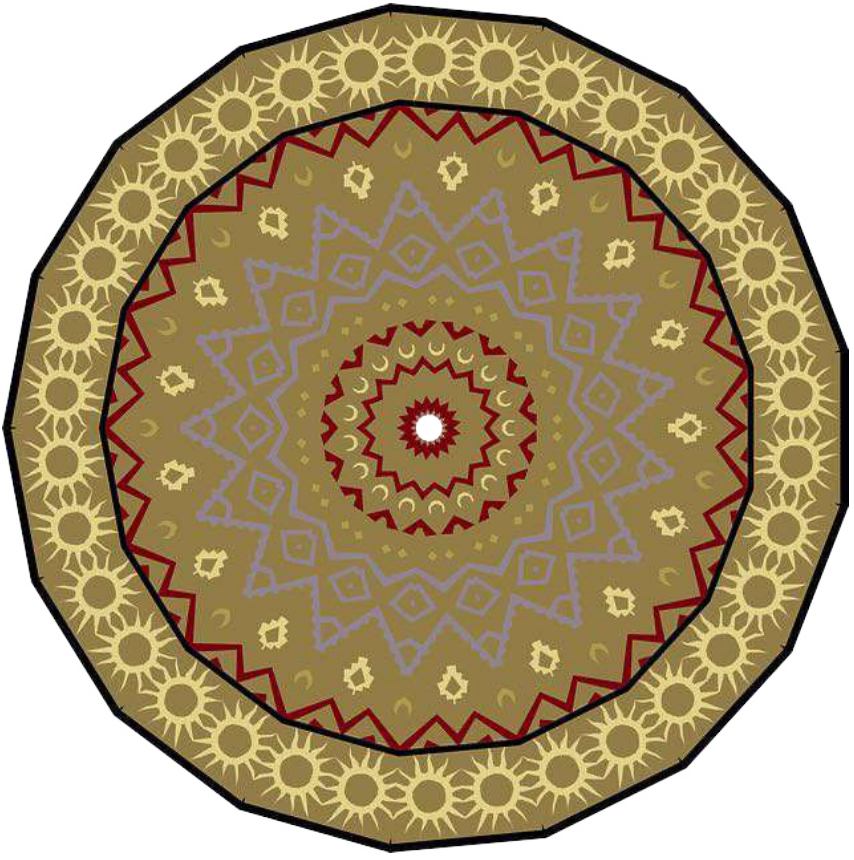

Türkiye'de Yoksullukla Mücadelede Vakıfların Rolü

Dr. İbrahim Halil Oğuz
Gaziantep Üniversitesi

Dr. Demet Oğuz
Gaziantep Üniversitesi

Giriş

Türkiye'de hızlı nüfus artışı sonucu oluşan istihdam olanaklarının kısıtlı olması yoksulluğu olumsuz etkileyen faktörlerden birisidir. Yoksullukla mücadele konusunda devlet sosyal yardımların oluşturulması için gerekli kamu kurum ve kuruluşlarında yasal düzenlemeler yapmıştır. Fakat kaynak yetersizliği başta olmak üzere ekonomik kriz gibi engellerden dolayı istenilen hedeflere ulaşılamamıştır. Yoksulluk sorunun çözüm arayışlarında hükümetler yetersiz kalınca buna çözüm olarak vakıflardan faydalanma yollarına gidilmiştir. Vakıfların yaptıkları sosyal yardımlar sosyo-ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi için yapılan önemli bir harcama kalemidir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli rol oynayan sosyo-ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi ülkelerin politik ve ekonomik istikrarını etkileyen önemli bir konu olmaktadır. Türkiye ekonomik kalkınma sürecini sadece ekonomik alanda değil, sosyal politikaları geliştirerek sosyal alanda da sağlamaktadır. Türkiye sosyal alanda yaptığı politikalar ve vakıfların sayesinde yoksullukla mücadele ederek bu oranları düşürmüştür. Yapılan sosyal yardım programları ile toplumun tüm kesimine bu yardımlar vakıflar aracığıyla ulaştırılmaya çalışılmaktadır. Söz konusu bilgilere dayalı olarak hazırlanan bu bölümde, Türkiye'de sosyal yardımların yoksulluk üzerindeki etkisini incelemek amacıyla 1987-2014 dönemi için incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda oluşturulan

modelde kısa ve uzun dönemli etkilerini incelemek amacıyla ARDL (Autoregressive Distributed Lag) sınır testi yaklaşımı ile incelenmiştir. Söz konusu ilişkiler, zaman serisi yöntemleri aracılığıyla analiz edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, yoksulluk ve çalışmada kullanılan diğer bağımsız değişkenlerin uzun dönemde ve kısa dönemde birlikte hareket etmekte olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tanım ve Kavramlar

Vakıf, insanların büyük bir toplumsal sorumluluk bilinciyle yardımlaşma inancından, iyilik yapma duygusundan; maddi imkânlarını, para ve mallarını kendi hür iradeleriyle özel mülkiyetlerinden çıkarmak ve içinde yaşadığı, hayatı paylaştığı toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için dinî, toplumsal, hayrî, ekonomik, entelektüel, ilmî bir gayenin hizmetine verme amacından doğmuş bir dayanışma, yardımlaşma, paylaşma kurumudur.[1] Vakıflar bir medeniyet göstergesi olarak sosyal yardım ve dayanışmayı kurumsallaştıran yapılar olarak günümüze kadar gelmişlerdir. Değişen toplum şartlarını da göz önüne alarak vakıf kaynaklarından yararlanıp günümüzde toplumun sorunlarına çözüm aranması gerekmektedir.

Sanayi devrimi ile hız kazanan ve kısa sürede tüm dünyaya yayılan kentleşme toplumun ekonomik ve sosyal gelişimine olumlu katkılar sağlamıştır. Kentlerde yaşayan nüfusun hızla artması ve kırsaldan kentlere doğru olan göçler ciddi problemler oluşturmaktadır. Son dönemde doğal afetler, savaş, yoksulluk, siyasi belirsizlikler, ekonomik yetersizlikler gibi faktörlerin ortaya çıkardığı mağduriyetlerin giderilmesi noktasında önemi artan vakıfların bu faaliyetleri sürdürmesi için kalkınma politikalarını sürdürülebilir

[1] Erdoğmuş, Z. "Vakıfların Sosyal Fonksiyonları." Fırat Üniversitesi Dergisi, 1990, 4.1; Kazıcı, Ziya. Osmanlı vakıf medeniyeti. Bilge Yayınları, 2003; Abay, Ali Rıza. Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri. 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 2004, 24-26.

temele oturtması gerekmektedir.[2] Yoksullukla mücadele hedefleri sadece kamu kurumları tarafından alınacak önlem ve uygulamalarla çözüme kavuşturulacak kadar basit bir hedef değildir. Belirlenen hedeflerin büyük bölümü toplumda yaşayan bireylerin ve toplulukların alışkanlıkları ve normlarında değişiklik gerektirmektedir. Bu değişimlerin oluşması için vakıfların toplumda etkin rol oynaması gereklidir. Vakıflar tarafından belirlenen hedeflerine ulaşmak ancak toplumdaki bireylerin bu belirlenen kurallara uyması ve bu hedeflere ulaşmada yapılan tüm politikaları hayata geçirerek gerçekleşmektedir.

Grafik 1: Türkiye'nin STK Yardımları 2009-2017; Milyon Dolar

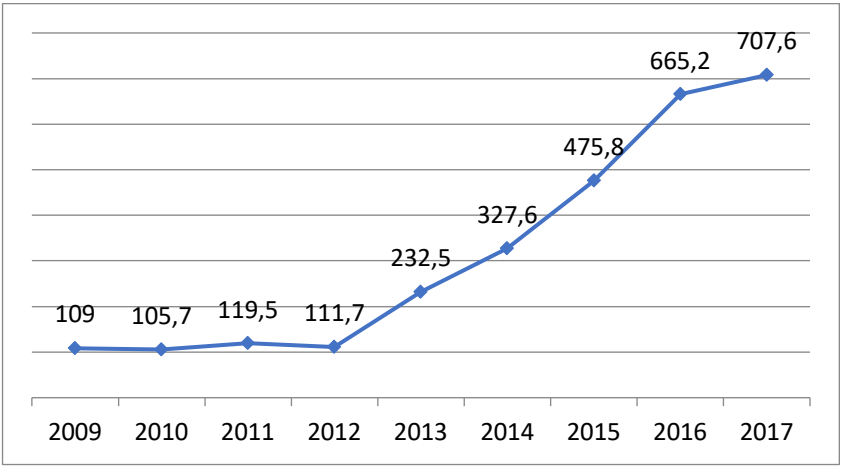

Kaynak: Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2018

Grafik 1'de Türkiye'nin 2009-2017 yılları arasında sivil toplum kuruluşlarına yapılan yardımları gösterilmektedir. Yapılan yardımlar 2009 yılında 109 Milyon Dolar seviyelerinden 2017 yılında 707,6 Milyon Dolar seviyelerine ulaşmıştır. Türkiye sosyal devlet anlayışından hareketle yoksullukla mücadelede vakıflar aracığıyla çözümler üretmiştir. Bu makalenin temel amacı, Türkiye'de

[2] Oğuz, İbrahim Halil. Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma ve mikro temelli sürdürülebilir kalkınma uygulamaları. Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi 2019, 25.

yoksulluk mücadelede vakıfların rolünü ekonometrik bir analizle incelenmesi olacaktır.

Literatür Taraması

Vakıflar tarafından yapılan sosyal yardımların yoksulluk üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalar incelendiğinde, Dumanlı (1996), çalışmasında 1987-1994 yılları arasında kişilerin günlük yaşamlarını devam ettirmek için gerekli besin değerlerini hesaplayan yoksulluk sınırı hesaplamışlardır.[3] Erdoğan (1996) ise çalışmasında 1994 yılında hesaplanan kişilerin günlük yaşamlarını devam ettirmek için gerekli besin değerleri hesabından hareketle Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesini dâhil ederek kent ve kır ayrımı elde ederek çalışma yapmıştır.[4] Røed ve Strøm (2002), çalışmalarında yoksul kesimlere sağlanan yardımların bu kesimlerin herhangi bir işte çalışma isteğini ve teşvikini azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.[5] Gupta vd. (2003) ise yoksul kesimlere sağlık giderleri bakımından sağlanan sosyal yardımların yoksulluk üzerindeki etkilerini 44 ülke için en küçük kareler yöntemi aracılığıyla inceledikleri çalışma sonucunda sosyal yardımların yoksulluğu azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.[6] Baldacci vd. (2008), sosyal yardımların toplumsal refah üzerindeki etkilerini panel sabit etkiler modeli aracılığıyla 1971-2000 dönemi ve 118 gelişmekte olan ülke için inceledikleri çalışmada, sosyal harcamaların yoksulluğu da azaltarak toplumsal refahı arttırdığı sonuçlarına ulaşılmıştır.[7] Roine vd. (2009), kamu tarafından gerçekleştirilen sosyal yardımların yoksulluk üzerindeki etkilerini incelerken 16 ülke için farklı periyotları ele alarak oluşturdukları dengesiz panel modelinde panel GLS (Generalized Least Squares)

[3] Dumanlı, Recep. Yoksulluk ve Türkiye'deki boyutları. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1996.
[4] Erdoğan, Güzin. Türkiye'de bölge ayrımında yoksulluk sınırı üzerine bir çalışma. DİE Uzmanlık Tezi, Ankara, 1996.
[5] Røed, Knut; Strøm, Steinar. Progressive Taxes and the Labour Market: Is the Trade–off Between Equality and Efficiency Inevitable?. Journal of Economic Surveys, 2002, 16.1: 77-110.
[6] Gupta, Sanjeev; Verhoeven, Marijn; Tiongson, Erwin R. Public spending on health care and the poor. Health economics, 2003, 12.8: 685-696.
[7] Baldacci, Emanuele, et al. Social spending, human capital, and growth in developing countries. World development, 2008, 36.8: 1317-1341.

yönteminden faydalanmış ve çalışma sonucunda sosyal harcamaların düşük gelirli kesimin gelir düzeyine fayda sağladığı bulgularına ulaşmışlardır.[8] Fuest vd. (2010), çalışmalarında sosyal yardım politikalarının yoksul kesimlerin refah düzeyini arttırdıkları sonucuna ulaşmıştır.[9] Huang vd. (2010) ise yoksulluk ve ticari açıklığın çeşitli yönlerini panel modeli ve Hausman testi sabit etkiler yöntemi aracılığıyla 1970-2005 dönemi ve 12 Latin Amerika ile Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri için inceledikleri çalışmada, ticari açılıkla ile ilgili açıklayıcı değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı bulmamışlardır.[10]. Doerrenberg ve Peichl (2014), OECD ülkelerinde yoksulluğu azaltıcı politikaların yoksulluk üzerindeki etkilerini 1981-2015 dönemi için ve panel GMM yöntemi aracılığıyla inceledikleri çalışma sonucunda yoksulluğu azaltma noktasında en etkin politikanın sosyal yardım harcamaları olduğu sonucuna ulaşmışlardır.[11] Doğan (2014), çalışmasında Türkiye'nin yoksulluk düzeyini bölgeler bazında inceleyerek yoksulluk sınırı hesabı yapmıştır ve çalışmasında Türkiye'nin farklı bölgelerinde oluşan yoksulluk profilini çıkarmıştır.[12] Haile ve Nino-Zarazua (2017), sosyal yardım harcamalarının yoksulluk ve toplumsal refah üzerindeki etkisini 1990-2009 gözlem aralığı ve düşük ve orta gelirli ülkeler için GMM (Generalized Method of Moments) yöntemi aracılığıyla incelemiş ve çalışma sonucunda sosyal yardımların yoksulluğu azalttığı yönünde bulgulara ulaşmışlardır.[13]

[8] Roine, Jesper; Vlachos, Jonas; Waldenström, Daniel. The long-run determinants of inequality: What can we learn from top income data?. Journal of public economics, 2009, 93.7-8: 974-988.

[9] Fuest, Clemens; Niehues, Judith; Peichl, Andreas. The redistributive effects of tax benefit systems in the enlarged EU. Public Finance Review, 2010, 38.4: 473-500.

[10] Huang, Chao-Hsi; Teng, Kai-Fang; Tsai, Pan-Long. Inward and outward foreign direct investment and poverty: East Asia vs. Latin America. Review of World Economics, 2010, 146.4: 763-779.

[11] Doerrenberg, Philipp; Peichl, Andreas. The impact of redistributive policies on inequality in OECD countries. Applied Economics, 2014, 46.17: 2066-2086.

[12] Doğan, Eda. Türkiye'de yoksulluğun ölçülmesi. Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezi, Yayın, 2014, 2880.

[13] Haile, Fiseha; Niño-Zarazúa, Miguel. Does Social Spending Improve Welfare in Low-income and Middle-income Countries?. Journal of International Development, 2018, 30.3: 367-398.

Model, Veri ve Metodoloji

Çalışmada Türkiye'de vakıfların yoksulluk üzerindeki etkisini incelemek amacıyla oluşturulan model şu şekildedir:

$$lnYKS_t = \beta_0 + \beta_1 lnGDP_t + \beta_2 lnINF_t + \beta_3 lnTR_t + \beta_4 lnSY_t + u_t \quad (1)$$

Denklemde bulunan değişkenlerden β_0, sabit terimi; lnYKS, yoksulluk oranını temsilen hane halkı tüketim harcamalarının logaritmasını; lnGDP, ekonomik büyümeyi temsilen reel GSYH'nın logaritmasını; lnINF, enflasyonu temsilen tüketici fiyat endeksinin logaritmasını; lnTR, ticari açıklığı temsilen toplam dış ticaretin logaritmasını; lnSY, sosyal yardımları temsilen sosyal harcamaların logaritmasını ve u_t hata terimini ifade etmektedir. Model kurulurken Magombeyi ve Odhiambo (2018) çalışmasını takiben ve yoksulluk oranını temsilen hane halkı tüketim harcamaları kullanılmıştır.[14]

Ampirik modelde kullanılan değişkenlerden hane halkı tüketim harcamaları ve reel GSYH serileri 2010 yılı sabit fiyatlarıyla dolar cinsinden, tüketici fiyat endeksi serisi 2010 yılı baz yılı aracılığıyla (2010=100), dış ticaret toplamı ihracat ve ithalat toplamının milli gelirdeki payı şeklinde, sosyal harcamalar ise 2010 yılı sabit fiyatlarıyla kullanılmıştır. Bu değişkenlerden hane halkı tüketim harcamaları, reel GSYH, tüketici fiyat endeksi ve ticari açıklık oranı verileri Dünya Bankası tarafından yayınlanan World Development Indicators veri tabanından; sosyal harcamalar veri seti ise OECD veri tabanından elde edilmiştir. Analiz için 1987-2014 gözlem aralığı ele alınmıştır.

Çalışmada Türkiye'de vakıfların yoksulluk üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkilerini incelemek amacıyla ARDL (Autoregressive Distributed Lag) sınır testi yaklaşımından faydalanılmıştır. ARDL sınır testi yaklaşımın, değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi ayrıştırabilmesi dışındaki diğer avantajları farklı düzeylerden

[14] Magombeyi, Mercy T.; Odhiambo, Nicholas M. Dynamic impact of FDI inflows on poverty reduction: Empirical evidence from South Africa. Sustainable Cities and Society, 2018, 39: 519-526.

durağan olan seriler arasındaki ilişkinin incelenmesine olanak sağlaması, otokorelasyon ve içsellik sorunlarına karşı tutarlı sonuçlar vermesi ve değişkenler arasındaki kısa dönem uyarlanma süreci ile uzun dönemli ilişkiyi ayrıştırabilmesidir.[15] Temel ampirik modeli gösteren Denklem 1'in ARDL versiyonu şu şekildedir;

$$dlnYKS_t = c_0 + \sum_{i=1}^{n} \beta_{0,i} dlnYKS_{t-i} + \sum_{i=0}^{n} \beta_{1,i} dlnGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^{n} \beta_{2,i} dlnINF_{t-i} + \sum_{i=0}^{n} \beta_{3,i} dlnTR_{t-i} + \sum_{i=0}^{n} \beta_{4,i} dlnSY_{t-i} + \delta_0 lnYKS_{t-1} + \delta_1 lnGDP_{t-1} + \delta_2 lnINF_{t-1} + \delta_3 lnTR_{t-1} + \delta_4 lnSY_{t-1} + \mu_t \quad (2)$$

Denklem 2'de yer alan değişkenlerden d, fark alma işlemcisini; n, gecikme sayısını simgelerken, $\delta_1, \delta_2, \delta_3, \delta_4$ ortak anlamlılıklarını test etmek için alt ve üst sınırı belirleyen F- istatistiği hesaplanmaktadır. Bu doğrultuda, değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olmadığı yönündeki boş hipotez $H_0: \delta_0 = \delta_1 = \delta_2 = \delta_3 = \delta_4 = 0$, alternatif hipoteze karşı $H_I: \delta_0 \neq \delta_1 \neq \delta_2 \neq \delta_3 \neq \delta_4 \neq 0$ sınanmaktadır. Modelin tahmin aşamasında optimum gecikme uzunlukları Schwarz bilgi kriteri (SIC) aracılığıyla tespit edilmiştir.

Ampirik Bulgular

Analiz sonuçlarından önce, Tablo 1'de ayrıntılı şekilde çalışmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler görülmektedir.

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	LnYKS	lnGDP	lnINF	lnTR	lnSY
Ortalama	26.574	27.018	1.839	3.758	2.112
Medyan	26.518	26.963	3.176	3.823	2.162
Maksimum	27.162	27.657	4.910	4.006	2.604
Minimum	26.084	26.509	-4.215	3.416	1.182
Std.Hata	0.321	0.342	3.051	0.180	0.394
Çarpıklık	0.194	0.236	-0.693	-0.641	-0.604
Basıklık	2.017	1.939	1.988	2.057	2.538
Gözlem Sayısı	28	28	28	28	28

[15] Pesaran, M. Hashem; Shin, Yongcheol. An autoregressive distributed-lag modelling approach to cointegration analysis. Econometric Society Monographs, 1998, 31: 371-413.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin geçerliliğini incelemeden önce, serilerin durağanlık süreçlerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testinden faydalanılmıştır. Sonuçlar serilerin hepsi için düzeyde H_0 hipotezinin reddedilmediği serilerin birim köklü olduğu göstermektedir. Serilerin farkı alındığında ise tüm seriler için H_0 hipotezinin reddedildiği, serilerin durağan olduğu görülmektedir. ADF birim kök testi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Düzey Değerleri	t-ist.	Olasılık
LnYKS	0.297	0.973
LnGDP	0.606	0.987
LnINF	-2.184	0.216
lnTR	1.701	0.419
LnSY	-0.770	0.807
Fark Değerleri	t-ist.	Olasılık
ΔYKS	-5.286***	0.000
Δ lnGDP	-5.358***	0.000
ΔINF	-4.602***	0.006
ΔTR	-4.653***	0.001
ΔSY	-4.971***	0.007

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.

Serilere birim kök testi uygulandıktan sonra seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin test edilmesi için ARDL sınır testi uygulanmıştır. Test sonucunda elde edilen F-istatistiği (Wald test) değeri, Peseran vd. (2001) çalışmalarındaki alt ve üst kritik değerleri ile karşılaştırılarak eş bütünleşme ilişkisinin olduğunu test edilmektedir.[16] Elde edilen değer, kritik değerlerin altında olması durumunda ise eş bütünleşme ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılacaktır. F-istatistiğinin kritik değerlerin arasında bir değer

[16] Pesaran, M. Hashem; Shin, Yongcheol. An autoregressive distributed-lag modelling approach to cointegration analysis. Econometric Society Monographs, 1998, 31: 371-413.

olması durumunda eş bütünleşme konusunda kesin bir sonuca ulaşılamamaktadır. Çalışmada uygulanan ARDL sınır testi sonuçları Tablo 3'te görülmektedir. Tablo 3'te görülen F-istatistiği sonuçlarına göre hesaplanan F-istatistiğinin değerinin 5.072 olduğu görülmektedir Bu sonuç, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin geçerli olmadığı yönündeki sıfır hipotezinin reddedilmesini sağlamaktadır. Sonuç olarak, yoksulluk, reel GSYH, enflasyon, ticari açıklık ve sosyal yardım değişkenlerinin eş bütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Tahmin Edien Model	Optimum uzunluğu	Gecikme	F-İstatisği
$YKS_t = f(GDP_t, INF_t, TR_t, SY)$	(2,1,2,1,0)		5.072
Kritik Değerler	I(0)		I(1)
%1	3.29		4.37
%5	2.56		3.49
%10	2.2		3.09

Not: Kritik değerler Peseran vd. (2001), Tablo CI(iii)'den elde edilmiştir.

Kısa ve uzun dönem katsayıları elde edilmeden önce yapılan teşhis testleri, Breusch-Godfrey LM testi (Serial) sonucuna göre modelde oto korelasyon sorunu olmadığı, ARCH testi sonucuna göre değişen varyans sorununun olmadığı, Ramsey-Reset test sonucuna göre doğru fonksiyonel formun kullanıldığı ve Jargue-Bera Normalite (Normality) testi sonucuna göre hata terimlerinin normal dağılımı sahip olduğu Tablo 4'de görülmektedir. Daha sonra, Şekil 1'de görüldüğü gibi, yapılan CUSUM VE CUSUMQ (Cumulative Sum and Cumulative Sum of Squares) testlerine göre parametrelerin istikrarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4. Kısa ve Uzun Dönem Katsayı Tahmincileri

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
Kısa Dönem				
lnYKS(-1)	0.113**	0.044	2.536	0.022
lnGDP	0.932***	0.041	25.459	0.000
lnINF	0.002	0.035	0.006	0.994
lnINF(-1)	-0.091**	0.036	2.495	0.024
lnTR	0.006	0.020	0.296	0.770
lnSY	0.122***	0.023	5.212	0.000
ECT(-1)	-0.805***	0.110	-7.275	0.000
Uzun Dönem				
lnGDP	0.729***	0.045	19.518	0.000
lnINF	-0.004***	0.005	-0.281	0.002
lnTR	-0.101**	0.038	-2.600	0.021
lnSY	0.160**	0.072	2.213	0.042
Sabit Terim	3.248**	1.089	2.304	0.028
Teşhis Testleri				
	F-istatistiği	Olasılık		
SERIAL	0.412	0.670		
ARCH	3.355	0.080		
RAMSEY	1.515	0.148		
JB Normalite	1.297	0.522		
CUSUM	İstikrarlı	İstikrarlı		
CUSUMQ	İstikrarlı	İstikrarlı		

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir. Varsayım testleri uygulanırken F-istatistiği kullanılmıştır.

Şekil 1. CUSUM ve CUSUMQ Parametre İstikrar Testleri

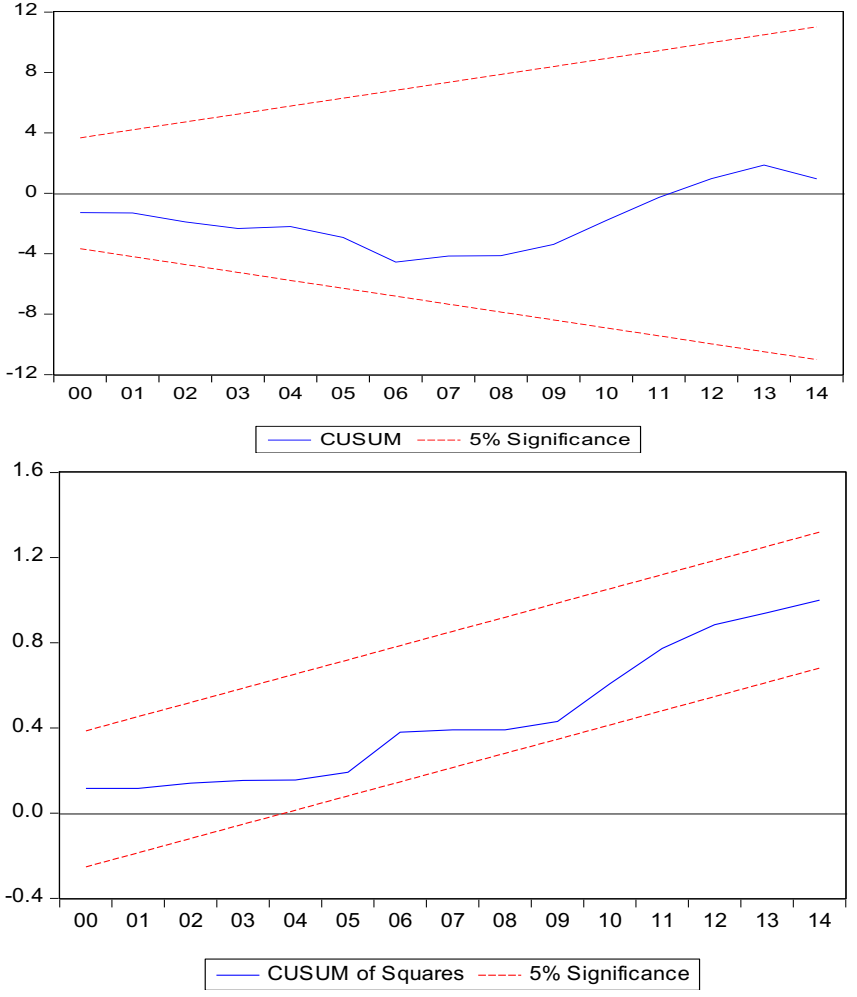

Uzun dönemli katsayı tahminleri incelendiğinde, reel milli gelirdeki ve %1'lik artışın hane halkı tüketim harcamalarını %0.729 arttırdığı görülmektedir. Aynı şekilde sosyal yardımlardaki %1'lik artışın hane halkı tüketim harcamalarını %0.160 arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan enflasyondaki %1'lik artışın hane halkı tüketim harcamalarını %0.004 ve ticari açıklıktaki %1'lik artışın ise uzun

dönemde hane halkı tüketim harcamalarını %0.101 azalttığı görülmektedir.

Sonuç

Türkiye'de yoksullukla mücadelede vakıfların rolünün etkisini incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, öncelikle vakıf kavramı ele alınmıştır. Daha sonra Türkiye'de yoksullukla mücadelede vakıfların rolünün üzerime yapılan çalışmalar ele alındıktan sonra, bu ilişkiyi ekonometrik olarak inceleme imkânı veren, ampirik model çerçevesinde yoksulluk oranını, tüketici fiyat endeksi, kişi başına düşen reel GSYH ve toplam dış ticaret, sosyal yardımlaşmayı temsilen kullanılan sosyal harcamaların üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Bu amaçlar doğrultusunda ekonometrik zaman seri yöntemlerinde faydalanılmıştır. Bu çalışmada, yoksullukla mücadelede vakıfların rolünün 1987-2014 dönemi verileri ile Türkiye için incelenmiştir. Bu doğrultuda; yoksulluk oranını, tüketici fiyat endeksi, kişi başına düşen reel GSYH ve toplam dış ticaret, sosyal yardımlaşmayı temsilen kullanılan sosyal harcamaların üzerindeki etkileri, kısa ve uzun dönemli etkilerini incelemek amacıyla ARDL sınır testi yaklaşımından faydalanılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre, sosyal yardımlardaki artışın hane halkı tüketim harcamalarını pozitif arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Vakıflar bu açıdan yoksullukla mücadelede önemli bir politika faktörüdür.

Kaynakça

Abay, Ali Rıza. Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri. 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 2004, 24-26.

Baldacci, Emanuele, et al. Social spending, human capital, and growth in developing countries. World development, 2008, 36.8: 1317-1341.

Doerrenberg, Philipp; Peichl, Andreas. The impact of redistributive policies on inequality in OECD countries. Applied Economics, 2014, 46.17: 2066-2086.

Doğan, Eda. Türkiye'de yoksulluğun ölçülmesi. Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezi, Yayın, 2014, 2880.

Dumanlı, Recep. Yoksulluk ve Türkiye'deki boyutları. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1996.

Erdoğan, Güzin. Türkiye'de bölge ayrımında yoksulluk sınırı üzerine bir çalışma. DİE Uzmanlık Tezi, Ankara, 1996.

Erdoğmuş, Z. "Vakıfların Sosyal Fonksiyonları." Fırat Üniversitesi Dergisi, 1990, 4.1.

Fuest, Clemens; Niehues, Judith; Peichl, Andreas. The redistributive effects of tax benefit systems in the enlarged EU. Public Finance Review, 2010, 38.4: 473-500.

Gupta, Sanjeev; Verhoeven, Marijn; Tiongson, Erwin R. Public spending on health care and the poor. Health economics, 2003, 12.8: 685-696.

Haile, Fiseha; Niño-Zarazúa, Miguel. Does Social Spending Improve Welfare in Low-income and Middle-income Countries?. Journal of International Development, 2018, 30.3: 367-398.

Huang, Chao-Hsi; Teng, Kai-Fang; Tsai, Pan-Long. Inward and outward foreign direct investment and poverty: East Asia vs. Latin America. Review of World Economics, 2010, 146.4: 763-779.

Kazıcı, Ziya. Osmanlı vakıf medeniyeti. Bilge Yayınları, 2003.

Oğuz, İbrahim Halil. Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma ve mikro temelli sürdürülebilir kalkınma uygulamaları. Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi 2019.

Magombeyi, Mercy T.; Odhiambo, Nicholas M. Dynamic impact of FDI inflows on poverty reduction: Empirical evidence from South Africa. Sustainable Cities and Society, 2018, 39: 519-526.

Pesaran, M. Hashem; Shin, Yongcheol. An autoregressive distributed-lag modelling approach to cointegration analysis. Econometric Society Monographs, 1998, 31: 371-413.

Røed, Knut; Strøm, Steinar. Progressive Taxes and the Labour Market: Is the Trade–off Between Equality and Efficiency Inevitable?. Journal of Economic Surveys, 2002, 16.1: 77-110.

Roine, Jesper; Vlachos, Jonas; Waldenström, Daniel. The long-run determinants of inequality: What can we learn from top income data?. Journal of public economics, 2009, 93.7-8: 974-988.

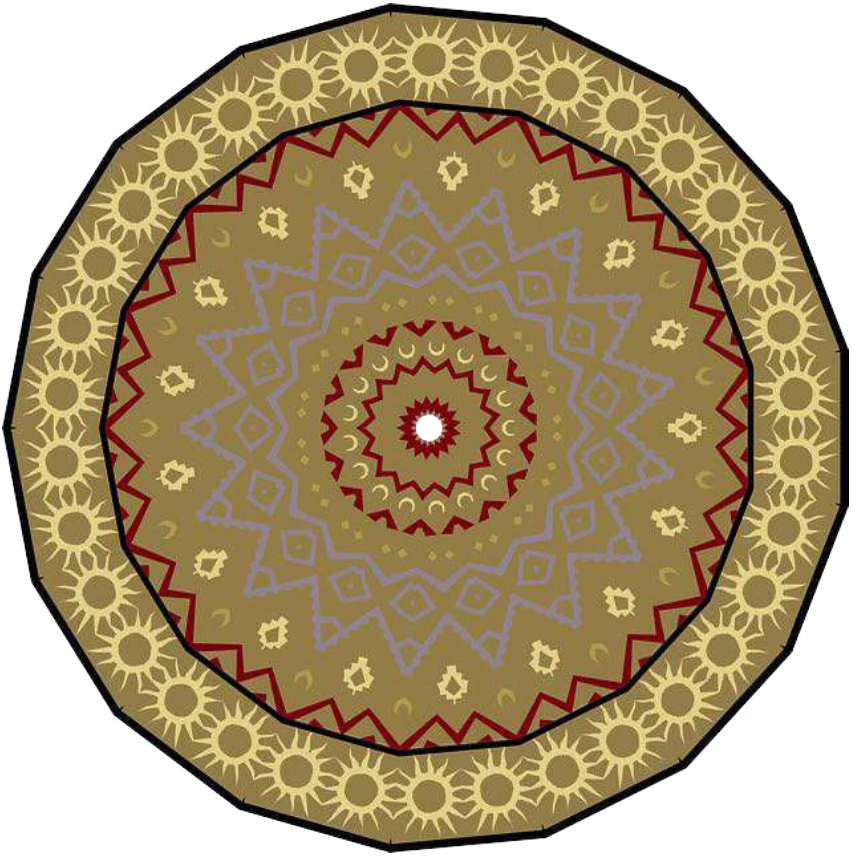

Yoksullukla Mücadelede Farklı Bir Yaklaşım: İslami Finans

Dr. Aydın Kudat
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Bilal Yıldırım
Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi

Giriş

İnsanoğlu tarihin başından beri hayatlarına ilişkin seçimleri bulundukları çevreye, sosyo-kültürel ortamlarına, ekonomik faaliyetlerine ve dinlerine göre yapmaktadırlar. Bu faaliyetler arasında en ilişkili olan ve çatışan ekonomik ve dini faaliyetlerdir. Günümüzde de İslam dinini yaşayan insanların ekonomik faaliyetleri ve dinleri arasında bir çatışma söz konusudur. Mevcut ekonomik faaliyetlerinde dini prensiplerinin yasak kıldığı ilkeler mevcuttur.

Müslümanların kendi dinlerinin ilkeleri bütününde ekonomik faaliyetler gerçekleştirmek için 1940-1950'li yıllar arasında "İslami Finans" adı adlında faizsiz finansman ürünlerine üzerine teoriler ortaya atılmıştır. Ortaya atılan bu İslami finans teorileri günümüzde birçok finans kuruluşu tarafından gerçekleştirilmektedir. 1960'lı yıllarda teorikten pratiğe dökülen İslami finans, sadece Müslüman nüfusun bulunduğu bölgelerde değil Avrupa ve Amerika'nın çeşitli finans ve yatırım kuruluşlarında da İslami pencere açmalarına katkı sağlamıştır. Dünya'da ve Türkiye'de sistem içerisindeki payı %5,0-6,0 arasında değişen İslami finans sistemi her geçen gün alanını genişletmektedir.

İslami finansın gelişimi ile sosyal amaçlarını gerçekleştirmesi için ortam doğmuştur. Bu finans sistemini geliştirdiği ürünler aynı zamanda İslam iktisadının da amacı olan sosyal ve ekonomik adaletin sağlanması, yoksulluğun azaltılması ve yoksullukla mücadele edilmesi, fırsat eşitliğinin sağlanması gibi sorunlara çözüm sunacak özelliğe sahiptir. İslami finans, açlık sınırının altında yaşayan dünya nüfusun %15'lik kesimin ortak problemi olan yatırım eksikliği ve iş imkanlarının kıtlığını düzeltebilecek ürünlere sahiptir. Topladıkları fonlar ile kullanım şekilleri sayesinde yoksul kesimin bulundukları bölgelere yatırım sağlama potansiyeli oluşturan İslami finans enstrümanları bu sayede iş olanakları oluşturulabilir.

İslami Finansın Tanımı ve Kaynağı

İslami finans denince akla Müslümanların mevcut finans sistemi içerisindeki kendi dini prensipleri çerçevesinde şekillendirdiği genellikle de bankacılık sektörü üzerinden gerçekleştirilen finansal işlemler olarak aklımızda canlanmaktadır. Son elli yıl içerisinde İslami finans mevcut finans sistemleri içerisinde kendini geliştirmiş ve modern finans sistemi içerisinde yerini belirlemiştir.

İslami finansın kısa bir tanımını yapacak olursak eğer, onu oluşturan kavramları incelememiz gerekmektedir. Bu kavram iki kelimeden oluşmaktadır. *Finans* kelimesi finansal kredi ve riskin dağıtımını sağlayan finansal pazarları ve kurumları ifade ederken, *İslami* kelimesi de bunun sıfatı olup, İslami finans ve rakibi olan geleneksel finans arasındaki birtakım temel farklılıkları ortaya koymaktadır.[1] Buradaki İslami sıfatını oluşturan İslam hukukunun kaynaklarının oluşturduğu sınırlar çerçevesi altında belirlendiğinin göstergesidir. Bu kaynaklar Şekil 1'de belirtilmiştir.

[1] Akten Çürük, Suna. İslami Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2013, 10.

Şekil 1. İslam Hukukunun Kaynakları

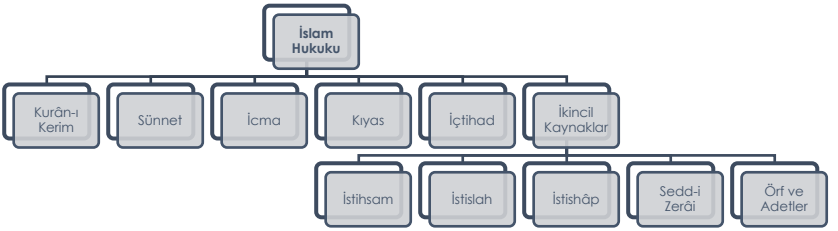

İslami finans sistemi bu kaynakların oluşturduğu İslam Ekonomisinin bir alt başlığı olarak düşünülebilir. Bu finans sistemini şekillendiren, genel olarak İslami hukukunun Şekil 1'de gösterilen asli kaynakları; Kurân-ı Kerim, Sünnet, İcma, Kıyas ve İçtihattır. Bu şekillenmenin sonucunda ise İslami finans unsurları ortaya çıkar. Bunlar; bankacılık, sigortacılık (tekafül) ve İslami sermaye piyasasıdır. Bunların dışında İslam'ın içerisinde finans ve ekonomi faaliyetlerinin konumu ise Şekil 2'de gösterildiği gibidir.

Şekil 2. İslam'ın İçerisinde Finansal Faaliyetlerin Konumu

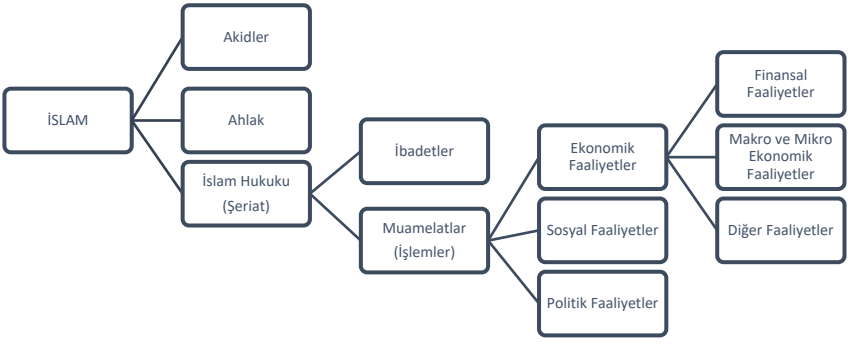

İslam hukukunun ekonomi kısmını inceleyenler ulema, fikir adamları ve ekonomistlerdir. Ulemalar ve fikir adamları İslami finansın tanımını yaparken İslam hukukunun temel ilkelerini açıklayarak tanımlarlar. Ekonomistler ise İslami finansın amaçları üzerinden tanımlama yaparlar. Temel ilkeler ve İslam hukuku baz alarak açıklama yapan ulema ve fikir adamları yasaklar üzerinde durmuşlardır. Ribanın ve gararın dini açıdan izin verilmeyen olaylar olmasının nedeniyle oluşturulacak finansal ürünlerin bu yasakların belirlediği sınırlar çerçevesinde şekillendirilerek oluşacağı görüşü içerisindedirler. Buna örnek olarak;

> İslami finans, finans sisteminin İslami esas ve usullere göre inşa edilip işlemesini ifade eder. Faizsiz finans olarak da ifade edebileceğimiz bu sistem bütün bir ekonomik yaşamı İslam'a göre düzenleme anlamına gelmektedir. Bu sistem, kaynağını İslam hukukundan alıp belli prensipler çerçevesinde işlemektedir. Bu prensiplerin temelinde de faizin yasak olması yer almaktadır.[2]

İslami finansın amaçları çerçevesinde, İslami finansın kaynakların iş birliği ve ortaklık temel alınarak değerlendirilmesi ile insanların refahını sağlamak, etik normları çerçevesinde ekonomik refahın temini, evrensel kardeşlik ve adalete ulaşma, gelir dağılımında eşitlik, sosyal refahın arttırılması ile bireysel özgürlüğün sağlanması olarak tanımlanabilir.[3]

İslami finansın amaçlara göre mi yoksa temel ilkeler ve hukuksal faktörler açısından tanımlanması tartışması halen devam etmektedir. Hem temel ilkeler ile hukuksal hem de amaçlar doğrultusunda geniş bir tanım yapılacak olursa İslami finans, ulema, fikir adamları ve ekonomistler tarafından İslam hukukunun kaynaklarının belirlediği sınırlar içerisinde insan refahının arttırılması, toplumsal ihtiyaçların giderilmesi, gelir adaletinin sağlanması, bankacılık ve yatırım sektöründeki risk paylaşımının sağlanması, fon

[2] Karahan, Hediyetullah; Ersoy, Hicabi. Faizsiz Finansın Temel Prensipleri ile Türkiye'de Reel Kesimde Kullanılması. Maliye ve Finans Yazıları, 2016, 105, 94.
[3] Akten Çürük, Suna, 2013, 28.

arz edenler ile talep edenler arasındaki iletişimi sağlayarak finansal bir pazar oluşturulması ve Müslüman nüfusunun helal finans ürünleri ile finansal faaliyetlerde bulunması amacıyla hizmet üreten spekülasyonlara ve krizlere dayanıklı oluşturulan finans sistemidir. Krizlere dayanıklılığının göstergesi ise 2008 krizinde ortaya çıkan finansal sorunların İslami Finans enstrümanlarını çok kısıtlı miktarda etkilemesi gösterilebilir.

İslami Finansın Ortaya Çıkışı

İnsan, tarihin başlangıcından beri hayatını devam ettirebilmek için maddi ve manevi gereksinimlere ihtiyaç duymaktadır. İnsanın ulaşmak istediği her amaçta ekonomik taraf muhakkak bulunmaktadır. Dünyadaki insan nüfusunun büyük bir kısmı bu doğrultuda yaşar ve böyle hayatlarını devam ettirirler. İnsanlar yaşamlarını inançları doğrultusunda belirleyerek yol alırlar. Din ise insanların yaşamlarını kolaylaştırmak ve geleceklerini şekillendirmek için vardır. Bu doğrultuda insanlar değişen dünya düzeni içerisinde ekonomik ihtiyaçlarını kendi inanç ve değerleri doğrultusunda yaşamaya çalışmaktadır ya da öyle olması için çaba içerisindedirler.[4] Müslümanlar inançları ve değerleri doğrultusunda bulundukları ekonomik ve finansal faaliyetlerinde genellikle bankacılık üzerinde yapmaktadırlar ama konvansiyonel bankacılık faaliyetlerinde faiz ve gararın olması onları mevcut finans sisteminin dışında bırakmaktadır.

Müslümanların, dinlerine uygun olarak finansal faaliyetlerini sürdürme ihtiyacı ve istekleri İslami faaliyetlerin gelişimini sağlamıştır. Bu faaliyetlerin ışığında İslami finansın ya da faizsiz bankacılığın olup olmayacağı ile ilgili tartışmalar 1940-50'li yıllarda başlamıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise bu tartışmalar ivme kazanarak ve teorilerden pratiğe dönüşmüştür.[5] İslami finans

[4] Yıldız, İshak. Faizsiz Finans Araçlarının Türkiye'deki Uygulamaları ve Mevcut Sorunlara Çözüm Önerileri. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2017, 11.

[5] Emeç, Ömer. Katılım Bankacılığının Tarihi ve Geleceği. İşletme Şehir Üniversitesi İşletme Enstitüsü Bitirme Projesi, 2014, 10.

faaliyetlerinin teori ve pratiği tartışması her ne kadar 1950 sonrasında başladığı gözükse de Osmanlı İmparatorluğu döneminde para vakıfları aracılığı ile bu finans faaliyetlerinin gerçekleştiği görülmektedir. Benzer tartışmalar o dönemde de yapılmıştır.[6] Ama modern dönemi baz alınacak olursa ilk İslami Finans kuruluşu, 1963 yılında Mısır'da kurulan Mit Ghamr Tasarruf Bankası'dır.[7] Sonralarında politik nedenlerden dolayı 1968 yılında kapatılmış olsa da ya da batılı bankacılık prensiplerine benzemesine rağmen bu banka Mısırlı çiftçiler tarafında büyük bir ilgi toplamış bulunmaktadır. Yine aynı dönemde 1963 yılında Malezya'da batılı bankaların aracılığı ile kurulan Lembaga Tabung Haji adlı tasarruf bankası kuruluşunun Müslümanların Mekke'ye yapacakları hac ve umre yolculukları için seyahat masraflarını karşılayabilmeleri adına birikimlerini yavaş bir şekilde toparlayabilecekleri bir mekanizma olarak kurulduğu bilinmektedir. Lembaga Tabung Haji o günden beri birçok değişikliğe uğramış olmasına rağmen halen günümüzde bulunan en eski İslami finans kuruluşu olarak varlığını devam ettirmektedir.[8]

İslami finans 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişme potansiyeli olan bir finans sistemi olduğunu kanıtlamıştır. İslami finansın bu hızlı genişlemesi yalnızca coğrafi bir genişleme veya kullanım artışının yaygınlaşması olarak görülmemelidir. Bu genişleme ve gelişme aynı zamanda İslami finans sistemine içerisinde hizmet eden finansal araçların-ürünlerin miktarındaki genişleme olarak da düşünülmesi gerekmektedir.[9] Bu gelişmelerde İslami finansı etkileyen iki temel unsur mevcuttur. Bunlardan birincisi dini, ikincisi

[6] Şimşek, Mehmet. Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1986, 27.1: 207-220.
[7] Koçak, Emrah. İslami Finans ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 51, 70.
[8] Şağbanşua, Samet. İslami finansal araçların finansal piyasalardaki konumunun incelenmesi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2015, 28; Korkut, Cem. İslâm ekonomisinde sermaye oluşumu, birikimi ve yapısı: fon biriktirmede Türkiye için model ve politika önerileri. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2018.
[9] Kuşat, Nurdan. Modern İslami Finans Sektörünün İnovatif Gücü: Sukuk. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, 2014, 41, 5.

ise sosyal ve ekonomik nedenlerdir. Bunları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:[10]

- Müslümanların ve faiz hassasiyeti olanların helal bir finans sistemini ihtiyaçları olması
- Geleneksel finans sistemin Müslümanları finans sisteminin dışına itmeleri
- II. Dünya Savaşının ardından birçok Müslüman ülkenin bağımsızlıklarını kazanması sonrasında, ekonomik bağımsızlığın da oldukça önem olduğunu anlamaları
- Dönemin siyasal sistemi içerisinde Müslümanlara uygulanan baskının artması
- Geleneksel finans sistemi içinde faizin sosyal dayanışmaya ve iş birliğine engel olduğu görüşü
- Krizlere dayanıklı finansal enstrümanlara sahip olması
- Geleneksel Finans Sitemine bir alternatif olması isteği
- Petro-dolar zengini İslam ülkelerinin paralarının elde tutulma isteği
- Müslümanların Finans sektörü içinde söz sahibi olma isteğidir.

İslami Finansın Temel Özellikleri ve İlkeleri

İslami finansın en önemli özelliklerinden biri şer'inin (hüküm koyucunun) hükümlerine bağlı olarak ve onun hükümlerine uygulanan kıyas ve içtihatlar ile şekillenmesidir. Bu finansal sistemde şer'inin koyduğu hükümlere uyulmak zorunda olduğu anlamına gelmektedir. İslami finans özellikleri ve ilkeleri buna bağlı şekillenir. Bunlara ek olarak İslami finans ürünleri fiziki bir varlığa yapılan yatırımları içermektedir.[11]

İslami Finansın temel özellikleri çeşitli kaynaklardan derlenerek aşağıdaki gibi sıralanabilir:[12]

[10] Emeç, Ömer, 2014, 5; Kuşat, Nurdan, 2014, 8.
[11] Sürücü, Şükrü. İslami finans: Malezya ve Türkiye karşılaştırması. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2018, 4.
[12] Yardımcıoğlu, Mahmut. İslamî Finansın Geleceğine İlişkin Düşünceler. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2016, 3.1, 5; Kuşat,

- İslam hukukuna dayanması.
- İslami finansın paradan para kazanılmasına izin vermemesi, gelir elde etmek için bunun yerine fiziki bir varlığa ihtiyaç duyması.
- Tamamen ticari olmaması, dini, ekonomik, ahlaki ve sosyal unsurları içerisinde barındırmış olması.
- Risk, kâr ve zararın fon arz edenler ile talep edenler arasında paylaştırılması.
- Fon sağlayanlar ile fon arz edenler arasındaki ilişkide zarar vermekten kaçınma maksadı ve bunun için tarafların eksiksiz bir şekilde bilgilendirilmesi.
- Kumar, şans oyunları, İslam dininde haram olan yiyecek ve içeceklere finansman sağlamanın yasaklanması.
- Aşırı riskli işlemlerden kaçınılması.
- Aşırı belirsizlik içeren finansal ürünlere izin verilmemesi.
- Birey ve toplum için mülkiyet haklarının desteklenmesi.
- Yatırım yapacak kişinin sermayesinin borçları ile uyumlu ekonomik teşvike sahip olma zorunluluğu,
- Paranın stoklanabilen ya da alınıp satılabilen ticari bir mal olmaması yani bir çeşit değişim aracı, ölçü birimi veya saklama değeri oluşu.
- Sosyal adaletin ön planda olması, dolayısıyla da adaletsizliğe ve istismara izin veren tüm işlemlerin yasaklanması.
- İslami Finans faaliyetlerinde verimliliğin esas alınması.
- Krizlere dayanıklı finansal ürünlere sahip olması.
- Kaynakların israfından kaçınılması.

İslami Finansın Sosyal ve Ekonomik Amaçları

İslam dini sosyo-ekonomik adaleti temel alan oldukça geniş bir vizyona sahip bir dindir.[13] İslami finansın en önemli özelliği, maddeci

Nurdan, 2014, 9; Şağbanşua, Samet, 2015, 5; Karahan, Hediyetullah; Ersoy, Hicabi, 2016, 100; Ayub, Muhammad. İslami Finansı Anlamak (çev. SA Çürük ve R. Parlakkaya). İstanbul: İktisat Yayınları, 2017, 28; Özdemir, Mücahit; Aslan, Hakan. Türkiye'de İslami Finansın Dönüşümünün Ekonomi Politiği. İstanbul: SETA Yayınları 2017, 1; Sürücü, Şükrü, 2018, 4; Koçak, Emrah, 2018, 69.

[13] Kuşat, Nurdan, 2014, 8.

bir yaklaşımdan uzak olması, sosyal, ahlaki, psikolojik, estetik ve ruhî değerler içermesidir. İslami finansta ayrıca insanların hür olması, ekonomi içerisinde eşit haklara sahip olması, düzenli bir hayatta sahip olmaları amaçlanır Bu sebeple İslami finansın amaçları sadece ekonomik ve finansal olarak sınırlanamaz:[14]

- Sosyal ve ekonomik adaletin olması.
- Yoksulluğun azaltılması ve yoksullukla mücadele.
- Fırsat eşitliğinin sağlanması.
- Sosyal güvenlik, yardımlaşma ve dayanışma sağlaması.
- Ekonomik özgürlüğe sahip olunması.
- Evrensel kardeşlik duygusunun geliştirilmesi.
- Tam istihdam ve yüksek ekonomik büyüme oranları ile ekonomik refahın sağlanması.
- Gelirin adil dağılımı.
- Paranın zaman değerinin stabilize edilmesi.
- Kadınların da sisteme dahil edilmesinin hedeflenmesi.
- Tasarrufların, ekonomik kalkınmayı sağlayacak şekilde mobilize edilmesi ve yatırımlara aktarılması.
- Yatırımlarda oluşan riskin azaltılması.
- Serbest piyasa yapısını İslami finans ürünleri ile yeniden dizayn edilmesi ve nihayetinde tüketiciye malın en ucuz hali ile gitmesinin sağlanması.
- Adil fiyatların tesis edilmesi ve topluma zarar veren aşırı kâra engel olunması,
- Toplumsal refahı katkı sağlanması ve sermayenin tüm kesimlere adil bir şekilde dağılımının sağlanması,

İslami Finansın Önemli Yasakları ve Sınırları

İslami finansı şekillendiren bu yasaklar İslam hukuku çerçevesi altında yapılır. Bu yapılan yasaklamalar sonucunda İslami finansın sınırları oluşur. Bu yasaklar arasında en bilenen günümüzde faiz olarak bilinen ribadır. Onun dışında garar (belirsizlik), maysir (aşırı

[14] Akten Çürük, Suna, 2013, 28-30; Sezgin, Selman Yasir; Şahin, Ömer Nasuhi. Fakirlikle mücadele için islami finans. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2016, ICEBSS Özel Sayısı, 197.

risk alma), kaynakların israfı vb. başka yasaklar da mevcuttur. Faiz, garar ve maysir bu yasakların temelini teşkil ederler.

Ribâ Yasağı

Riba kelimesi, sözlükte; artma, yükselmek, şişmek, gelişmek ve çoğalmak anlamına gelmektedir. Riba kök olarak Arapça *irba*'dan türemiştir. İrba ise, bir şeyi arttırmak, nemalandırmak anlamına gelmektedir Literatürde riba kelimesi mübadeleli akitlerde taraflardan birinin yararına koşulan karşılıksız fazlalık olarak adlandırılır. Dilimizde her ne kadar ribâ kelimesinin karşılığı faiz olmasına karşın riba faizden daha geniş bir anlam taşımaktadır.

Ribanın tarihi insanlık tarihi kadar eski dönemlere uzanmaktadır. Ribanın ilk bankacılık faaliyetleri içinde M.Ö. 3400-3200 yıllarda mabetler aracılığı ile yapıldığı bilinmektedir.[15] Faiz; ilk çağlardan Yunanlılara, Roma'dan Merkantilistlere, Klasiklerden Keynesyen iktisada ve oradan günümüze kadar iktisadi sistemde var olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de riba ile ilgili ayetler bulunmaktadır: *Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin(bırakın)*[16] *Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.*[17]

Faiz sadece İslam dininde yasaklanmamıştır. Roma tarihinin ilk dönemlerinde de faizi yasaklayan sınırlandıran kanunlar bulunmaktaydı. On İki Levha yasalarında da fâiz oranı sınırlandırılmış ve tefecilik yasaklanmıştır. Bunların dışında Tevrat 'ta ribayı yasaklayan hükümler bulunmaktadır: Kardeşinize para, yiyecek ya da fâiz getiren başka bir şey ödünç verdiğinizde ondan fâiz almayacaksınız.[18]

[15] Yıldız, İshak, 2017, 20.
[16] Bakara Suresi, 278.
[17] Âl-i İmran Suresi, 130.
[18] Aktepe, İsak. Emin. Katılım Finans. İstanbul: TKBB Yayınları, 2018, 30.

İslam hukukunda faizin yasak olmasının ahlaki sebepleri de bulunmaktadır. Bunlar:[19]

- Faizin tembelliğe neden olması.
- Faizin haksız bir kazanç olması.
- Faiz fakirden zengine doğru transfere neden olması.
- Faizin kardeşlik ve dayanışma fikrine zararlı olması.

Riba kavramı 3 şekilde oluşur. Bunlar mübadelede oluşan eşitsizlik ile satılan bir malın bedelinin üzerine alınan borcun üstüne fazla para eklenerek geri verilmesi ve mübadelede oluşan belirsizlikten gerçekleşir.[20] Riba sadece para ile değil aynı zamanda birbirine denk olmayan iki mal arasında yapılması ile de oluşur.

Konuyla ilgili literatürde üç farklı ribadan söz edilmektedir. Bunlardan birincisi fazlalıktan kaynaklanan faizdir. Fazlalık faizi, aynı cinsten malın, miktarının farklı olması ve birinin peşin olarak, diğerinin daha sonra verilmesi durumudur. Bunlardan ikincisi gecikme faizi veya tehir faizidir. Gecikme faizi ise borcun belirlenen süreyi aşması sonrasına eklenen faizdir. Sonuncu da katlı faizdir. Günümüzde uygulanan faiz türü genellikle katlı faizdir. Katlı faiz ise belli bir oran karşılığında belli bir dönemde uygulanan faiz durumudur.

Garar Yasağı (Belirsizlik Yasağı)

İslam hukuku ve dolayısıyla İslami finansın önemli yasaklarından ikincisi garardır. Garar kelime sözlükte, tehlike, risk, kişinin bilmeden malını veya canını tehlikeye atılması anlamına gelir.[21] Terim olarak garar, akdin şüpheli, kesin olmayan veya riskli bir unsura dayandırılması, bağlı bulunmasını, akdin haksız kazanca yol açacak derecede kapalılık taşıması, sonuçları gizlenmiş neticesinde akit konusunun gelip gelmeyeceğinin belirsiz olması şeklinde ifade edilebilir.[22]

[19] Sürücü, Şükrü, 2018, 9.
[20] Tabakoğlu, Ahmet. İslam İktisadı'na Giriş. İstanbul: Dergâh Yayınları 2016.
[21] Karahan, Hediyetullah; Ersoy, Hicabi, 2016, 101.
[22] Sürücü, Şükrü, 2018, 10.

Gararın isteyerek ya da istemeyerek gerçekleşmesi bir önem doğurmamaktadır. Bireyler veya firmaların maruz kaldıkları risk pazardan doğan riskin dışındadır. Bireyler ve firmalar risklerle beraber gararında önüne geçebilecekleri politikalar izlemelidirler.[23] Ticaretteki belirsizlikler ise tam olarak ortadan kaldırılamaz. Ticaretteki taraflar biri bir şey gizlemek istemeseler de bazen bazı bilgiler gözden kaçabilmektedir. Bu nedenle fakihler gararı kendi içerisinde ikiye ayırdılar. Bunlardan birincisi aşırı belirsizlik veya tam belirsizlik anlamına gelen garar-ı kesirdir. İkincisi ise az belirsizlik anlamına gelen garar-ı kalildir. Birincisi kesinlikle yasak olarak kabul edilirken, ikincisi ise hoş görülebilir sayılmıştır.[24]

Garar, asimetrik bilgiye benzer. İslam hukukuna göre tüm değişim sözleşmelerinde tarafların gönüllü karşılıklı rızası olması şartı arandığından bir sözleşmeyi tüm içeriğiyle birlikte geçersiz kıllanabilecek bir bilgi eksikliği İslam hukukuna aykırıdır.[25] Bunlara örnek olarak gararın, bir sözleşme akdinde ortaya çıkarılan mal ile ilgi şu halleri içerir:[26]

- Malın türünün belli olmaması.
- Malın çeşidinin belli olmaması.
- Özelik ve sıfatlarının belli olmaması.
- Malın kalitesinin bilinmemesi.
- Sözleşme konusu malın bilinmemesi.
- Vadeli satışlarda ödeme zamanının bilinmemesi.
- Sözleşmenin konusu olan malın var olmaması.

Garar yasağı ile ortaya çıkabilecek bu gibi sorunların kaldırılması amaçlanmaktadır.

[23] Akten Çürük, Suna, 2013, 22.
[24] Ayub, Muhammad, 2017, 63.
[25] Sürücü, Şükrü, 2018, 10.
[26] Ayub, Muhammad, 2017, 63.

Şans Oyunları ve Kumar Yasağı (Meysir Yasağı)

Kumar; şans ve becerinin birlikte veya tek başına söz konusu olduğu bir olay yahut yarışmanın ya da belirsiz bir olayın sonucu üzerine bahse tutuşma ve bu yolla kazanç elde etme şeklinde tanımlanmaktadır.[27] İslam dini belirsizliklere, kişinin gelirini şansına bırakmasını, alın teri dökmeden kazanç elde etmesini ve bunu sağlayan işyerlerinin açılmasını ya da desteklenmesin, katiyen yasaklamıştır. Bu gibi durumlar kişinin mevcut gelirinin elinden alınmasına ve toplumdan kopmasına sebep olmaktadır. *Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar, fal ve şans okları şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durunuz ki kurtuluşa eresiniz.*[28] ayeti bu durumun izahatı ve ispatıdır. Kumar ve şans oyunları, gararın bir türüdür. Çünkü kumar, nasıl sonuçlanacağı belli olmayan, kişinin kaybetme ya da kazanma arasında kaldığı ve büyük ihtimalle de kazanmanın verdiği hırs ile sonunda kaybetmeye yol açan bir belirsizlik durumudur.

Şans oyunları ve kumar yasağı kişiyi mevcut gelirini elinde tutarak yatırıma, tasarrufa veya tüketime yöneltmesiyle mevcut mevduatını kullanmaya sevk etmektedir. Bu sevk sonucunda mevcut gelirlerinin finans sektörü içerisinde dağılarak ekonomiye katkı yapmasını sağlamaktadır. Ayrıca kişinin kumar ve şans oyunlarından uzak durması, işini şansa bırakmayarak geleceğini daha öngörülü bir hale getirmesini sağlamaktadır.

Kaynakların İsrafı ve Lüksün Yasaklanması

İsraf inancın, söz ve davranışların, akıl ve dinin uygun ölçülerini ve özellikle de mal veya imkânlarda uygun görülen sınırların aşılması, fuzuli kullanılmasını ifade etmektedir. Ekonominin en önemli görevlerinden biri, kaynakların dağılımının olabildiğince maksimum faydayı sağlayacak ve israftan mümkün mertebe kaçınılacak hale getirmesidir. İslam iktisadında israfın ve lüks tüketimin aşırıya giderek kullanılmasının uygun görülmemesi ekonomi ile olan en önemli

[27] Akten Çürük, Suna, 2013, 25.
[28] Maide Suresi, 90.

ortak özelliklerinden biridir. İsraf yasağı, gelecekteki nesillerin kaynak ve imkânları üzerindeki haklarını korumak ve kaynakların dağılımının en etkin ve verimli şekilde dağıtılmasını hedefleyen bir uygulamadır.

Yoksullukla Mücadelede İslami Finans Enstrümanlarının Kullanımı

Yoksullukla mücadelede en temel sorunlardan biri kişilerin işsiz oluşudur. İslami kuruluşları fon kullandırmak için belli başlı fon kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Bu kurumlarının fon kaynakları ise; kendi kaynakları yani özkaynaklar ile dışarıdan toplamakta olduğu "yabancı kaynaklar" olmak üzere iki ayrı kalemden oluşmaktadır. Bilindiği gibi özkaynaklar; ana sermaye ve katkı sermaye toplamından, sermayeden indirilecek olan tutarların düşülmesi sonucu bulunan tutarı ifade etmektedir. İslami finans kuruluşlarındaki ana sermaye diye tabir edilen tutarın içerisinde; ödenmiş sermaye, kanuni-ihtiyari-fevkalade yedek akçeler, vergi düşüldükten sonraki dönem kârı ve geçmiş yıllar kârları yer almakta olup, bu kurumlarda elde edilen zararlar ve geçmiş yıllar zararları birer indirim kalemi olarak ana sermayeden düşülmektedir. Ana sermaye haricindeki katkı sermayesi diye tabir edilen tutarın içerisinde ise; iştirakler, bağlı ortaklıklar, sermayelerine iştirak edilen diğer ortaklıklar, genel kredi karşılığı, sabit kıymetler yeniden değerleme fonları ve bunlara ait karşılıklar, kullanılan sermaye bazlı krediler, oluşması muhtemel riskler için ayrılan kanuni karşılıklar ile menkul değer artış fonları toplamından meydana gelmektedir.[29]

İslami Finans kuruluşları, faizli finans kuruluşlarının yaptıkları gibi gerçek veya tüzel kişiliklerin biriktirdikleri tasarrufları toplamayarak fon toplama fonksiyonlarını gerçekleştirmektedirler.[30] Bu fon toplama işlemlerinde ortaya çıkan iç ya da dış ticarette elde

[29] Çelebcioğlu, Ayşe. Türkiye'de İslami finansın tarihi ve kullanılan finansman yöntemlerinin karşılaştırmalı analizi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi 2017, 53.

[30] Alkış, Alpaslan. İslam Hukukunda Katılım Bankacılığı Fon Toplama ve Kullandırma Yöntemleri. Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2.3, 123.

edilen mevduatların ve kamu-reel sektör istihdamının sonucunda ortaya çıkan her bir fonu bireysel olarak değerlendirirler. Bu değerlendirme sonucunda diğer finans kuruluşlarında olduğu gibi İslami finans kuruluşları ya da katılım bankalarında da önemli bir fon kaynağı teşkil etmektedir. Bu fonları ekonomiye kazandırma işleminin büyük bir çoğunluğunu bankalar aracılığı ile yapılır. Mevcutta toplanan fonları ekonomiye kazandırmak için ise İslami finans kuruluşları iki yol izler. Bunlar cari hesaplar ve katılım hesaplarıdır. Cari hesaplar; istenildiğinde bir kısmını veya tümünü her an çekilebilme özelliği verilen ve karşılığında hesabın sahibine bir getiri ödenmeyen fonlardan oluşan hesaplar şeklinde ifade edilmektedir. Katılım hesapları ise; katılım bankalarına yatırılan fonların bu kurumlar tarafından kullandırılmasında doğacak herhangi bir kâr veya zarara katılma durumunda, karşılığında yatırılan fon sahiplerine önceden belirlenmiş herhangi bir getiri ödenme veya anaparanın aynen geri ödenmesi hiçbir şekilde garanti edilmeyen fonlardan oluşan hesaplar şeklinde tanımlanmaktadır.[31] Kısaca, Katılım bankalarının kâr ve zarar ortaklığına katılma doğrultusunda açılan hesaplara katılma hesapları denir. Bu hesaplar hem faizsiz bankaların en önemli fon toplama hesabıdır.[32] İslami Finans kuruluşları birçok müşterinin taleplerini karşılayabilmek amacıyla farklı katılma hesabı türleri geliştirmişlerdir. Bunların en yaygın olanları kullanılanları aşağıdaki gibidir:

- Genel Katılma Hesapları
- Özel Katılma Hesapları
- Sınırlı Dönem Katılma Hesapları
- Sınırsız Dönem Katılma Hesapları
- Altın Katılım Hesabı
- Birikimli Katılma Hesabı

[31] Akten Çürük, Suna, 2013, 128-129.

[32] Gül, Mustafa Emin; Torun, Talip; Dumrul, Cüneyt. Türk Katılım Bankalarının Fon Kaynaklarını Etkileyen Faktörler ve Bu Bankaların Klasik Bankalarla İlişkileri Üzerine Bir Uygulama. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2017, 50, 142.

Bu hesaplar fon toplama yöntemleri ile bir havuz oluşturmakta ve oluşturulan havuzdan gerekli görülen yatırım ve tüketim faaliyetlerine fon kullandırma yöntemlerini ile finansman sağlanmaktadır. Kullandırılan finansmanlar İslami finans ilkeleri doğrultusunda doğrudan doğruya tüketim ve yatırım faaliyetlerine yönlendirilerek ekonomiye katkı olumlu yönde katkı vererek yeni iş olanakları oluşturmaktadır. İslami finans enstrümanlarının doğrudan üretime ve ticarete dokunan yapısı bunun en önemli göstergesidir. Bunun yanında mudarebe, muşareke, murabaha, icare, selem, sukuk, karz-ı hasen gibi insani değerlere önem veren finansal yöntemlerin etkileri sadece iktisadi ve finansal olmayacak toplumsal sonuçlar da ortaya koyacaktır. İslami finansı sadece belirli emir ve yasaklar çerçevesinde inşa edilmiş bir finansal sistem olarak tanımlamak hatalıdır. Bu sistem bütüncül olarak zihin yapısı ile geleneksel finans sistemine gerçek alternatif sunmaktadır.[33] Sistemin temel ayaklarını oluşturan üretime ve ticarete yani gerçek mal ve hizmetlere dayanma ise istihdam, adil gelir dağılımı, dezavantajlı gruplara sosyal yardımlar gibi birçok açıdan yoksullukla mücadeleye destek olacak niteliktedir.

Sonuç

1960'lardan bu yana gelişen ve faaliyet gösteren gerek dini gerekse ekonomik açıdan gereksinimlerden dolayı ortaya çıkan Müslümanların İslami prensiplere uygun helal finansman ihtiyaçlarının karşılanmaya çalıştığı İslami finans kurumları günümüzde artan bir ilgi ile faaliyetlerine devam etmektedir. İslam hukuku ilkelerinden ödün vermeden geleneksel finans sisteminin ürünlerinin helallik eleğinden geçirerek finans sektöründe uygulamaya çalışmaktadır. Bu sistemin asıl amacı kâr güdüsünde bulunmak değildir. İslami finansın sosyal ve kültürel gelişimi sağlamak, iş birliği ve dayanışmayı artırmak, dünyada artan yoksulluk ve işsizliğe çözüm olmak ve artan gelir dağılımındaki

[33] Korkut, Cem; Kar, Muhsin. İnsani Finans ve Değerler (içinde Kurumlarda Değerler). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları 2018, 195.

adaletsizliği gidererek insanların refah düzeyini arttırmak gibi toplumsal amaçları da vardır.

Yoksul olarak kabul edilen bölgelerde ekonomik kalkınma tam anlamıyla gerçekleştirilememektedir. Bunun ana sebebi bu bölgelere yatırım faaliyetlerinin ulaşmamasıdır. Buna çözüm olarak o bölgelere yatırım faaliyetlerini arttırıcı ve yeni iş olanaklarını destekleyici finans ürünleri geliştirilmelidir. Bu ürünler kişilerin sermayeleri ile emeklerini bir araya getiren, çiftçiyi destekleyen, likidite ihtiyaçlarını gidererek yeni yatırımlara yönlenmelerini sağlayan İslami finans ürünleri olabilir. İslami finansın üretime ve emeğe dayanan yapısı az gelişmiş bölgelerdeki mevcut ekonomik ve finansal sorunların giderilmesine katkı sunacaktır. Ayrıca İslami finans kurumları karz-ı hasen benzeri fonlar ile yine bu bölgelerde mikro-krediler yoluyla insanlara destek olabilir. Görüldüğü üzere İslami finansın dayandığı temel ilkeler yoksullukla mücadelede tüm dünyaya örnek olacak özellikler içermektedir.

Kaynakça

Akten Çürük, Suna. İslami Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2013.

Aktepe, İsak. Emin. Katılım Finans. İstanbul: TKBB Yayınları, 2018.

Alkış, Alpaslan. İslam Hukukunda Katılım Bankacılığı Fon Toplama ve Kullandırma Yöntemleri. Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2.3: 120-133.

Ayub, Muhammad. İslami Finansı Anlamak (çev. SA Çürük ve R. Parlakkaya). İstanbul: İktisat Yayınları, 2017.

Çelebcioğlu, Ayşe. Türkiye'de İslami finansın tarihi ve kullanılan finansman yöntemlerinin karşılaştırmalı analizi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi 2017.

Emeç, Ömer. Katılım Bankacılığının Tarihi ve Geleceği. İşletme Şehir Üniversitesi İşletme Enstitüsü Bitirme Projesi, 2014.

Gül, Mustafa Emin; Torun, Talip; Dumrul, Cüneyt. Türk Katılım Bankalarının Fon Kaynaklarını Etkileyen Faktörler ve Bu Bankaların Klasik Bankalarla İlişkileri Üzerine Bir Uygulama. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2017, 50: 141-166.

Karahan, Hediyetullah; Ersoy, Hicabi. Faizsiz Finansın Temel Prensipleri ile Türkiye'de Reel Kesimde Kullanılması. Maliye ve Finans Yazıları, 2016, 105: 93-114.

Koçak, Emrah. İslami Finans ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 51: 67-91.

Korkut, Cem. İslâm ekonomisinde sermaye oluşumu, birikimi ve yapısı: fon biriktirmede Türkiye için model ve politika önerileri. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2018.

Korkut, Cem; Kar, Muhsin. İnsani Finans ve Değerler (içinde Kurumlarda Değerler). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları 2018.

Kuşat, Nurdan. Modern İslami Finans Sektörünün İnovatif Gücü: Sukuk. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, 2014, 41.

Özdemir, Mücahit; Aslan, Hakan. Türkiye'de İslami Finansın Dönüşümünün Ekonomi Politiği. İstanbul: SETA Yayınları 2017.

Sezgin, Selman Yasir; Şahin, Ömer Nasuhi. Fakirlikle mücadele için islami finans. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2016, ICEBSS Özel Sayısı, 195-204.

Sürücü, Şükrü. İslami finans: Malezya ve Türkiye karşılaştırması. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2018.

Şağbanşua, Samet. İslami finansal araçların finansal piyasalardaki konumunun incelenmesi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Şimşek, Mehmet. Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1986, 27.1: 207-220.

Tabakoğlu, Ahmet. İslam İktisadı'na Giriş. İstanbul: Dergâh Yayınları 2016.

Yardımcıoğlu, Mahmut. İslamî Finansın Geleceğine İlişkin Düşünceler. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2016, 3.1: 139-145.

Yıldız, İshak. Faizsiz Finans Araçlarının Türkiye'deki Uygulamaları ve Mevcut Sorunlara Çözüm Önerileri. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Ekonomik kalkınmaya dönüşmeyen ekonomik büyüme modern iktisat sisteminin en önemli problemlerinden birisidir. Modern çağda, maalesef, ekonomik büyüme sadece rakamlarla ifade edilen bir kavram haline gelmiştir. Niceliksel büyümeye rağmen insanların yaşam standartlarındaki düşüş, zenginler ve yoksullar arasındaki gelir adaletsizliği ve sosyal patlamalar bu durumun sık görülen işaretleridir. Elinizdeki bu kitapta tarihten günümüze vakıfların yoksulluğu azaltmada nasıl bir rol oynadığı ve modern sisteme potansiyel katkıları kapsamlı bir şekilde incelenmektedir.

ISBN: 978-605-80439-4-7

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi